

DEVLETE KARŞI GREVLERİN
KRİTİK TAHLİLİ

Bu çalışma, 25 Mart 1969 tarihinde, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde, Prof. Dr. Cemal Mihçioğlu (Başkan), Prof. Dr. Cahit Talas ve Prof. Dr. Muammer Aksoy'dan kurulu doktora jürisi önünde savunulmuş ve jüriye «Siyasi İlimler Doktora Tezi» olarak kabul edilmiştir.

Türkiye'de Devlet - İşçi İlişkileri
Açısından

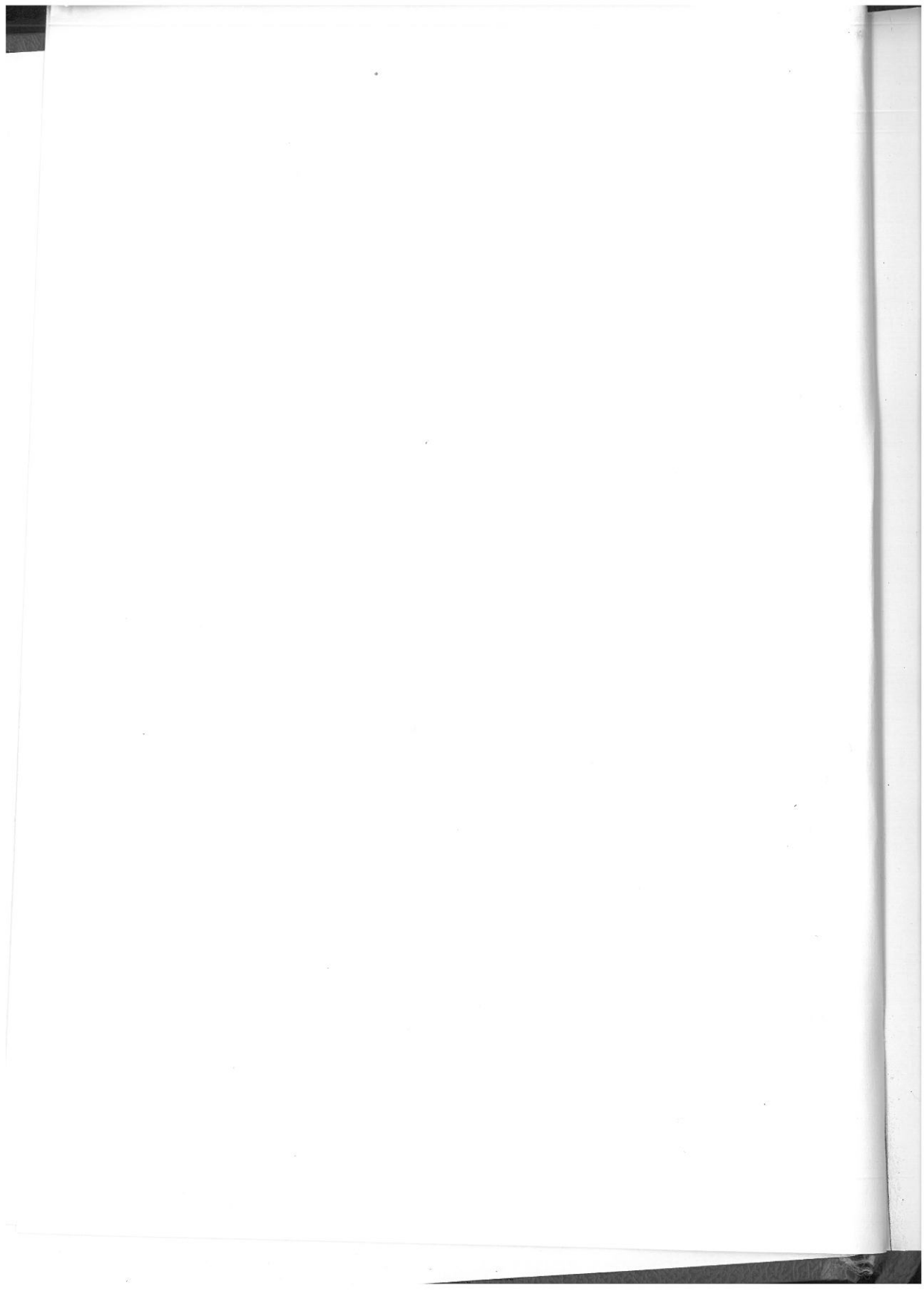
**DEVLETE
KARŞI
GREVLERİN
KRİTİK
TAHLİLİ**

(DOKTORA TEZİ)

Kurthan Fişek
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Kamu Yönetimi Kürsüsü Asistanı

Bu tezde açıklanan ve savunulan görüşlerden dolayı Siyasal Bilgiler Fakültesi sorumluluk kabul etmez.

Sevinç Matbaası, Ankara - 1969

SUNUŞ

Türkiye'nin fikir hayatında 27 mayıs 1960 aşamasından bu yana kaydedilen en önemli gelişme, kanımızca, toplumcu fikirlerin açıkça tartışılmasına imkân veren bir düşünce ortamının doğuşu olmuştur. Yıllanmış tabular yıkılmış, ülkemizin sorunlarına —o zamana kadar tehlikeli sayılan fakat aslında geniş halk yığınlarından çok belirli egemen çevrelerin çıkarlarına aykırı düşen— alışılmamış ve hatta geçmişteki şartlanmaların etkisi altında birçok aydınlarımızca bile yadırganan fikirlerin ışığında çözümler aranmaya başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşının bitişinden kısa bir süre sonra, 1947 yılında yürürlüğe giren 5018 sayılı İşveren ve İşçi Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun, birçok kimselerce endişe verici bir teşebbüs olarak karşılanmış, bazı zihinlerde monolitik devlet ve disiplinli toplum anlayışıyla bağdaştırılamayan bir tehdit olarak yorumlanmıştı. 15 temmuz 1963 tarihinde yürürlüğe konan 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu, 1961 Anayasasının bütün işçilere —bu arada kamu kesiminde çalışanlara— tanıdığı grev hakkını düzenliyerek Türk işçi sendikalizmine anlam kazandıran ileri bir adım oldu.

Kürsümüzün değerli Asistanlarından Dr. Kurthan Fişek'in bu araştırması, 275 sayılı kanunun yürürlüğe girmesinden 1968 yılı sonuna kadar kamu kesiminde meydana gelen 85 grev olayını, devlet-işçi ilişkileri açısından yorumlamakta ve ilginç sonuçlara varmaktadır. Etüdün temel amacı, örgütü çalışan ve çalıştıranyla bir bütün olarak kabul etme ve işyeri ilişkilerini daha çok kişisel temas ve sürtünmelere ağırlık vererek inceleme eğilimi gösteren geleneksel işyeri ilişkileri kuramını eleştirmektir. Yazar, devletin sınıfsal bir muhtevaya sahip bulunduğu ve işveren olarak devletin egemen sınıfların çıkarlarına zorunlu olarak hizmet ettiği bir ortamda işçilerle devlet arasında —yüzeydeki belirtiler ne olursa olsun— uzlaşmaz bir çıkar çatışmasının hüküm süreceği varsayımından yola çıkmakta ve bu varsayımı kamu kesimindeki ilişkilerin büyük gerilim kazandığı grev olaylarına büyüteç tutarak doğrulamaktadır.

Kendisinden gelecekte çok şey beklediğimiz Dr. Kurthan Fişek'in ciddi bir çalışmanın ürünü olan ve şimdiye kadar üzerinde gerektirdiği kadar durulmayan bir konuya ışık serpen bu kitabının, Türkiye'de sosyal sorunların genişlemesine ve derinlemesine tartışma konusu yapıldığı şu günlerde ilgiyle karşılanacağından eminiz.

Ankara, 14 Mayıs 1969

Siyasal Bilgiler Fakültesi
Kamu Yönetimi Kürsüsü

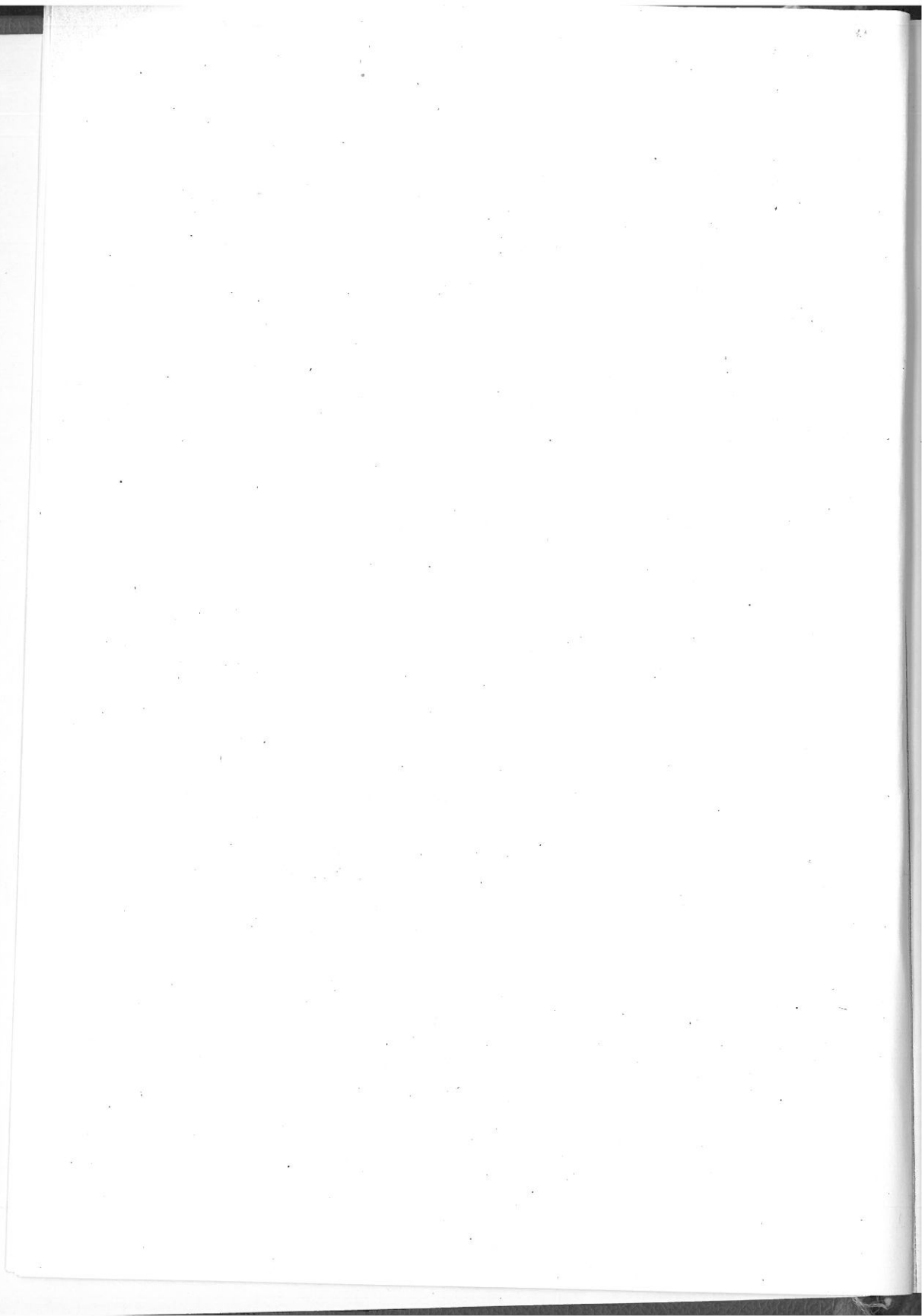
Prof. Dr. Cemal MIHÇIOĞLU

Ö N S Ö Z

Dünyamız, bugün, teknolojiyle, toprak ve sularıya, yeraltı ve yerüstü zenginlikleriyle, uluslararası üretici bir işbirliğinin hızla yeşereceği bir çağı yaşamaktadır. Oysa, ortada, insanlığın ufuklarında bir kara bulut gibi kol gezen, varlığını savaşta ve savaşlardan galip çıkacak ülkelerin egemen sınıflarınca dünya ekonomisinin sömürülmesi ilkesinde bulan bir **EMPERYALİZM** olgusu vardır. Bu kara bulutun dağıtılmasının yolu, herşeyden önce, ülke koşullarının ve ülke - içi çelişkilerin en **DOĞRU**, en **SAĞLIKLI**, en **TUTARLI** ve en **GERÇEKÇİ** biçimde çözümlenmesinden ve çözülmesinden geçmektedir. Ülkesinin olduğu kadar, çağının da sorumluluğunu sırtlanmak durumunda bulunan aydınların görevi bu «doğru»yu aramak ve kavramaktır.

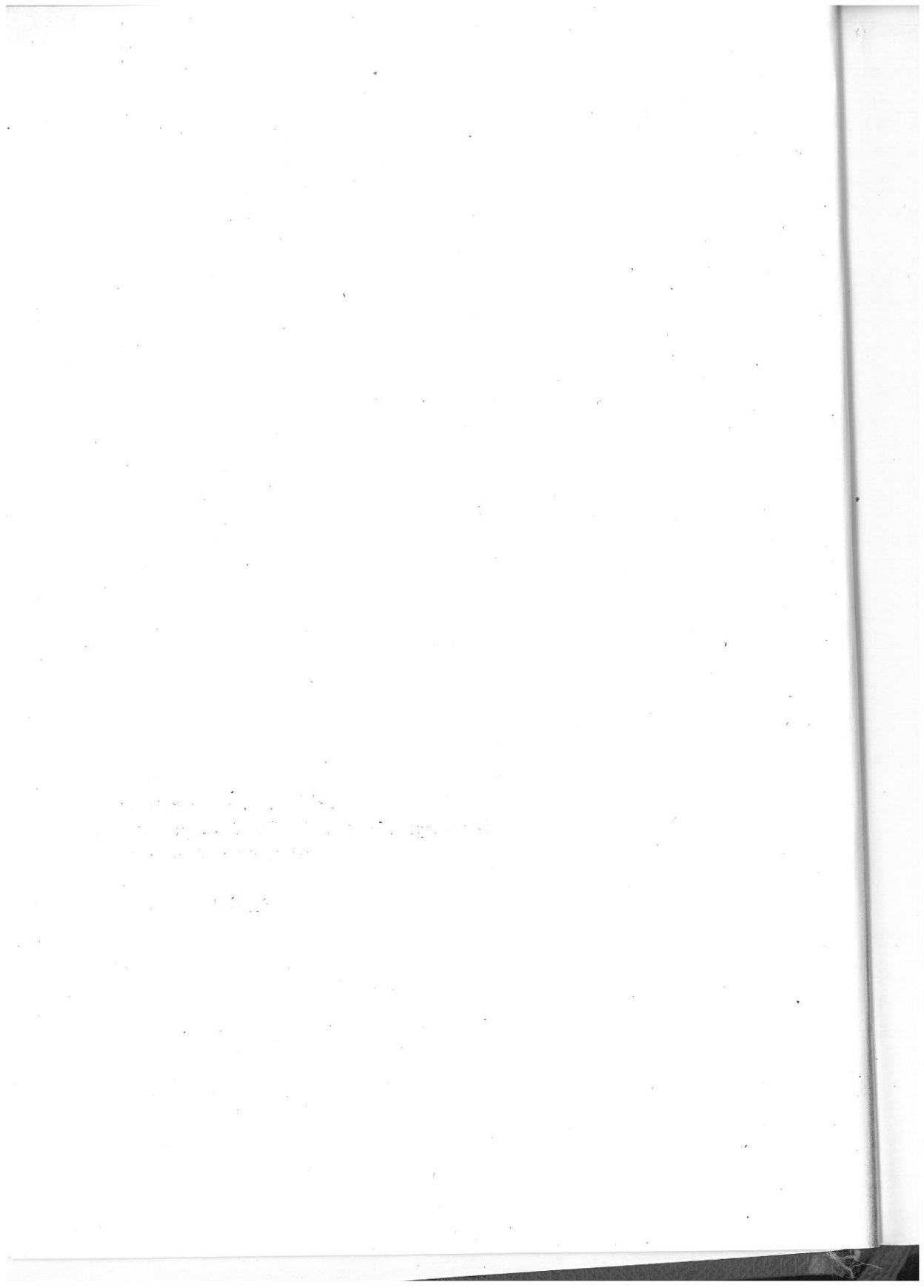
DOĞRU nasıl bulunacaktır? **Bunun tek yolu eleştiri ve özeleştirmedir.** Kanımca en büyük tehlike, insanın, önce kendisini ve sonra da başkalarını eleştirmemesinde yatmaktadır. İnsanlık tarihinin bu «dostsuz» dönüm noktasında, biz, kendimizi ve birbirimizi eleştirmedikçe, inanın, bu işi kimse bizim adımıza üstlenmeyecektir. Görüş ayrılıkları olacaktır, olmalıdır. Doğru görüşe varmanın tek yolu, görüşlerdeki çelişkilerin kıyasıya tartışılıp eleştirilerek çözülmesidir. Bu nedenle, gerek çalışmamın hazırlanması, gerekse savunulması sırasında değerli eleştirilerinden sonsuz yararlandığım Prof. Dr. Cemal Mihçioğlu, Prof. Dr. Muammer Aksoy, Prof. Dr. Cahit Talas, Kenan Somer, Doç. Dr. Mehmet Selik, Dr. Korkut Boratav, Dr. Oğuz Onaran ve Dr. Yüksel Ersoy'a teşekkür borçluyum .

Kurthan Fişek

**Gerçeklerin tek mihenktaşı,
herhangi bir kişinin öznel yargısı değil,
tarihin nesnel çizgisidir.**

Paul M. SWEEZY

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1 - 7
BİRİNCİ BÖLÜM	
Türkiye'de İşçi Sınıfının ve Devlet İşverenliğinin Doğuşu ve Gelişmesi	9 - 58
I. Kapitalistleşme Sürecinin Başlamasında İstanbul'un Yeri	12
II. Üreticinin Giderek Topraktan Kopması ve Dışa Dönük Çıkar İlişkilerinin Gelişmesi	14
III. Ekonominin Giderek Dışa Bağlanması ve Yerli Sanayinin Ölmesi	17
A. Kapitalistleşmeye Dış Ticaret İlişkilerinin Etkisi	20
B. Dış Borçların Bağımlılaştırıcı Etkisi	21
C. Kapitalistleşmede Yabancı Yatırımların Etkisi	21
IV. Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu	22
V. İşçi Sınıfının Örgütlenmesi ve İlk İşçi Hareketleri	25
VI. Cumhuriyet Döneminde Türkiye İşçi Sınıfı ve Devletçilik Denemesinin Başlaması	32
A. 1929 Buhranı ve Emperyalizmle Bağların Kopması	38
B. Kefaretini Çalışanların Ödediği Savaş Yılları	44
C. 1946 - 1960 Dönemindeki Gelişmeler	48
VII. 27 Mayıs 1960 - 15 Temmuz 1963 Dönemindeki Gelişmeler	55

İKİNCİ BÖLÜM

1963 - 1968 Dönemi Grevlerinin Morfolojisi	59 - 80
--	---------

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İşçi - Devlet İlişkilerinin 1963 - 1968 Kamu Kesimi Grevlerindeki Görüntüsü : Örnekolaylar	81 - 177
I. Bursa Belediyesi Otobüs İşletmesi Grevi	81 - 86
A. Grevin Gelişmesi ve Sonuçlanması	82
B. İşçi - Devlet İlişkilerinin Bursa Grevindeki Görüntüsü	85
II. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Batman Grevi	87 - 103
A. Grevin Gelişmesi ve Sonuçlanması	92
B. İşçi - Devlet İlişkilerinin Batman Grevindeki Görüntüsü	102
III. T. C. Devlet Başbakanlık Basımevi Grevi	104 - 114
A. Grevin Gelişmesi ve Sonuçlanması	106
B. İşçi - Devlet İlişkilerinin Grevdeki Görüntüsü	113
IV. Ereğli Kömür İşletmesi Kozlu Grevi	115 - 127
A. Grevin Gelişmesi ve Sonuçlanması	119
B. İşçi - Devlet İlişkilerinin Kozlu Grevindeki Görüntüsü	126
V. T. C. Ziraat Bankası Basımevi Grevi	128 - 132
A. Grevin Gelişmesi ve Sonuçlanması	129
B. İşçi - Devlet İlişkilerinin Grevdeki Görüntüsü	132
VI. Mannesman - Sümerbank Boru Fabrikası Grevi	133 - 139
A. Grevin Gelişmesi ve Sonuçlanması	134
B. İşçi - Devlet İlişkilerinin Mannesman Grevindeki Görüntüsü	138
VII. T. P. A. O. Malatya - Batman Grevi	140 - 152
A. Grevin Gelişmesi ve Sonuçlanması	144

B.	İşçi - Devlet İlişkilerinin Malatya - Batman Grevindeki Görüntüsü	151
VIII.	Manisa Belediyesi Temizlik İşçileri Grevi	153 - 163
A.	Grevin Gelişmesi ve Sonuçlanması	155
B.	İşçi - Devlet İlişkilerinin Manisa Grevindeki Görüntüsü	162
IX.	Ereğli Kömür İşletmesi Kozlu - Üzülmez Grevi	164 - 173
A.	Grevin Gelişmesi ve Sonuçlanması	167
B.	İşçi - Devlet İlişkilerinin Kozlu Grevindeki Görüntüsü	172
X.	Örneklenen Kamu Kesimi Grevlerinin Ortak Görüntüsü	174 - 177

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Sonuç ve Değerlendirme	179 - 190	
A.	Bütünlük Görüşünün Geçerliği Evrensel midir?	181
B.	Bu Model İçinde Devletin Yeri Nedir?	182
C.	Bu Bütün İçinde Türkiye'nin Yeri Nedir?	183
D.	1963 - 1968 Dönemi Devlet Kesimi Grevlerinin Morfolojisi	185
E.	1963 - 1968 Dönemi Devlet Kesimi Grevlerinin Sosyolojisi	186
F.	Bütünden Gelişen Temel Gözlemler	188

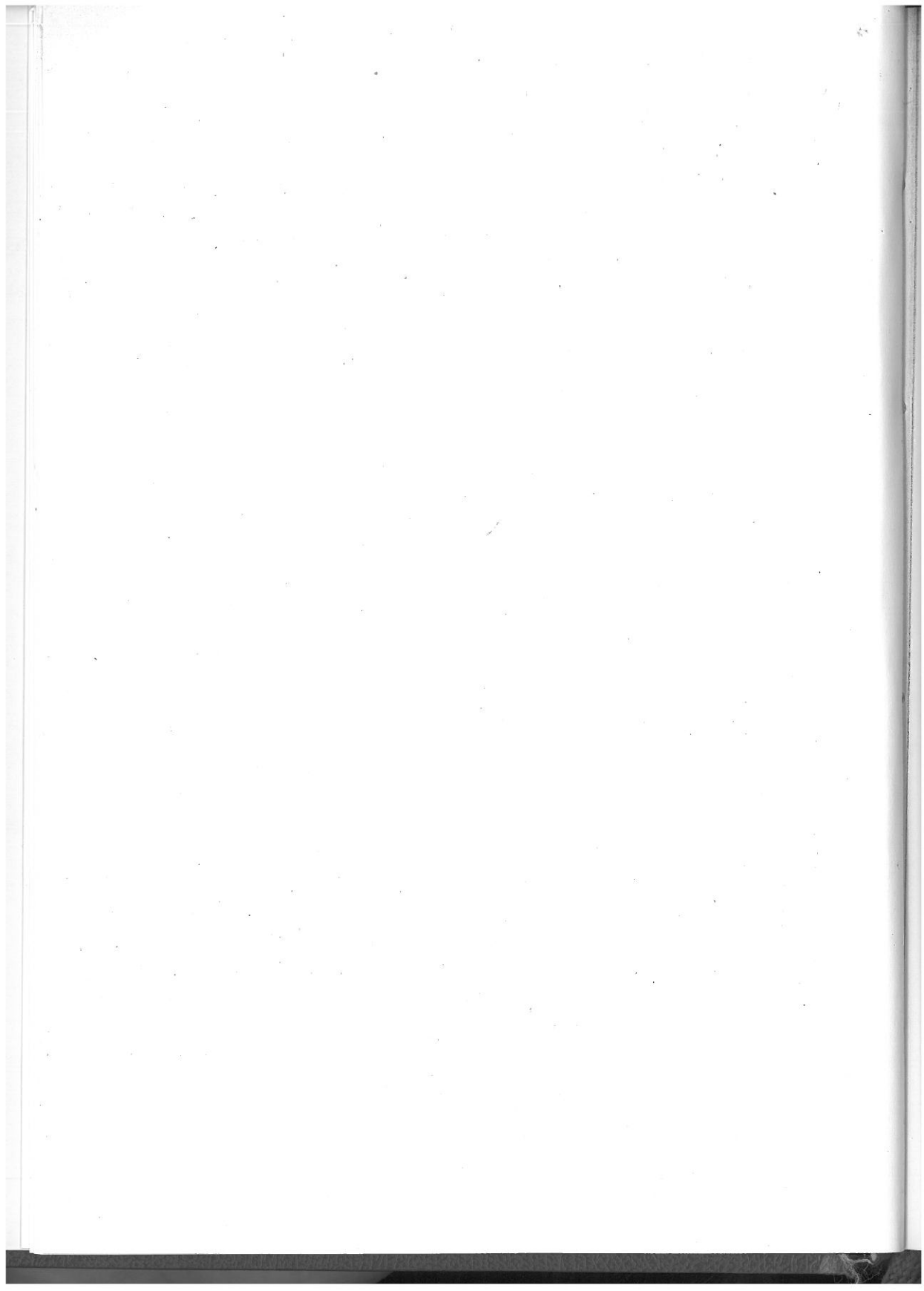
YARARLANILAN KAYNAKLAR 191

İNGİLİZCE ÖZET 199

TÜRKÇE ÖZET 203

**DEVLETE KARŞI GREVLERİN
KRİTİK TAHLİLİ**

GİRİŞ

Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından ortaklaşa kaleme alınan *Komünist Partisi Manifestosu*'nun (*The Manifesto of the Communist Party*)¹ yayınlandığı 1848 yılından bu yana «devletin sınıfsal içeriği» konusu önemli ölçüde tartışılmış ve bu tartışmalar *Devlet ve İhtilal* (*The State and Revolution*)² ile doruğuna çıkmıştır.

1. Bir işçi birliği olan Komünist Ligi'nin programı olarak 1848 yılında yayınlanan Komünist Manifesto'su bir tarih felsefesi, geçmiş sosyalist öğretilerin bir eleştirisi ve son çözümlemede devrimci eyleme çağrıdır.
2. 1917 yılında yazılan ve ilk İngilizce çevirisi 1919 yılında George Allen and Unwin Ltd. tarafından yayınlanan *The State and Revolution* çağın şu sorusuna cevap araştırmaktadır: Devlet makinesinin parçalanması zorunludur ama onun yerine ne getirilecektir? Lenin'in çözümlemesi, Marksizm'i, devleti kaldırmayı düşünen ama onun yerine koyacak birşey bulamayan Anarşistler ile devleti ortadan kaldırmayı tasarlamayan Sosyal Demokratlar ve Oportünistlerin arasına getirmiştir.

Devletin bir sınıfsal içeriği olduğu görüşünü savunanlara göre,³ soyut planda ve sınıflarüstü bir «devlet» olgusundan söz etmek bilime aykırı düşmektir; tarihin değişik çağlarında değişik sınıfların egemenliğini sürdürmek ve egemen sınıfların egemenliğini zedeleyecek sınıf çatışmalarını bastırmak için varolan devlet, işleyişi bakımından, egemen sınıfların güdümlendiği bir makinedir.

Gerçekten de tarih yolculuğunun belirli kesitlerine baktığımızda bu genellenenin, daha doğrusu soyutlamanın, çeşitli somut örneklerini görürüz : Roma'da pleb ve kölelere karşı patrisyenler, feodal toplumlarda yeni yeni filizlenen burjuvaziye ve toprakkullarına karşı topraksoylular (aristokrasi), Çin'de Mandarin'ler, Japonya'da Samurailar ve nihayet kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu yerlerde de üretim araçlarının mülkiyetini ellerinde bulunduran kapitalist işverenler, zamanlarında, bütün subaşlarını tutmuşlardır.

Türkiye'de durum nedir? Devlet, Lenin'in dediği gibi, egemen sınıfların bir zulüm aracı, «...sınıf kavgasının uzlaşmaz niteliğinin bir ürünü ve görüntüsü...»⁴ müdür? Yoksa Engels'in dediği gibi, «...mücadele halindeki sınıfların denge tutmağa çok yaklaştıkları zamanlarda, sözde aracı olarak, bir zaman için, bu sınıflara karşı belirli bir bağımsızlık (durumunu) muhafaza...»⁵ mı eder? Yoksa *Evolutionary Socialism*⁶ adlı kitabında Bernstein'in değindiği gibi, devlet, başlangıçta sınıf kavgasının uzlaşmazlığının bir ürünü olmakla birlikte, giderek toplumdan ayrılan ve onun üstünde yer alan, bir başka deyişle sınıfları uzlaştıran bir organ mıdır? Yoksa Max Weber'in sınıfsal içeriğe değinmeyen tanımından da görülebileceği gibi, devlet, «...belirli bir toprak alanı içinde şiddetin yasal kullanımını tekeline (başarıyla) sahip çıkan bir insan topluluğu...»⁷ mudur?

3. Ayrıntılı bilgi için bkz. Friedrich Engels, *AİLENİN, ÖZEL MÜLKİYETİN VE DEVLETİN KÖKENİ*, çev. Kenan Somer, Ankara, 1967; V. İ. Lenin, *THE STATE AND REVOLUTION*, The Essential Left: Four Classic Texts on the Principles of Socialism, London, 1960.

4. Lenin, *a.g.e.*, s. 152.

5. Engels, *a.g.e.*, s. 241.

6. Eduard Bernstein, *EVOLUTIONARY SOCIALISM*, London, 1909 (İlk baskısı Bağımsız İşçi Partisi -Independent Labour Party- tarafından yaptırılan bu kitap, devlet mekanizmasının kademeli bir biçimde el değiştirebileceği görüşünü işlemektedir.

7. Max Weber, «Politics As A Vocation», *FROM MAX WEBER*, der. Gerth and Mills, New York, 1946, s. 78.

Şurası bilinen bir gerçektir ki, Türkiye ekonomisinin yarıya yakın bir kesiminde, devlet, işveren olarak ücretli emeğin karşısında yerini almaktadır. Türkiye, 1932-1938 yılları arasında, «devletçilik» adı verilen ve ilk kez işçiyle devleti yaygın bir biçimde işçi-işveren olarak bir araya getiren bir dönem yaşamıştır. Vergileme yoluyla oluşan kamu fonlarını ücret artışı biçiminde işçiye aktarma olanağına rağmen, 1872 yılından başlayarak, devlete karşı grevler yapılmıştır ve bugün de yapılmaktadır. Yukarıda kısaca özetlediğimiz «devletin sınıfsal içeriği» önermesinin Türkiye açısından geçerli olup olmadığını anlayabilmek için, (i) işçiyle devleti işveren-işçi olarak karşı karşıya getiren gelişmeleri tarihin genel akışı içinde ve birbirlerini bir yandan etkileyen, diğer yandan da yaratan kenetli bir olaylar dizisi olarak değerlendirmek, (ii) işveren-işçi ilişkilerinin koptuğu nokta olması bakımından da yüzyaltı ilişkiler ağına büyüteç yöneltten günümüzdeki grev olaylarını incelemek gerekir.

*
**

Ücretli emeğin ön ve sermayenin tarihsel koşulu «özgür emek»tir;⁸ bir başka deyişle, parayı yeniden üretmek ve onu değere dönüştürmek için özgür emeğin parayla değişimidir. Bir diğer ön koşul da, emeğin, giderek üretimin nesnel koşullarından (çalışma araç ve gereçleri) ayrılmasıdır. Bu, hem küçük toprak mülkiyetinin ve hem de doğulu toplumlara özgü ortak mülkiyet biçimlerinin ortadan kaldırılması, işçinin, doğal çalışma yeri olan topraktan ayrılması demektir. Özetlersek, tarih yolculuğu, bir anlama, emeğin giderek özgürleşmesi sürecidir ve özgür emekçiler yığını üretimin nesnel koşullarıyla çatışma durumuna getiren süreç, aynı zamanda, sermayeyi de özgür emekçiler ile karşı karşıya getirmektedir.⁹

8. Burada, «özgür» ya da «hür» emek sözünden ne anlaşılması gerektiği konusunda Marx şunları yazıyor: «..burada hür sözü iki anlama gelmektedir: bir kere, bu kimse mal olarak kendi iş-gücü üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabilmelidir, sonra da, satabileceği herhangi bir malı olmamalıdır, kendi iş-gücüne gerçeklik verebilmek için gerekli olan her şeyden yoksun bulunmalıdır..» (Karl Marx, *KAPİTAL*, Birinci Cilt, İkinci Kitap, çev. Mehmet Selik, Sol Yayınları, Ankara, 1966, s. 44).

9. Karl Marx, *KAPİTALİZM ÖNCESİ EKONOMİ ŞEKİLLERİ*, çev. Mihri Belli, Ankara, 1967.

Emeğin giderek özgürleşmesi sürecini Anadolu toplumları açısından ele aldığımızda görürüz ki, başlama noktası, Osmanlı İmparatorluğunun ham madde kaynakları ile Avrupa pazarları arasında organik bağlantıların olduğu onaltıncı yüzyıla kadar uzanmaktadır. 1828 yılındaki ilk önemli sanayileşme hareketleriyle olgunlaşan, 1838-1846 Ticaret Sözleşmeleri'nden sonra hızlanan ve yirminci yüzyılın dönemecinde uygulanan tarımsal makineleşme çabalarıyla doruğuna ulaşan bu süreç, ondokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreğinden başlayarak gerçek anlamıyla bir işçi sınıfının¹⁰ doğmasını sağlamış ve yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde de devletle işçiyi işçi-işveren olarak karşı karşıya getirmiştir. Konumuza girişi hazırlaması bakımından, bir yandan işçi sınıfını ve diğer yandan da «devletin işverenliği»ni doğuran gelişme çizgilerinin organik bağlantılarını kısaca görmekte yarar vardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bahçecilik ve sanayi bitkileri üreticiliği yabancı sermaye tarafından geliştirilmiş, uzmanlaşmış tarımın sonucu olarak tarım kesiminde kapitalist üretim ilişkileri ortaya çıkmağa başlamıştır. Bu sürecin gelişimini ileride ayrıntılı olarak ele alacağımız için, burada, uzmanlaşmış ve dolayısıyla makineleşmiş tarımın nitelik ve sonuçlarını kısaca belirtmekle yetineceğim. Makineleşme sürecinin giderek gelişmesi tarımsal üretimi artırmıştır. Sözü edilen artışlar özellikle ihraç edilebilir hayvancılık ürünlerinde, sanayi ve bahçe bitkilerinde görülmüştür. Şöyle ki, 1839 yılında İzmir limanından 35,856,000 Fransız Frangı tutarında ihracat yapılırken, 1865 yılında bu tutar 128,269,623 Fransız Frangına ulaşmıştır; aynı şekilde, 1893 yılında 35.5 milyon kuruşa varan tiftik ihracatı, 1895 yılında 73.3 milyon kuruşu bulmuştur.¹¹ Uzmanlaşmış tarımın önemli bir kesiminde mal-para ilişkilerinin giderek yaygınlaşması, hemen belirtmek gerekir ki, iç piyasanın taleplerine (bir başka deyişle, artan sanayileşmenin artan gereksemelerini karşılamak için) uygun olarak değil, dış pazarlardan gelen taleplerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu sürecin giderek hızlanması ve tarımsal üretimde dış pazarlara satı-

10. Çağdaş ve bilimsel anlamıyla işçi sınıfı, kendi üretim araçlarına sahip olmayan ve geçimini sağlamak için emekgücünü işgücü piyasasında serbestçe satan ücretli emekçiler (gündelikçiler) kitlesidir.

11. A. D. Novichev, «Development of Agriculture in Anatolia», *THE ECONOMIC HISTORY OF THE MIDDLE EAST (1800-1914): A BOOK OF READINGS*, der. Charles Issawi, University of Chicago Press, Chicago, 1966, s. 66-67.

lan ürünlerin ağırlık kazanması, Türkiye ekonomisini artan ölçüde dış pazarlara bağımlı duruma getirmiştir.

Mal-para ilişkilerinin gelişmesinde gözlenen bu aksaklıklar köylü kitlelerinin giderek yoksullaşmasına yol açmış, büyük toprak sahipleri, vergi toplayıcıları ve tefeciler pazarlanabilir ürünleri tekellerine alabilmek için köylü üstündeki baskı ve sömürülerini yoğunlaştırmışlardır. Yeni demiryollarının açılması pazarlama olanaklarını daha da artırmış, buna koşut olarak toprak mülkiyeti hızla belirli ellerde toplanmıştır. Emegın giderek özgürleşmesi sürecinin bir görüntüsü olarak, topraksız köylü, tarım işçisi ve kentlere akın eden potansiyel sanayi işçisi sayısı artmıştır. Yirminci yüzyılın başında artık ekili alanların ancak yüzde 10 - 15'i küçük bağımsız üreticilerin elindedir.¹²

Yabancı sermayenin büyük ölçüde yörüngesine giren Türkiye ekonomisi, Ulusal Kurtuluş Savaşının doğal ve zorunlu sonucu olarak, yabancı sermayeyle bağlantılarını gevşetmiş; Lozan'da tanınan eski gümrük ayrıcalıklarının¹³ 1928 yılında kalkması ve 1929 yılında da Büyük Buhran'ın patlak vermesiyle dış dünyadan yalıtılmıştır. İzmir İktisat Kongresi,¹⁴ Teşvik-i Sanayi Kanunu¹⁵ ve İş Bankası'nın

12. A. D. Novichev, *a.g.m.*, s. 69.
13. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, Lozan Antlaşması gereğince, 24 Temmuz 1923 tarihinden başlayarak beş-yıllık bir süre için, (i) ithalata ve ihracata ambargo koymamayı, (ii) İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya ve Yugoslavya'ya da 1 Eylül 1916 tarihli Osmanlı devleti gümrük hadlerini uygulamayı kabul etmiştir. Antlaşmanın bu maddesi, kapitalist Avrupa ülkelerinin pazarları ile yerli girişimciler arasındaki organik bağlantıların bir süre daha devamını sağlamıştır.
14. 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi 1923-1929 döneminde izlenen ekonomi politikasının genel çizgilerini ortaya çıkarmış, bütünüyle özel girişimciliğe dayanan bir kalkınma yöntemi biçimlendirmiştir (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. A. Gündüz Ökçün, *TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ, 1923-İZMİR*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968).
15. 28 Mayıs 1927 tarih ve 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu, sanayi alanındaki özel girişimlere ve maden işletmelerine geniş ayrıcalıklar ve bağışıklıklar dağıtmıştır. Kuşkusuz bu çabaların amacı, yabancı sermayeyle göbek bağlarını koparmış bir yerli işbirlikçiler grubunun ulusal burjuvazi niteliğine bürünmesini sağlamaktır (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Korkut Boratav, *TÜRKİYE'DE DEVLETÇİLİK : 1923-1950*, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi Serisi, No. 16, Ankara, 1962, s. 56-59).

kurulması¹⁶ gibi gelişmelerden özelliğini alan 1922 - 1929 dönemi, yabancı sermayenin çekilmesiyle yaratılan boşluğun «özel-ulusal» bir girişimcilik tarafından doldurulması amacına yönelmiştir. Gelgelim, ulusal sanayinin kurucusu olarak sahneye çıkarılan özel girişimciler, Kurtuluş Savaşı öncesinedek, ancak yabancı sermayeye olan organik bağımlılıklarıyla kendilerini yeniden üretebilen büyük toprak sahipleri ve aracı sınıflardı. Yabancı sermayeyle düne kadar organik bağlantısı bulunan bu «özel» kesimin, yabancı sermayeyle göbek bağları kesildikten sonra, bağımsız olarak varlığını sürdürmesi olanaksızdı. 1929 buhranını 1932 yılına bağlayan üç-yıllık dönem, Türkiye’de kapitalist devrimi gerçekleştirmiş olan emperyalist güçlerin yerini alacak yeni güçlerin arandığı bir dönemdir. 1932 yılında bu arayış bitmiş, işçi sınıfını doğuran kapitalistleşme süreci ilk kez işçiyle devleti işçi-işveren olarak karşı karşıya getirmiş ve «...*Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber...*»¹⁷ devletçilik denemesine geçilmiştir.

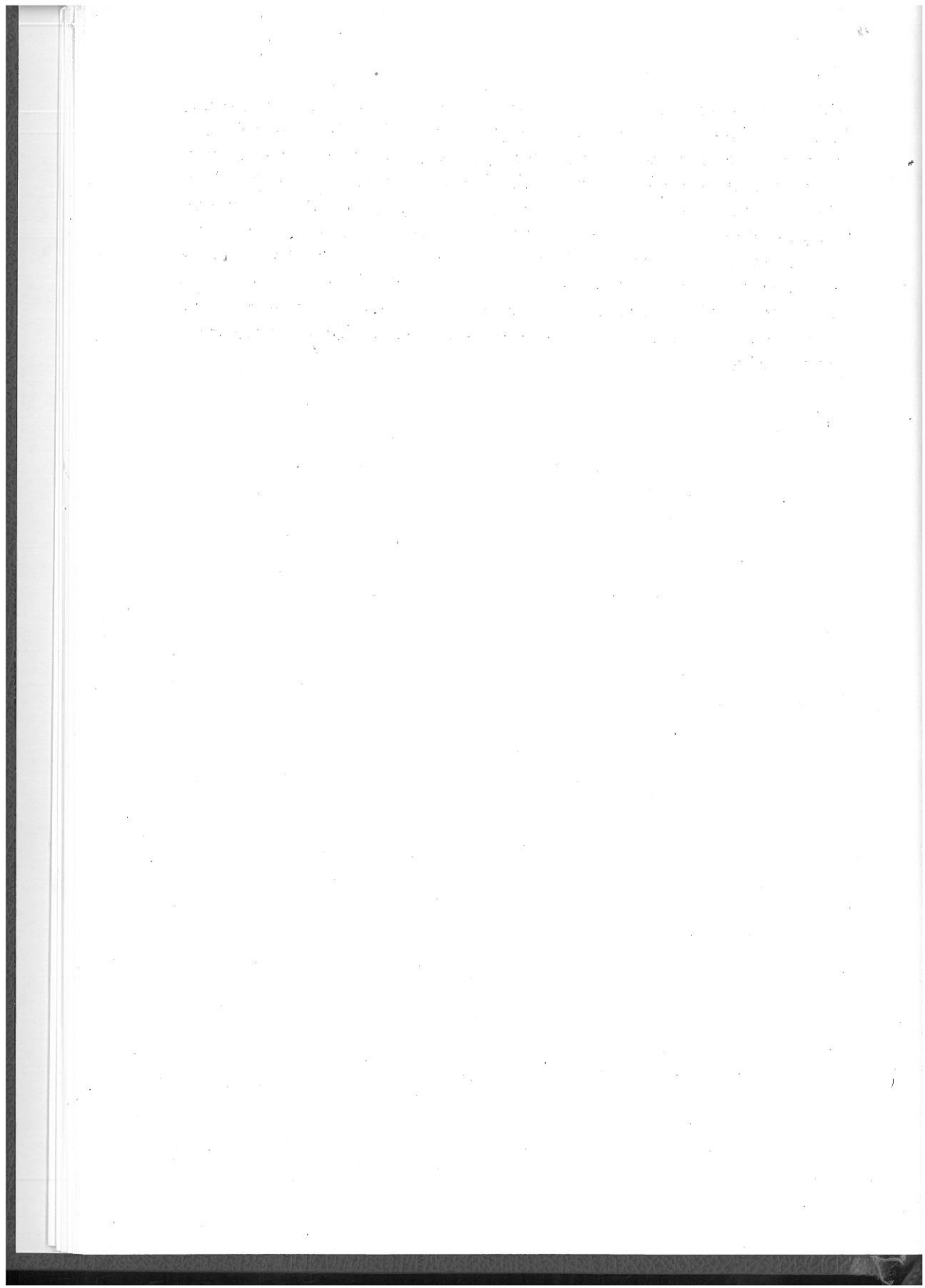
**

Araştırmamızın temel amacı, *örgütün çalışan ve çalıştıranyla bir bütün olduğu* görüşünü savunan ve işyeri uyumsuzluklarını kişisel sürtünme ya da çatışmalara dayandıran *klasik işyerinde insan ilişkileri kuramına* karşı, (i) devletin toplum-üstü bir oluşum olmadığını ve çoklukla bir sınıfın içinde ya da hizmetindeki kişilerce güdümlenen bir kurumlar ağından meydana geldiğini, bu yüzden de bir *sınıfsal içerik taşıdığını*, (ii) *örgütün ya da devletin çalışan ve çalıştıranyla bir bütün meydana getirmediğini*, (iii) devletin işveren olarak işçinin karşısında yer aldığı durumlarda, işyeri uyumsuzluklarının dış görüntüsü ne olursa olsun, ilişkilerin yüzey-altında sınıfların uzlaşmazlığının yattığını, Türkiye’nin somut koşullarında sınıftır. Günümüz Türkiye’sinde gözlenen ve çalışma koşulları, ikili sendikalı yapı, işten çıkarma, iş güvenliği, yönetime katılma, işçi sınıfı örgütüne takınılan tutum, *GREV* gibi olgularda cisimleşen işçi-devlet ilişkilerini, tanımlayıcı-dural (deskriptif-sta-

16. 1924 yılının Temmuz ayında ve çokluk Anadolu tüccarlarının katılmasıyla kurulan Türkiye İş Bankası, «...*mevcut tasarrufların yabancılar elinde ölmeyen bir milli müessesede toplanması, tasarrufların teşviki, artırılması ve bu kanalla yerli sanayinin finanse edilmesi...*» amacını gütmüştür (Boratav, a.g.e., s. 5).

17. *Cumhuriyet Halk Partisi Programı*, Devlet Matbaası, İstanbul, Madde 1/ç, s. 11.

tik) bir yaklaşımla ele almak yerine, 1963 - 1968 döneminin çok öncesinde başlayan bir gelişme sürecinin organik halkası olarak gördüm ve öyle değerlendirdim. Grev gibi «aşırı» denebilecek durumların, olağan günlük yaşayışa bakıldığında gözden kaçabilecek bazı ilişkileri büyüteç altında görmemizi sağlayacağını ve ilişkiler karmaşası içinde en belirleyici olanlarına ışık tutacağını düşündüm. Bu nedenle, Türkiye'de devlet-işçi ilişkilerinin görüntüsü olarak kamu kesimindeki grevleri seçtim ve 1963 - 1968 dönemindeki önemli devlet kesimi grevlerini incelerken de, olayların adım adım gelişmesinden çok, bu devlet-işçi beraberliğinin yapaylığı açısından grevlerin içeriğini vermeye çalıştım.

(BİRİNCİ BÖLÜM)

**TÜRKİYE'DE İŞÇİ SINIFININ
VE DEVLET İŞVERENLİĞİNİN
DOĞUŞU VE GELİŞMESİ**

Anadolu toplumlarının evriminde kentlerle köyler arasındaki dengenin¹ kentlerden yana bozulmasının, bir başka deyişle kent-köy işbölümünde farklılaşmaların ortaya çıkması ve feodalitenin² gide-

1. Kentlerle köyler arasındaki dengenin bozulması sözünden anlaşılan, (i) kentlerin kırsal alanlardan gelen nüfusu hızla emerek büyümesi, (ii) kent-köy işbölümünde kesin farklılaşmaların ortaya çıkması, (iii) kentlerde yapımcılığın gelişmesi ve toplam üretimde yapımcılığın, tarıma kıyasla, ağırlık kazanmasıdır.
2. Bir toplumsal yapının niteliğini belirlemek için kesin soyutlamalara gitmek, çevresel bazı özellikleri ayıklamak ve temel çelişkinin ne olduğunu saptamak gerekir. Bu açıdan ele alındığında, feodal bir yapının evrensel çelişkisi, başlangıçta toprakkulları ve topraksoylular arasındaki çelişki, daha sonraları da kentlerle köyler arasındaki dengenin giderek ilkinden yana bozulmasıdır. Toprak mülkiyetinin devlet elinde oluşuna bakarak Anadolu toplumlarında toprakkulu - topraksoylu çelişkinin olmadığını söylemek bu nedenle yanlıcıdır. Anadolu toplumlarının yapılarının çözümlenmesi için bkz. Sencer Divitçioğlu, *ASYA ÜRETİM TARZI VE OSMANLI TOPLUMU*, İstanbul, 1967; Kurthan Fişek, «Anadolu Toplumlarının Evrimi Üstüne Düşünceler», *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXII, No. 1, Ankara, 1967; Doğan Avcıoğlu, *TÜRKİYE'NİN DÜZENİ*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968; Oya Sencer, *TÜRKİYE'DE İŞÇİ SINIFI*, Habora Kitabevi, İstanbul, 1969.

rek bir ileri üretim biçimi olan kapitalizme dönüşmesinin başlama noktası 1453 yılında İstanbul'un Osmanlılarca alınmasıdır. Kapitalistleşme sürecinin gelişimini tarihin genel akışı içinde incelemekten önce, Türkiye'de önce işçi sınıfını ve sonra da devlet işverenliğini doğuran süreçlerin aslında tek ve aynı süreç olduğunu ortaya çıkarmak bakımından, tarih yolculuğunun feodaliteyi kapitalizme götüren kesidinin belirgin bazı temel taşlarını kısaca görmekte yarar vardır.

Anadolu toplumlarının bir üretim biçimi olarak kapitalistleşmesinde gözlenen temel gelişmeler, kapalı köy ekonomileri niteliğindeki *Dirlik*'lerin giderek pazarlara açılması ve ihracat yapmak ya da büyük kentlerin gereksemelerini karşılamak için (yerinde tüketilen ürünlere karşı) pazarlanır ürünlerin tarımsal üretimde artan ölçüde ağırlık kazanması,³ toprak üzerinde ortak ya da devlet mülkiyetine dayanan mülkiyet biçiminin giderek yerini özel mülkiyete bırakması,⁴ reayayı toprağa ya da köye bağlayan geleneksel bağların kopması, bir başka deyişle emeğin giderek özgürleşmesi,⁵ ürünlerin pazarlanmasını kolaylaştırmak ve ham madde kaynakları ile yapım merkezleri arasında köprü kurmak bakımından taşın ve ulaşım yollarının geliştirilmesi,⁶ iç ve dış ticaretle uğraşan, borç veren, alım ve satım işlerini finanse eden bir aracı sı-

3. A. D. Novichev, *a.g.m.*, s. 66-70.

4. Toprak üzerinde devlet mülkiyetinin giderek yerini özel mülkiyete bırakması, kökenlerini, iktâ topraklarının vakıflara dönüştürüldüğü Selçuklu İmparatorluğu'nda bulur. Birinci Süleyman döneminde özel mülkiyete ödünler verilmesi, 1694 yılında malikane uygulamasının başlatılması, 1808 Sened-i İttifak'ıyla feodal bey niteliğindeki Ayan'ların yasal varlıklarının tanınması, II. Mahmut zamanında tımar sisteminin ortadan kaldırılması ve nihayet 1858 yılında toprak üzerinde mutlak özel mülkiyetin tanınması, bu evrensel yönelimin Anadolu toplumlarındaki evreleridir.

5. II. Mehmet zamanında uygulanmağa başlanan «çift-bozan» vergisine (1461) rağmen üreticinin topraktan koparak kentlere akması engellenememiş ve nüfusun alabildiğine arttığı onaltıncı yüzyılda bu akım büyük ölçüde yoğunlaşmıştır. Kentlerin giderek büyümesi ve sanayi proletaryasının nüvesini oluşturacak nüfus akımları konusunda bkz. Ö. Lütüfi Barkan, «XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'nin Geçirdiği Buharanların Sosyal Yapı Üzerindeki Tesirleri», *İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri*, 2. Konferans, İstanbul, 1963, s. 17-36.

6. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. E. M. Earle, *TURKEY, THE GREAT POWERS AND THE BAGHDAD RAILWAY*, New York, 1923.

nının (tefecî ve tüccar gibi) giderek büyümesi,⁷ kentlere akan nüfusun artması,⁸ iç pazarların talepleri yerine dış pazarların gereksemelerine ayarlanmış dış ticaret ilişkilerinin artmasına koşut olarak ve koruyucu gümrük duvarlarının yokluğunda önce el sanatları ve küçük ev sanayilerinin, sonra da yerli sanayinin çökmesidir.⁹ Yabancı sermayeye ya da gelişmiş kapitalist ülkelerin pazarlarına giderek bağımlı duruma gelen az gelişmiş ülkelerde, mal-para ilişkilerinin¹⁰ oluşmasında emperyalist ülkelerin sızması hızlandırıcı bir etki yapmış olmakla birlikte, kapitalistleşme sürecinin başlatıcısı düzenin kendi iç çelişkileri, bir başka deyişle gerek sanayi ve gerekse tarım kesiminde, köyler ve kentler arasındaki sosyal işbölümünün¹¹ kesinleşmesine koşut olarak üretim güçlerinin gelişmesidir.¹²

7. Bu oluşum konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Kurthan Fişek, «Anadolu Toplumları...», *a.g.m.*, s. 193-199.
8. Kentlerin giderek büyümesi özellikle onaltıncı yüzyılın ortalarında başlamıştır. Bunun en canlı örneklerinden biri ve belki de birincisi 1478 sayımlarına göre 97,956 olan İstanbul nüfusunun 1520'lerde 400,000 civarına ulaşmasıdır (bkz. Divitçioğlu, *a.g.e.*, s. 67). Burada, kent nüfusunun hızla artmasını gerçek bir «kentleşme» olayı olarak nitelemek sakıncalı olabilir. Bilindiği gibi, «kentleşme», Avrupa'daki görüntüsüyle, sanayileşmenin eşanlamıdır. Tarım kesiminin ittiği nüfusun kentlerde gelişen bir sanayice yutulamaması, Osmanlı İmparatorluğu'nda kentlerin büyümesini «hastalıklı bir çocuğun büyümesi» ne benzetmemize imkân vermektedir.
9. Yerli sanayinin çöküşü ve Osmanlı ekonomisinin giderek dışa bağımlı duruma gelişi konusunda bkz. Ömer Celal Sarç, «Tanzimat ve Sanayimiz», *TANZİMAT I*, İstanbul, 1940, s. 423-440; I. T. Smilianskaya, «From Subsistence to Market Economy, 1850 s», *THE ECONOMIC HISTORY OF THE MIDDLE EAST, 1800-1914: A BOOK OF READINGS*, der. Charles Issawi, University of Chicago Press, Chicago, 1966, s. 226-247.
10. Mal-para ilişkisi kapitalist üretim biçiminin en somut göstergeleri arasındadır. Burada kullanılan mal sözü (commodity, emtia ya da meta), kişisel tüketim (kullanım) için değil, değişim amacıyla üretilmiş şey anlamına gelmektedir. Mal, böylece, bir yandan kullanım ve diğer yandan da değişim değeri içermektedir.
11. Sosyal İşbölümü deyiminden burada anlaşılın, insanın doğayı dönüştürmek için giriştiği mücadelede tek başına yetersiz kalması ve giderek artan karşılıklı gereksemeleri karşılamak için uzmanlaşma ve farklılaşmaların belirmesidir.
12. Toplumlar üç temel çelişkiyle evrilirler. İlki insan ile doğa arasındadır ve insanın doğaya karşı kazandığı her zafer topluma yeni üretim güçleri kazandırır. Eski üretim ilişkilerinin kendisine çizdiği çerçeve içinde hareket etmek durumunda olan yeni üretim güçleri bir noktada bu

*Kapitalistleşme Sürecinin
Başlamasında İstanbul'un Yeri*

Toplumbilimsel açıdan bakıldığında, İstanbul'un alınması, bir merkezî kentleşme (metropolization) olayı, bir başka deyişle toplumdaki üretim güçlerinin (el sanatları, küçük sanayi, vb.) gelişmesi ve yörede yaratılan ürün-fazlasının bir aracı sınıf eliyle büyük merkezlere taşınmasıdır. Büyük merkezlerin yiyecek ve benzeri gereksemelerini yöreden sağlayan, buna karşılık kapalı köy ekonomilerine kumaş ve bez gibi yapılı mallar taşıyan bu tüccar sınıfı merkezî kentin büyümesine¹³ ve dolayısıyla pazarların genişlemesine koşut olarak güçlenmiş, önemli sayılabilecek bir ticaret sermayesi birikimi başlamış¹⁴ ve özellikle İstanbul yöresindeki azınlıkların yönetim ve yürütümündeki bu ticaret uğraşları onaltıncı yüzyılın başlarından başlayarak büyük ölçüde artmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel tipolojisine¹⁵ yabancı bir aracı sınıfın doğabilmesinin ön-koşulları olması gerekir. Bu koşullar nelerdir? Bunları kısaca görmekte yarar vardır.

Ticaretin gelişebilmesi ve bir aracı sınıfın doğabilmesi için, herşeyden önce, kapalı köy ekonomilerinin duragan ve kendine-ye-

ilişkileri yadsırlar ve ortaya üretim güçlerine uygun bir üretim ilişkileri ağı çıkar. Böylelikle oluşan yeni üretim biçimi eski üst-yapıyı yadsır ve ortaya alt-yapıya uygun bir üst-yapı çıkar. Toplumların hangi evrim aşamasında bulunduğunu belirleyen öge üretim güçlerinin ulaştığı gelişme düzeyidir ve evrim sürecinin başlatıcısı da topluma yeni üretim güçlerinin kazandırılmasıdır. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Oskar Lange, *EKONOMİ POLİTİK*, çev. Muvaffak Şeref, İstanbul, 1965, s. 26-57).

13. Barkan, «XVI. Asrın...», *a.g.m.*, s. 17.

14. Fişek, «Anadolu Toplumlarının...», *a.g.m.*, s. 194.

15. «Osmanlı İmparatorluğu'nun Geleneksel Tipolojisi» deyiminden anlaşılması gereken Aşyalı toplumların geleneksel yapısıdır. Burada işbölümü gelişmemiş ve bu nedenle kesin farklılaşmalar ortaya çıkmamıştır. Hükümdar bir yandan toplumsal işlevine (fonksiyonuna) ve diğer yandan da yüce bir soydan geldiği inancına dayanarak iktidarı ve toprakların çplak mülkiyetini elinde tutmakta, üretici genel kölelik ve sömürü içinde bulunmakta, Anadolu toplumlarında *kapıkulu* adını verebileceğimiz bir tabaka, hükümdarla üretici arasında, bütünüyle devlet memuru olarak, bağlantı kurmaktadır (bkz. Maurice Godelier, *ASYA TİPİ ÜRETİM TARZI*, çev. Selahattin Hilav, İstanbul, 1966; Divitçioğlu, *a.g.e.*).

terli yapılarının kırılarak bir ürün-fazlasının oluşturulması gerekir. Bilindiği gibi Osmanlı toprak düzeninin yasal özü Dirlik Düzeni'dir¹⁶ ve dirlik sahibi tüm ham madde kaynaklarının denetleyicisi durumundadır. Yapımcılığın gelişmesi¹⁷ tarım kesiminde üretilen ham maddeye duyulan gereksemeyi artırmış, kapalı köy ekonomisi niteliği taşıyan dirlikler giderek merkezî kentin gereksemelerini karşılamaya ve üretimini bu gereksemelere göre ayarlamaya yönelmiş, bunun sonucu olarak bir yandan ürün-fazlası oluşturacak ve diğer yandan da bu fazlayı pazarlayacak şekilde üretimin örgütlenmesine gidilmiş,¹⁸ kırılan geleneksel kendine-yeterli yapının sonucu olarak artık-ürünün denetleyicisi durumundaki dirlik sahiplerinin elinde ticaret sermayesi oluşmağa başlamıştır.

Toprak ürünlerine ve yapımda kullanılan ham maddelere olan talebin artmasında, ayrıca, Avrupa pazarlarıyla ilk organik bağların kurulmağa başlamasının da büyük etkileri vardır. Onaltıncı yüzyılın ortalarından başlayarak, özellikle Atlantik İktisat Bölgesi'nde¹⁹ ham madde fiyatları içe kıyasla büyük artışlar göstermiş²⁰ ve Avrupa için Anadolu son derece çekici bir ham madde deposu durumuna gelmiştir. Bir yandan iç ve diğer yandan da dış pazarların gereksemelerini karşılamaya yönelen yersel beyler, yeni topraklar edinmek ve ellerindeki ham madde kaynaklarını genişletmek için merkezî yönetime baskı yapmağa başlamışlardır. Ticaret ilişkileri

16. Kökenlerini İslâm toprak hukukununun *İkta* ve sonra da *Askerî Mukataa*, Selçuklu'ların yine *İkta*, Moğol'ların *Koپی* ve Bizans'ın *Pronia*'sında bulunan Osmanlı dirlik düzeni, mülkiyet hakkı devlette kalmak üzere, savaşta yararlık gösteren kişilere belirli bazı toprakların dağıtılması ilkesine dayanmaktadır.
17. Fişek, «Anadolu Toplumlarının...», *a.g.m.*, s. 195.
18. İstanbul'un alınışınadək geçen süre içinde Anadolu toplumları ikili bir ekonomik yapıya sahipti. Bir yanda kapalı köy ekonomileri ve diğer yanda da merkezî hükümetin bulunduğu büyük yerleşme merkezleri vardı. İstanbul'un alınmasıyla ekonomi hareketlenmiş, yapımcılık gelişmiş, büyük kentin ham madde ve yiyecek gereksemeleri artmış ve bunun sonucu olarak geleneksel kapalı köy ekonomisi yapısı kırılarak yerel pazarların kaynaşması süreci başlamıştır. Yerel pazarların merkezî kentte kaynaşmasında, ham madde ve yiyecek akımını düzenleyen sınıfların belirışı ve toprak sahiplerinin mal üretimine yönelişleri önemli evrelerdir.
19. Atlantik İktisat Bölgesi deyimini ilk kez kullanan Ömer Lütfi Barkan, burada, bugünkü İspanya, Fransa, İngiltere, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg hattını kasetmektedir.
20. Ö. Lütfi Barkan, «XVI. Asrın...», *a.g.m.*, s. 23.

sonucu gerçekleştirdikleri birikim bu yarı-feodal unsurlara ekonomik bağımsızlık getirmekle kalmamış, aynı zamanda miras kısıtlayıcı uygulamalara²¹ karşı direnişlerini de artırmıştır.

Avrupa'nın *merkantilist* (tecimsel) ekonomi dönemine girme- siyle birlikte, Batı Avrupa ülkelerindeki altın ve gümüş stokları artmış, Cenevizli tüccarlar aracılığıyla Osmanlı ekonomisine altın ve gümüş akmış, başta buğday gibi tahıllar olmak üzere yapımda kul- lanılan ham maddeler ve bazı sanayi bitkileri dış pazarlarda geniş bir alıcılar kitlesi bulmuştur. Ham madde kaynaklarının Avrupa pazarlarına bağlanması sonucu yerli sanayinin ham madde sıkıntısı çekmeğe ve üstün Avrupa yapımıcılığı karşısında büyük hızla ge- rilemeğe başlaması, kökenlerini bu dönemde bulur.²²

Ham madde kaynaklarının denetleyicisi durumundaki dirlik sahiplerinin güçlenmesine ve pazarlanabilir bir ürün-fazlasının oluş- masına bağlı olarak bir yandan dirlik sahiplerinin ve dirliklerle pazarların bağlantısını kuran aracı sınıfların, diğer yandan da Av- rupa kapitalistlerinin çıkarları eşyörüngeye girmiştir. Avrupalı ya- pımcılar ve ham madde alıcıları ile kurulan bu sıkı çıkar ilişkileri, 1535 ve sonrası kapitülasyonlarıyla²³ giderek yoğunlaşmıştır.

II

Üreticinin Giderek Topraktan Kopması Ve Dışa - Dönük Çıkar İlişkilerinin Gelişmesi

Giderek güçlenen feodal unsurların «asker besleme ve sava- şa gönderme» yükümlülüğünü savsaklamaları, bunun sonucu ola-

21. Yasal planda da olsa toprak mülkiyetinin devletin elinde bulunması ve bunun sonucu olarak gerçek anlamıyla kalıtsal bir derebeyliğin doğma- sının engellenmesi, özellikle ticaret ilişkilerinin yoğunlaştığı 1453-son- rası dönemde üst-yapının alt-yapıca sürekli zorlanmasına yol açmış- tır. İktâ toprakların vakıfa dönüştürülmesi ve vakıf mütevelliliğinin ba- badan oğula geçmesi bu zorlamalar arasındadır (bkz. Mustafa Akdağ, *TÜRKİYE'NİN İKTİSADİ VE İÇTİMAİ TARİHİ, 1243-1453*, T. T. K. Basımevi, Ankara, 1959, s. 25-26, 28). Toprakların bu yoldan özel mül- kiyete geçmesini önlemek için II. Mehmet döneminde bazı kanunname- ler çıkarılmıştır (bkz. Anhegger ve İnalçık, *KANUNNAME-İ SULTANİ BER MUCEB-İ ÖRF-İ OSMANİ*, T. T. K. Basımevi, Ankara, 1959; Fişek, «Anadolu Toplumlarının...», *a.g.m.*, s. 191-192.

22. Barkan, «XVI. Asrın...», *a.g.m.*, s. 23.

23. Bunlar arasında en önemlileri, kuşkusuz, 1740 kapitülasyonu ve 1838- 1846 döneminde imzalanan kapitüler ticaret sözleşmeleridir.

rak savaşların uzaması ve artık-ürün gaspının azalması, tımarlı sipahilerin çağdaş savaş teknolojisine ayak uyduramaması ve düzenli bir orduya gerek duyulması,²⁴ tefecilik ve ticaret uğraşlarının artması ve bu kişilerin merkezî yönetimi büyük ölçüde etkiler duruma gelmesi, I. Süleyman döneminde toprak üzerinde özel mülkiyetin kısmen de olsa yasallaştırılmasına yol açmış²⁵ ve Vezir Rüstem Paşa zamanında da tımara ayrılmış topraklar iltizama²⁶ çıkarılmıştır.

İltizam uygulamasına geçilmesi, üretim güç ve ilişkilerine uyumlu üst-yapı kurumlarının oluşturulması yönünde önemli bir aşamadır.²⁷ Tarihsel gelişimin bu noktasından başlayarak devrim hızlanmış, vakıf ve malikaneler hızla küçük özel işletmelerin zararına genişlemiştir.²⁸ Bunun neden böyle olduğunu anlamak için bir tek soru sormak yeterlidir: *İltizam uygulamasının gerektirdiği yüzde onluk pey ödemesini kimler yapabilecek durumdadır?* Bunun cevabı ise açıktır: (i) Avrupa'ya ham madde satarak ticaret sermayesi oluşturan büyük toprak ya da tımar sahipleri, (ii) ticaret uğraşlarının yoğunlaşması sonucu hızla birikim yapan ve güçlenen aracı sınıflar. İltizam uygulamasına geçilmesiyle birlikte bir yandan toprak mülkiyeti belirli ellerde toplanırken, diğer yandan topraklarından olup ırgatlaşan kitleler belirmiştir. Küçük özel işletmelerin ortadan kalkması ve bunların büyük çiftliklere katılması sırasında başvurulan yöntemler, çoklukla, (i) toprağın yete-

24. Barkan, «XVI. Asrın...», *a.g.m.*, s. 25-26.

25. Miras kısıtlayıcı uygulamalara direniş ve üst-yapının özel mülkiyete yer verecek biçimde merkezkaç eğilimlerce zorlanması I. Süleyman döneminde doruğuna çıkmış ve kapsayıcı devlet mülkiyetinden üçlü bir mülkiyet yapısına gidilmiştir. Buna göre, dirlik toprakları yanında, öşür karşılığı müslümanlara bırakılan *Öşri* ve haraç karşılığı müslüman olmayanlara bırakılan *Haraci* topraklar bulunmakta, mutlak özel mülk olarak kişilere bırakılan *malikane* toprakları da gelişmektedir.

26. *İltizam*, devletin, önceden topladığı yıllık bir bedel karşılığında bazı vergileri toplama işini kişilere vermesidir. Açık artırma sonunda toprak vergilerini toplama işini üstlenen kişiler, ödediklerini, üreticiden fazlasıyla çıkarmaktadırlar.

27. Cvetkova'ya göre iltizam uygulaması Osmanlı askerî feodalitesini temelden sarsmıştır. Koçi Bey ise, *RİSALE*'sinde, düzenin bozulma tarihi olarak 1584'ü ve neden olarak iltizam uygulamasını vermektedir. Devlet denetinden uzak bir feodal sömürüye ortam hazırlaması bakımından, iltizam uygulamasını, kullanım hakkıyla mülkiyetin özdeşleşmeğe başlaması olarak yorumlayabiliriz.

28. Fişek, «Anadolu Toplumlarının...», *a.g.m.*, s. 197-199.

rince ve gereğince işlenmediği gerekçesiyle müsadere, (ii) merkeze ödenen iltizam peyini çıkarmak için köylüye ağır vergilerin salınması ve ödenemeyen vergilere karşılık olarak topraklara el konulması, (iii) öşri toprakların küçük parçalara bölünmüş olması ve tefeciden ya da yersel beyden alınan kredilerin tüketime gitmesi ve ödenememesi yüzünden, yine alacağa karşılık olarak, topraklara el konulmasıdır.

Anadolu toplumlarının bu evrim aşamasında gözlenen ana gelişmeleri şu başlıklar altında toplayabiliriz: (i) Avrupa'da görülen fiyat artışları Osmanlı İmparatorluğu'na da sıçramış, bir yandan fiyat artışlarının ve diğer yandan da tefecilik, faizcilik, murabahacılık gibi asalak uğraşların yoğunlaşması sonucu büyük birikimler olmuştur; (ii) Başta buğday olmak üzere her türlü yiyecek maddesi ile pamuk, bakır, kereste gibi yapımda kullanılan ham maddeler Avrupa pazarlarına akmış ve yerli sanayide ilk sarsıntılar meydana gelmiştir; (iii) Fiyat artışlarından yararlanılarak sağlanan birikim en güvenilir yatırım alanı olan toprağa yönelmiş ve böylece toprak mülkiyeti belirli ellerde toplanmağa başlamıştır; (iv) Ucuz kredi alma olanağından yoksun bulunan ve aldığı pahalı kredileri de ister istemez tüketime yönelten küçük işletme sahipleri topraklarından olmuşlar, topraklarını genişleten bir büyük toprak sahipleri sınıfının yanında giderek ırgatlaşmışlardır.²⁹ Özetle, topraksoylular-aracılar işbirliğinin iki doğal sonucu, (i) toprakların belirli ellerde toplanması, (ii) topraksız kalan kitlelerin işsizlikten kentlere akmasıdır.

Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllar, köylünün, bu özgürleşme ya da mülksüzleşme sürecine başkaldırılarıyla doludur. Genellikle, Celâlî İsyancılar³⁰ başlığı altında toplanabilecek olan Karayazıcı ve Kel Hasan (1599-1603), Canbolat ve Kalenderoğlu (1606-1607), Tırnova (1598 ve 1686), Çiproviçi (1688), Bulgaristan ve Güney Makedonya (1697) ayaklanmaları, küçük tımar sahiplerinin yönettiği³¹ ve işsiz kitlelerinin desteklediği bu başkaldırma hareketlerine örneklerdir.

29. Bistra Cvetkova, «L'évolution du régime féodal turc», *ETUDES HISTORIQUE II*, Sofya, 1960, s. 171-206.

30. Bkz. Mustafa Akdağ, *CELALİ İSYANLARI*, D. T. C. F. Yayınları, Ankara, 1964.

31. Cvetkova, «L'évolution...», *a.g.m.*

Avrupa'nın artan ölçüde istediği ham maddelerin kaynakları, Avrupa kapitalizmine organik bağlarla bağlanma yolundaki yerli sınıfların elinde giderek toplanırken, savaşların sürekli olarak yitirilmesi ve dış artık-ürün gaspının (dış talan) yok denebilecek bir düzeye inmesi, 1694 yılında yayınlanan bir ferman'la³² başlatılan malikane uygulamasının gelir kaynağı olarak merkezî yönetimle toprağın bağlarını koparması vb., Osmanlı İmparatorluğu'nu hızla ticaret gelirlerine bağlı duruma getirmiş, böylece üretici kitleleri topraktan koparan süreç aynı zamanda ülke ekonomisinin dışa bağımlı niteliğini de artırmıştır.

Burayadek yaptığımız açıklamalardan da kolaylıkla anlaşılacağı gibi büyük toprak sahibi, tefeci, tüccar, murabahacı gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel tipolojisine yabancı sınıfların ortaya çıkışı, toprak üzerindeki çıplak devlet mülkiyetine giderek son verilmesi ve köylüleri toprağa ya da köye bağlayan bağların kopması, aynı sürecin, aralarında diyalektik bağlar bulunan evreleridir.

III

Ekonominin Giderek Dışa Bağlanması Ve Yerli Sanayinin Ölmesi

Ondokuzuncu yüzyılın dönemecine gelindiğinde, ekonominin dışa-bağımlı niteliği sonucu, feodal yapının giderek parçalandığını ve yavaş da olsa yerini kapitalist üretim ilişkilerinin aldığını görüyoruz. Yeni üretim ilişkilerinin gelişmekte olduğunun sayısız göstergeleri arasında en önemlileri, kuşkusuz, trampa ekonomisinin (barter economy) iyiden iyiye yıkılması ve yerini pazara-dönük (market-oriented) bir tarımsal üreticiliğin alması, tarım kesiminde ücretli emeğin ortaya çıkışı ve yapımcılık kesiminde de benzeri gelişmelerin görülmesidir.

Anadolu toplumlarında feodal üretim biçiminin çözülmesini hızlandırması bakımından 1838 - 1846 Ticaret Sözleşmeleri'ni³³ ve 1839

32. Bu fermana göre, toprak üstünde kullanım hakkı sahipleri (tımarlı beyler) üç kalemde yapacakları ödemelerden sonra *malikane* adını alan bu toprakların mutlak mülkiyetini ele geçireceklerdir. Devlet, böylece, gelir kaynağı olarak topraktan kopmağa başlamıştır.
33. 1838 - 1846 döneminde imzalanan ticaret sözleşmeleri şunlardır: İngiltere (1838), Fransa (1838), Löbek, Bremen, Hamburg ve Hansa kentleri (1839), Sardanya (1839), İsveç, Norveç (1840), İspanya (1840), Felemenk

Tanzimat Fermanı'nı³⁴ izleyen, 1881 yılında kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi³⁵ ile de doruğuna çıkan «yabancı sermaye akımı»nın büyük etkileri olmuştur. Ülke ekonomisinin yabancı sermayenin çıkarlarına göre uyarlanması sürecinin mirası ise, (i) yerli sanayinin yıkılması, (ii) bütünüyle dış pazarlarca güdümlenen bir ekonomik ilişkiler ağının oluşması, (iii) bir yandan yıkılan yerli sanayinin yerini alacak bir yerli yapımcılığın gelişmemesi yüzünden işsiz kalan zanaatkarların *yedek sanayi ordusuna* katılması ya da *lumpenproletarya*'ya (başbozuk-işçi)³⁶ dönüşmesi ve diğer yandan da üretim teknolojisindeki gelişmeler sonucu bir işçi sınıfının belirmesidir.

Onsekizinci yüzyılın sonlarına ya da ondokuzuncu yüzyılın başlarına gelindiğinde henüz kesin bir gerileme dönemine girmemiş olan Osmanlı yapımcılığı 1825-sonrası dönemde Manchester dokümanlarının ezici üstünlüğüne karşı koyamamış, Osmanlı dokümanlarının giderek Avrupa pazarlarından sürülmesiyle başlayan süreç kısa sürede İmparatorluğu ham pamuk ve ipek ihraç eden ve ihraç ettiği ham maddeleri yapılı olarak geri alan bir duruma indirgemıştır. Bu bağımlılaştırma sürecini tartışılmaz açıklıkta ortaya çıkarması bakımından aşağıdaki göstergelere kısaca bakmakta yarar vardır.

(1840), Prusya (1840), Belçika (1840), Danimarka (1841), Toskana (1841). Bu konuda bkz. Y. K. Tengirşenk, «Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Haricî Ticaret Siyaseti», *TANZİMAT I*, İstanbul, 1940, s. 289-320.

34. 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı, bir yandan tüm uyruklara eşit haklar getirirken, diğer yandan da «*CAN, IRZ, NAMUS VE MAL*» güvenliğini öngörmüştür. Uyruklara tanınan eşit haklar ve özel mülkiyete sağlanan inancalar, ticaret uğraşlarını yürüten ve ticaret sermayesini ellerinde bulunduran Galata Bankerleri'nin çıkarına işlemiştir.
35. 1881 yılında Muharrem Fermanı'yla kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi alacaklılar adına Osmanlı borçlarını toplayan bir kurum olarak belirmiş ama sonraları *Osmanlı Bankası* ve *Deutsche Bank* gibi kuruluşlarla işbirliği yaparak yabancı sermayenin İmparatorluğa girişini, yerleşimini ve yayılışını eşgüdümleyen bir düzenleyici kurum, emperyalizmin bir ileri karakolu niteliğine bürünmüştür (bkz. D. C. Blaisdell, *OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA AVRUPA MALİ KONTROLÜ*, çev. H. A. Kuyucak, İstanbul, 1940).
36. Başbozuk - işçi (Lumpenproletarya), «Geçimini sağlamak için, nesnel de olsa, emekgücünü işgücü piyasasında satışa çıkarmak durumunda bulunan ve fakat üretici iş tutamayan, toplumsal çalışmanın dışında bulunan, yıkan fakat yapamayan kişileri, hırsızları, serserileri, çapulcu ve canileri» kapsamaktadır (bkz. N. Boukharine, *LA THEORIE DU MATERIALISME HISTORIQUE*, Paris, 1967, s. 308-314).

1828 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na 10,834 sterlin tutarında pamuklu dokuma ihraç eden İngiltere'nin bu ihracatı 1829 yılında 39,920 sterline, 1830 yılında 95,355 sterline ve 1831 yılında da 105,615 sterline ulaşmıştır.³⁷ Aynı şekilde, 1828 yılında 465,000 sterlini aşmayan tüm pamuklu madde ihracatı (iplik, dokuma, vb.) 1831 yılında 1,040,000 sterlini bulmuştur.³⁸ Bu bağımlılaştırmanın sonucu olarak iplik yapımı, ipekli ve pamuklu dokumacılık hızlı bir gerileme dönemine girmiş, örnekte İškodra'da dokuma tezgahlarının sayısı dokuz yıl içinde (1812 - 1821) 600'den 40'a, Tırnova'da onsekiz yıl içinde (1812 - 1830) 2000'den 200'e, Bursa'da 1000'den 75'e ve işlenen ham ipek de 25.000 okkadan 4000 okkaya inmiştir.³⁹ Küçük esnafı ve yerli yapımcıları bu gerilemeden kurtarmanın yollarını aramak için 1866 yılında kurulan İslah-ı Sanayi Komisyonu⁴⁰ 1868 yılında sunduğu raporunda İstanbul ve Üsküdar'daki kumaşçı tezgahlarının 2750'den 75'e, kemhacı tezgahlarının 250'den 4'e, çatma yastıkçı tezgahlarının da 60'dan 8'e indiğini belirtmektedir.⁴¹ Ucuz Manchester dokumalarına karşı konulamayışının diğer göstergeleri arasında Halep'teki 300 pamuklu dokuma tezgahından 150'sinin, 100 basma mendil yapımyerinden 80'inin ve pamuklu-ipekli kumaş yapan 200 yerden ancak 150'sinin işler durumda kalması vardır.⁴²

Yerli sanayinin önce iç talepleri karşılayamaz duruma gelmesinin ve sonra da Osmanlı ekonomisinin giderek dışa bağlanması'nın nedenleri arasında en önemlileri, (i) dış ticarete prim veren iç ve dış ticaret hadleri dengesizliği, (ii) demiryolları yapımı, (iii) yabancı sermaye yatırımları ve (iv) dış borçlardır. Türkiye'de işçi sınıfının doğuşunu incelemekten önce, bu dört ögenin, işçi sınıfının doğuşunu nasıl hızlandırdığını kısaca görmekte yarar vardır.

37. Ö. Celâl Sarç, *a.g.m.*, s. 425.

38. *a.k.*, s. 425.

39. *a.k.*, s. 426, 427.

40. İlkel yapımcılığın fabrika üretimi karşısında barınamayacağı ve 1838-1846 ticaret sözleşmelerinin durumu giderek kötüleştiğini sezinen esnaf gruplarının baskısıyla 1866 yılında İslah-ı Sanayi Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonun raporuna göre yerli sanayi ölmekteydi ve kurtarılması için dış gümrüklerin artırılması, esnafın şirketlerde örgütlenmesi gerekiyordu. Komisyon kısa bir süre sonra lağvedilmiştir.

41. Ö. Celâl Sarç, *a.g.m.*, s. 428.

42. *a. k.*, s. 428.

A. Kapitalistleşmeye Dış Ticaret İlişkilerinin Etkisi :

Osmanlı ekonomisinin Avrupa ülkelerince güdümlenmesinin başlama noktası, büyük ölçüde, 1838-1846 ticaret sözleşmeleri olmuştur.⁴³ Şöyle ki, Osmanlı İmparatorluğu, 1825 yılındaki İngiliz pamuklu ithalatının hemen tamamını karşıladığı 67,174 poundluk (30,533.6 kilo) düzeyinden 1855 yılında 3,314 poundluk (1506.4 kilo) bir düzeye düşmüştür.⁴⁴ Osmanlı İmparatorluğunun ham tiftik ihracatında ise benzeri oranda bir artış olmuştur.⁴⁵ 1825 yılına dek kendine-yeterli bir görünümü olan dokumacılık bu yıldan sonra hızla gerilemiş, örneğe 1835 yılında İngiltere'den ancak 17,330,138 yarda (15,846,678.2 metre) pamuklu dokuma ithal eden Osmanlı İmparatorluğu, 1855 yılında, 132,605,467 yarda (121,254,439 metre) ithal eder duruma gelmiştir.⁴⁶ Benzeri şekilde, bağımlılaştırıcı gelişmeleri aşağıdaki ithalat kalemlerinde de görebiliriz :

ÇİZELGE 1. 1835-1855 Döneminde İmparatorluğun İthalâtı

İthalât Kalemi	1835		1855	
İpekli Dokuma	3291 st.	(20,898 kg)	12,801 st.	(81,286 kg)
Keten Bezi	5324 st.	(33,807 kg)	94,354 st.	(599,148 kg)
Yünlü Dokuma	8318 st.	(52,819 kg)	142,772 st.	(906,602 kg)

1825 yılında İngiliz şeker üretiminin ancak otuz-sekizde birini tüketen Osmanlı İmparatorluğu, 1855 yılında, bunun üçte-birini tüketir duruma gelmiştir.⁴⁷

Bütün bu gelişmelere bağlı olarak, Osmanlı İmparatorluğu, hızla tarımsal ürün ya da ham madde ihraç eder bir duruma düş-

43. Kapitüler ayrıcalıklara dokunulmaması ve bunlara yenilerinin eklenmesi, yabancılara ülkenin her yerinde serbestçe mal alıp satma hakkının tanınması, ticaret ve işletme tekellerinin kaldırılması, dış gümrüklerin iç gümrüklere kıyasla düşük tutulması vb., bir yandan yerli yapımıcılığı öldürürken, diğer yandan da ithalat-ihracat ilişkilerini artırarak imparatorluk ekonomisinin bağımlılığını pekiştirmiştir. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yücekök, «XIX. Yüzyıl Osmanlı Ticaret Sözleşmeleri», S. B. F. DERGİSİ, Cilt XXIII, No. 1, Ankara, 1968, s. 381-426).
44. F. E. Bailey, *BRITISH POLICY AND THE TURKISH REFORM MOVEMENT*, London, 1942, Çizelgeler 8 ve 14.
45. Novichev, *a.g.m.*, s. 66.
46. Bailey, *a.g.e.*, s. 86, 88 ve Çizelgeler 3, 5, 6, 7.
47. *a.k.*, Çizelgeler 3, 4, 5 ve 7.

müş, özellikle uzmanlaşmış tarımcılığı gerekli kılan bahçecilik ve sanayi bitkileri üreticiliğine yönelmiştir. Örneğe, 1884 yılında 192,262 dönümü aşmayan ekili tütün alanları, 1911 yılında 814,163 dönüme ulaşmış, tütün üretimi de 22.3 milyon kilodan 63.5 milyon kiloya çıkmıştır. 1896 yılında 400 ton olan pamuk üretimi 1914 yılında 33,750 tonu bulmuş, kuru üzüm çıktısı dokuz yılda (1904-1913) yaklaşık yüzde yüzlük bir artış göstermiş, incir üretimi de aynı dönemde 18,000 tondan 32,000 tona ulaşmıştır.⁴⁸ İç pazarların (yani giderek hızlanan sanayileşmenin) gereksemelerini karşılayacağı yerde, kendisini dış pazarlara göre ayarlayan Osmanlı tarımcılığı, zamanın genel akışı içinde, Osmanlı ekonomisinin bir yandan kapitalistleşirken, diğer yandan dışa bağlanışının en somut göstergesidir.

B. Dış Borçların Bağımlılaştırıcı Etkisi :

Osmanlı ekonomisinin bağımlılığını göstermesi bakımından «dış borçlar» olgusu da son derece anlamlıdır. 1854 yılında ilk ve 1914 yılında da son dış borcunu alan Osmanlı İmparatorluğu, altmış-yıllık bu dönem içinde toplam 399,498,110 Osmanlı lirası borçlanmış, 11 yıl içinde faiz yükümlerini bile ödeyemez duruma gelmiş, 1875 yılında iflas ettiğini açıklayarak ödemeleri durdurmuş ve 1881 yılında da Muharrem Fermanı'yla Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasına izin vermiştir. 1854-1914 döneminde alınan toplam borçların yüzde 33.91'i emisyon ve komisyon yoluyla yitirilmiş, yüzde 44.77'si eski borçların temizlenmesi için kullanılmıştır.⁴⁹ Alacaklılar adına borçların ödenmesini denetlemek için kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi, kısa bir süre içinde ülke kaynaklarına el atmış, paravan şirketler eliyle ya da doğrudan yatırımcılık uğraşlarına yönelmiştir. 1911 yılına gelindiğinde Osmanlı devlet gelirlerinin üçte-biri, gümrük gelirlerinin de yüzde 95.4'ü Düyun-u Umumiye'nin eline geçmiş bulunuyordu.⁵⁰

C. Kapitalistleşmede Yabancı Yatırımların Etkisi :

Bütün bunlara ek olarak, yabancı sermaye yatırımlarının ge-

48. Novichev, *a.g.m.*, s. 67.

49. Kurthan Fişek, «Osmanlı Dış Borçları Üstüne», *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXII, No. 3, Ankara, 1968, s. 162-163.

50. *a.k.*, s. 162.

nel dökümüne bakıldığında,⁵¹ demiryollarının çok önemli bir pay tuttuğu görülür. Şöyle ki, Lozan-öncesi durumuyla 72,915,700 Osmanlı Lirasını bulan yabancı yatırımların 43,079,300 liralık bir payı demiryolu yapımına gitmiştir.⁵² Osmanlı toplumunun kapitalistleşmesinde, ileride göreceğimiz gibi, çok önemli etkileri olan demiryollarının hangi amaçlara göre kurulduğunu göstermesi bakımından Alman iktisatçısı Jaeck'in şu sözleri anlamlıdır :⁵³

Bağdat hattının ikmalinden sonra Türkiye'nin mazhar-ı inkişafat ve terakkiyat olması üzerine umum Alman ticareti için cesim bir saha-i faaliyet açılacağı nazar-ı itibare alınmıştır. Bu ticaret ise evvelce beyan eylediğimiz veçhile Türkiye'nin mebzuliyetle hasıl ettiği mevad-ı iptidaiyenin Almanya'da imal olunan masnuat ile mübadelesinden ibaret olacaktır.

Örnekse, iç bölgeleri İstanbul'a bağlayan Hapdarpaşa-Ankara demiryolunun açılmasıyla 1893 yılında 51,390 ton olan ekmeklik tahıl sevki 1911 yılında 262,146 tona çıkmış, Konya ilinde buğday pazarlama oranı (mal çıktısının toplam ürüne oranı) yüzde 26.4'ü ve arpa pazarlama oranı da yüzde 25.5'i bulmuştur.⁵⁴

IV

Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğması

Osmanlı toplumunda gerçek anlamıyla bir işçi sınıfının ortaya çıkması, bir başka deyişle emeğin giderek özgürleşmesi ve son tahlilde geçimini sağlamak için emekgücünü işgücü piyasasında ücret karşılığında serbestçe satan bir sınıfla üretim araçlarının mül-

51. Yabancı sermaye yatırımlarının Lozan-öncesi durumunun anlatımı için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *İKİNCİ ADAM*, İstanbul, 1966, s. 343; Fişek, «Anadolu Toplumlarının...», *a.g.m.*, s. 211.

52. Osmanlı ekonomisinin «ham madde çıkarma-yapılı madde alma» düzenine göre uyarlanmasında demiryolu yatırımlarının çok önemli payı olmuş ve böylece Avrupa pazarlarıyla ham madde kaynakları arasında köprü kurulmuştur. Demiryolu yatırımları, toplam yabancı sermaye yatırımlarının yarısından fazlasını meydana getirmekte ve bunda Alman sermayesi ağır basmaktadır (bkz. Earle, *a.g.e.*; Fişek, «Anadolu Toplumlarının...», *a.g.m.*, s. 210-212.

53. N. Berkes, *200 YILDIR NEDEN BOCALIYORUZ*, İstanbul, 1964, s. 48-49.

54. Novichev, *a.g.m.*, s. 66.

kiyetini elinde bulunduran bir «sermaye» sınıfının karşı karşıya gelmesi, kökenlerini ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında bulur.⁵⁵

Bu evrim sürecinin başlatıcısı olarak düzenin kendi iç gelişmelerini göstermekle birlikte, emperyalizmin, gelişmeleri doruğuna çıkarmada tarihe bilinçsiz olarak araçlık ettiğine daha önce değinmiştik. Gerçekten de, Osmanlı toplumunda, bir işçi sınıfının doğabilmesinin ön-koşulu ve doğuş sürecinin birbirini tamamlayan evreleri olarak toprak mülkiyeti hızla belirli ellerde toplanmış, üretici giderek topraktan kopmuş, mal-para ilişkilerinin gelişmesine bağlı olarak yıkılan yerli sanayiden bir başıbozuk-işçi sürüsü (lumpenproletarya) ve bir yedek sanayi ordusu, oluşan kapitalist üretim ilişkilerinden de bir işçi sınıfı (proletarya) doğmuştur.⁵⁶ Bu sürecin somut işleyişini ilk işçileşme (proleterleşme) olaylarına bakarak görmekte yarar vardır.

İşçi sınıfının oluşumunda ilk halka, Avrupa piyasalarının artan taleplerine uygun olarak bahçe ve sanayi ürünlerinin (yani uzmanlaşmış tarımın) gelişmesi sonucu, tarım kesiminde ilk kez ücretli emek-sermaye ilişkilerinin belirmeğe başlamasıdır.⁵⁷ Uzmanlaşmayı zorunlu kılan tarımcılık ve ürünlerine geniş pazarlar bulan bahçecilik, taşın ve ulaşım olanaklarının sağlanması sonucu,⁵⁸ hızla yayılmış ve bu durum çağdaş teknolojiden yararlanmayı, emek-yoğun (labor intensive) yöntemlerin daha seyrek kullanılmasını gerektirmiştir. Çağdaş sayılabilecek araç ve gereçlerin kullanıldığı⁵⁹ üretime emeğinden gayrı katacak birşeyi olmayan yarıcılar ve ortakçılar bazı bölgelerde hızla önemlerini yitirmişler ve mal-para ilişkilerinin belirmesine koşut olarak tarım işçisi durumuna dönüşmüşlerdir.

55. «Sermaye» deyiimi burada yalnız ve yalnız kapitalist üretim biçimine özgü bir üretim ilişkisi karşılığında kullanılmaktadır. Sermaye, ücretli emeğin sömürülmesiyle artık-değer (surplus value) getiren bir değerdir. Kapitalist işveren ile işçi arasındaki ilişki «sermaye»de cisimleşmektedir.

56. Novichev, *a.g.m.*, s. 69.

57. Türkiye işçi sınıfının doğuş ve gelişimi konusunda ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Oya Sencer, *TÜRKİYE'DE İŞÇİ SINIFI*, Habora Kitabevi, İstanbul, 1966.

58. *a.k.*, s. 66-68.

59. 1904 yılında Çukurova bölgesinde 1000 hasat makinesi, 100 kadar buharlı biçerdöğür, 25 buharlı pulluk ve 85 kadar da basit buharlı pulluk kullanıldığını Novichev saptamıştır (bkz. Novichev, *a.g.m.*, s. 68).

Yukarıda tanımladığımız anlamdaki bir kapitalizmin etki alanına giren ilk yöre Çukurova olmuştur. Onbeşinci yüzyılın ortalarından başlayarak Avrupa'ya pamuklu ya da ham pamuk ihraç eden Silifke, Adana ve Suriye yöresi, 1820 yılından sonra kesinlikle birinci plana çıkmıştır. Herşeyden önce çok sayıda işçi, dikkatli bakım, gelişkin çalışma araçları, gübreleme ve haşere mücadele tekniklerini zorunlu kılan pamuk üretimi, ortakçılığın ve yarıcılığın giderek yerini tarım işçilerine bıraktığı ilk üretim kolu olmuştur. Bu ilk tarım işçilerinin çoğunluğu *tutma* diye anılan ve pamuk mevsiminde aileleriyle birlikte Çukurova yöresine inen, başkalarının tarlasında çapa sallayan pamuk işçileridir. Hasat zamanında sayıları 50-60 bini bulan⁶⁰ bu işçiler günde yaklaşık 15 - 16 saat çalışır ve duruma göre ürünle ya da akçalı ödeme görürlerdi.⁶¹ Toprakculuğu ile işçilik arasındaki geçiş dönemini temsil eden bu mevsimlik, yarı-köylü işçiler, kapitalist ilişkilerin giderek yoğunlaşmasına bağlı olarak köyleriyle bağlarını bütün bütün koparmışlar ve azımsanmayacak sayıda artmışlardır.

Yabancı sermayenin ve giderek dış ekonomilere bağlanmanın sonucu olarak hızla çöken yerli sanayiye kurtarmak için II. Mahmut zamanında girişilen ve Abdülmecit zamanında sürdürülen ilk sanayileşme hareketleri,⁶² Osmanlı toplumunda ilk sanayi proletaryasının özünü oluşturmuştur. Devlet eliyle kurulan savaştanararım, kağıt, deri, kundura, kumaş, vb. fabrikalar kapitülasyonlar yüzünden yabancı yapımların üstünlüğüne karşı koyamamış, dolayısıyla kendisini yeniden üretme yetisi sınırlı kalmıştır. Özel girişimcilerce kurulan fabrikalar ise, yabancı sermayeyle işbirliği sonucu, daha uzun ömürlü olmuşlardır. İpek ipliği, zeytinyağı, halı ipliği, pamuk egrenajı ve pamuk ipliği gibi dallarda kurulan bu fabrikalar ya da yapım-yerleri arasında bin işçiye kadar çalıştıranları olmuştur.⁶³ Ekonominin giderek dışa bağlanması, yerli yapımcılığın ölmesi ve yerini benzeri istihdam alanlarının alamaması, bir sanayi proletaryasının doğmasını büyük ölçüde geciktirmiştir. Hatta diyebiliriz ki, bu durum, kentlerde, bir yedek sanayi ordusunun yanısıra azımsan-

60. Novichev, *a.g.m.*, s. 69.

61. H. Avni Şanda, *TÜRKİYE'DE 54 YIL ÖNCEKİ İŞÇİ HAREKETLERİ*, İstanbul, 1962, s. 10.

62. Bu konuda bkz. Sarç, *a.g.m.*, s. 423-440; Hüseyin Avni, *BİR YARIM MÜSTEMLEKE OLUŞ TARIHİ*, İstanbul, 1932.

63. Ö. Celâl Sarç, *a.g.m.*, s. 438.

mayacak sayıda bir başıbozuk-işçi (lumpenproletarya) kitlesinin doğmasına yol açmıştır.

İşçi sınıfına beşiklik eden üçüncü merkez Zonguldak ve Ereğli yöresindeki maden ocaklarıdır.⁶⁴ *Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri* adlı kitabında Şanda, Zonguldak Valisi Dilaver Paşa'nın hazırladığı bir tüzüğe atıfla,⁶⁵ feodalite kalıntısı angarya yöntemlerinin kömür ocaklarında uzun süre uygulandığını, Zonguldak köylüsünün 13 - 50 yaşları arasında her yıl 15 gün tarlada, 15 gün maden ocaklarında çalışmak zorunda bırakıldığını yazmaktadır. Kömür üretiminin artması ve yeni damarların bulunması sonucu hem angarya yöntemleri ve hem de yöreden sağlanan köylüler üretime yetmez olmuş, ülkenin her tarafından gelen işçilerin gündelikte çalıştırılması yoluna gidilmiştir. Böylelikle, Zonguldak ve Ereğli yöresi, büyük kentlerde iş bulamayan vasıfsız işçilerin ve yerli sanayinin ölmesiyle lumpenproletaryalaşmış eski zanaatkarların akımına uğramıştır.

1856 yılında başlayan demiryolu yatırımları, büyük ölçüde mevsimlik işçi çekmiştir.⁶⁶ Yarı-köylü niteliği taşıyan bu işçilerin sayısı, demiryolu yatırımlarının artmasına⁶⁷ koşut olarak giderek fazlaşmıştır.

V

İşçi Sınıfının Örgütlenmesi Ve İlk İşçi Hareketleri

İşçi sınıfının yukarıda kısaca tanımladığımız oluşumuna bağlı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk işçi hareketleri ne zaman başladı? Bu konuda elimizde (değil yeterince) hemen hemen hiç bilgi olmamakla birlikte, 1845 tarihli bir *Polis Nizamı'nın*⁶⁸ «...amele ve işçi makûlelerinin ve cemiyetlerinin def' ve izalesi ile ihtilal vukuunun önün gestirilmes...»⁶⁹ ve «...işini gücünü terk ile mücer-

64. Şanda, *TÜRKİYE'DE 54 YIL...*, a.g.e., s. 12 - 13.

65. a.k., s. 12.

66. a.k., s. 10, 13.

67. Bu konuda bkz. Earle, a.g.e.

68. Georges Lefranc - Kemal Sülker, *DÜNYADA VE BİZDE SENDİKACILIK*, İstanbul, 1966, s. 136.

69. Lütfi Erişçi, *TÜRKİYE'DE İŞÇİ SINIFININ TARİHİ*, İstanbul, 1951, s. 1.

red tatil-i mesalihi ibad gazezinde olan amele ve işçilerin cezalandırılması...»⁷⁰ tedbirlerine değinmesi, 1845-öncesi dönemde de, örgüt-
lü ya da örgütsüz, düzenli ya da düzensiz işçi hareketlerinin mey-
dana geldiğini göstermektedir.

Bilinen ve belgelenmiş ilk işçi örgütü *Ameleperver Cemiyeti*⁷¹ (1871) ve ilk işçi hareketi de Kasımpaşa Tersanesi işçileri grevidir.⁷² 1872 yılında patlak veren bu grev olayı, peşpeşe üç ay ücretlerini ala-
mayan 600 kadar müslüman-hıristiyan işçinin önce Bahriye Neza-
reti'ne, sonra Bab-ı Alı'ye, sonra Sadrazam'a ve nihayet Padişaha
başvurmaları boşa çıkınca başlamıştır. İşçi isteklerinin benimsen-
mesiyle sonuçlanan bu grevi, aynı yılın Temmuz ayında, Beykoz
Deri ve Kundura Fabrikası işçilerinin grevi izlemiştir.⁷³

Kasımpaşa Tersanesi grevini izleyen 23-yıllık dönemde işçi
hareketlerinde belirgin bir yavaşlama görülmüş, nihayet 1895 yı-
lında İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin özgürlükçü çalışmalarına ko-
şut olarak Tophane Fabrikası işçilerince Osmanlı Amele Cemiyeti⁷⁴
kurulmuştur. Gizli ve yıkıcı çalışmalar yaptığı gerekçesiyle
bu kuruluşun 1896 yılında kapatılmasından sonraki ilk önemli işçi
hareketi, Reji İdaresi'ne⁷⁵ karşı tütün işçilerinin 1906 grevidir. Bu
grev Abdülhamit yönetimince şiddet kullanılarak bastırılmış ve
harekete katılanların çoğunluğu tutuklanmıştır.

İşçi hareketlerinde gözlenen bütün bu gelişmelere koşut ola-
rak, daha önce de belirttiğimiz gibi, yabancı sermaye Osmanlı İm-
paratorluğunda hızla kök salmış bulunuyordu. Yabancı sermaye-
nin ülkeye girmesini, bir çok alana en geniş ayrıcalıklarla yerleş-
mesini ve en elverişli koşullar altında kazanç elde etmesini sağlayan
Düyun-u Umumiye İdaresi sayesinde «...*Meşrûtiyet devrine gelindi-
ğinde bütün endüstri, nâfia (demiryolları, limanlar, sulama işleri),
amme menafii işletmelerin çoğu, bütün madenler, ticaretin çoğu,
bankacılığın tümü, sigortacılık, deniz, göl, nehir nakliyat işletme-*

70. Georges Lefranc - Kemal Sülker, *a.g.e.*, s. 136.

71. *a.k.*, s. 137.

72. *a.k.*, s. 137 - 138.

73. *a.k.*, s. 138.

74. Sedat Ağralı, *GÜNÜMÜZE KADAR BELGELERLE TÜRK SENDİKACI-
LIĞI*, İstanbul, 1967, s. 23, 31.

75. Bir tütün tekeli olan Reji İdaresi, 1884 yılında, Alman ve Avusturyalı
iki malî sermaye grubuyla Osmanlı Bankası'nın birleşmesinden oluşan
bir kuruluşa devredilmiştir.

leri ve bir kısım tarım yatırımları yabancı sermayenin eline geçmiş bulunuyordu...»⁷⁶

1908-öncesi dönemde işçi sınıfının durumuna ilişkin olarak Lütfi Erişçi⁷⁷ işgününün 16 saati bulduğunu, ücretlerin 6-7 kuruşu geçmediğini ve hatta tarım kesiminde 1-2 kuruşa kadar düştüğünü, özellikle İstanbul'da «...yevmiyelerin büyük bir kısmını alan müstekreh kulübeler yığını halinde işçi varoşlarının teşekkül ettiği...» ni,⁷⁸ kadın ve çocuk işçilerin sayıca arttığını ve örnekse 1897 yılında İstanbul Kibrit Fabrikası'nda çalışan 201 işçiden 121'inin kadın ve kız, Bakırköy Bez Fabrikası'nda çalışan 1000 işçiden yarısının çocuk olduğunu yazıyor.⁷⁹

İkinci Meşrûtiyet'in ilânını (1908) izleyen Ağustos ve Eylül ayları, Türkiye işçi sınıfı tarihinin «grev ayları» olmuştur.⁸⁰ Saptayabildiğimizce sayıları otuza yaklaşan⁸¹ bu grevlerin önemli bir ortak özelliği, yerli, yabancı ve devlet sermayesi ayrımı gözetmemesi ve kısa bir süre sonunda «Alman emperyalizminin işbirlikçisi durumundaki İttihat ve Terakkî Yönetimi»⁸² tarafından şiddet kullanılarak bastırılmasıdır. Lütfi Erişçi ve Hüseyin Avni Şanda'ya atıfla⁸³ sözügeçen grevlerin listesi aşağıya çıkarılmıştır :

1. *İstanbul Tramvay İşçileri Grevi* : Ücretlerin artırılması ve Türk işçilere sert davranan tramvay şirketi müdürü Perdirakis'in değiştirilmesi için 10 Eylül'de greve giden tramvay işçileri, kısa sürede, karşılarında «trafiğin aksayacağı» gerekçesiyle İttihat ve Terakkî Yönetimini buldular. Grev, işçilere 70 kuruş zam yapılmasıyla son buldu.

76. Berkes, *a.g.e.*, s. 47.

77. Lütfi Erişçi, *TÜRKİYE'DE İŞÇİ SINIFININ TARİHİ*, İstanbul, 1951.

78. *a.k.*, s. 7.

79. *a.k.*, s. 7.

80. Bu konuda bkz. H. Avni Şanda, *a.g.e.*; Stefan Velikov, «Sur le mouvement ouvrier et socialiste en Turquie après la Révolution Jeune turque en 1908», *ETUDES BALKANIQUES*, Sofya, 1964, No. 1, s. 29-48.

81. Erişçi, *a.g.e.*, s. 8-9.

82. Georges Lefranc-Kemal Sülker, *a.g.e.*, s. 142.

83. Erişçi, *a.g.e.*, Şanda (Hüseyin Avni), *1908'DE ECNEBİ SERMAYESİNE KARŞI İLK KALKINMALAR*, İstanbul, 1932 ve bunun gözden geçirilmiş ikinci baskısı olan *TÜRKİYE'DE 54 YIL ÖNCEKİ İLK İŞÇİ HAREKETLERİ*, İstanbul, 1962.

2. *Selanik Tütün Ticarethaneleri Grevi*: Selanikli tütün işçileri, ücret artışı elde edebilmek için, Ağustos ayında iki ayrı işyerinde greve gittiler. Sonuçta işçilere yüzde 30 zam verildi.

3. *Anadolu Demiryolları İşçi ve Müstahdemleri Grevi*: Demiryolu işçi ve müstahdemlerinin greve gitmesi karşısında Zaptiye Nazırı (İçişleri Bakanı) araya girdi ve işçi isteklerinin kabul edileceğini bildirdi. Bakanın istediği 20 günlük süre 14 Eylül'de tamamlandığında isteklerin kabul edilmediği görüldü. Kadıköy'de peşpeşe yapılan gösterilerden sonra 14 Eylül'de grev yeniden başladı ve dört gün sonra işçilerin bütün istekleri kabul edildi.

4. *Rumeli Şimendifer İşçileri Grevi*: Anadolu demiryolu grevinin bittiği 18 Eylül 1908 tarihinde başlayan bu grev Selanik'ten Manastır hattına ve oradan da Demirkapı, Üsküp ve Metroviçe kesimlerine sıçradı. Avrupa postasının Köstence üzerinden gönderilmesi yoluna gidildi; İstanbul'daki görüşmelerden ve bazı grev yöneticilerinin caydırılmasından sonra grevin bittiği açıklandı. İşçilerin çokluğu buna karşı çıktılar ve grev devam etti. Bu arada yetkililer işbaşı yapmayan işçilere hiçbir yerde iş verilmeyeceği yönünde tehditler savurmuş, bir Türk askerî treninin hareket etmesine bazı işçilerin izin vermesi yüzünden Bulgar hükümeti demiryolunun bazı kesimlerine el koymuştu. Grev kısa bir süre sonra sona erdirildi ve işçi temsilcileri haklarını yargı organları yoluyla arayacaklarını açıkladılar.

5. *İzmir Tramvay İşçileri Grevi*: İsgününün 10 saate indirilmesi ve ücretlere zam yapılması için başlatılan bu grev de uzun süre çözüme bağlanamamıştır.

6. *Aydın Demiryolu İşçileri Grevi*: Ücret artışı için 18 Ağustos'ta başlatılan bu grevde, işçiler, Develi köyü yakınında treni raydan çıkarmış, Punta istasyonunda depoları yakmış, tutuklanan işçileri kurtarmak için gösteriler düzenlemiş, jandarma birlikleriyle çıkan çatışmalarda birkaç işçi yaralanmış ve bir tanesi de ölmüş, Mecidiye Zırhlısı İstanbul'dan İzmir'e giderek karaya asker çıkartmış ve grev kanlı bir şekilde bastırılmıştır.

7. *Sigara Kağıdı İşçileri Grevi*.

8. *Havagazı İşçileri Grevi*.

9. *Reji İşçileri Grevi*: Sigara kağıdı işçilerinin grevini desteklemek için yapılan bu sempati grevi kısa süreli olmuştur.

10. *Fırın İşçileri Grevi*: Ağır çalışma koşullarına ve düşük ücretlere dayanamayan fırın işçilerinin bu grevi, ilk kez, çalışanların durumuna kamuoyunun dikkatini çekmiştir.

11. *Orodze et Bak Grevi*: Musevilerin sahibi bulunduğu bir mağazada başlayan bu grev, hareketin büro görevlilerini de kapsayacak şekilde genişlediğini göstermektedir.

12. *Tuğla Harmanları İşçileri Grevi*: Bu grev başarıyla sonuçlanmış, işçi isteklerinin tümü benimsenmiştir.

13. *Matbaa İşçileri Grevi*: İstanbul'da başlayan bu grev yüzünden kentin Beyoğlu yakasında iki gün gazeteler çıkmamıştır.

14. *Balya-Karaaydın Şimendifer İşçileri Grevi*: Demiryolu işçileri grevleri, böylelikle, Anadolu yakasına da sıçramıştır.

15. *Adana Pamuk İşçileri Grevi*: İki pamuk fabrikasını kapsayan bu grevler, yabancı sermaye ve büyük toprak sahiplerinden yana olan İttihat ve Terakki'cilerin sindirme tedbirlerini büyük ölçüde sertleştirmelerine yol açmıştır.

16. *Selanik Demiryolu İşçileri Grevi*.

17. *Selanik Deri Mağazaları İşçileri Grevi*.

18. *Selanik Şekerciler Grevi*.

19. *Selanik Tramvay İşçileri Grevi*.

20. *Selanik Lokanta ve Gazino Garsonları Grevi*.

21. *Feshane ve Hereke Tekstil İşçisi Grevi*: Bu iki grev, saptayabildiğimizize, devlet kesiminde uygulanan ilk grevlerdir.

22. *İstanbul Deniz İşçileri Grevi*: Şirket-i Hayriye Fabrikası işçisinin Sirkeci'deki işyerini kuşatması ve memurları dışarı çıkarmamasıyla başlayan grev, atlı polisin saldırmasıyla bastırılmıştır.

23. *Alatini Tuğla Fabrikası Grevi*: Bu grev, işçilerce istenen yüzde 50'lik ücret artışının reddedilmesi üzerine başlamıştır.

24. *Varna Grevi*: Bu grev sırasında Varna'daki ticaret işlemlerinin hemen hemen tümü duraklamıştır.

25. *Bağdat Demiryolu Grevi*: Haydarpaşa-Eskişehir-Ankara-Konya-Bulgurlu-Bağdat hattını kapsayan bu grev, 14 Eylül'de, yol işçisinin gündeliğine 3 ve uzman işçilerin gündeliğine de 4 kurusluk zam yapılması isteği reddedilince başlamıştır. Demiryolu şirketinin Berlin'deki merkezi işçilere zam yapmamakta direnmiş, İtti-

hat ve Terakkî Yöneticileri greve son verilmesi için işçilere baskı yapmış, memurların grevi bitirme ve işçilerin de sürdürme istekleri karşısında grev kurulu ikiye bölünmüştür. Grevin sonunda işçi istekleri benimsenmemiştir.

26. *Şark Demiryolları Grevi* : 5 Eylül'de başlayan bu grevi bastırmak kolay olmamış, askerî birlikler demiryolunun bütün büro, istasyon ve telgrafhanelerini kuşatmıştır. Çatışmalar 10 Eylül'de kesilmiş ve grev son bulmuştur.

27. *Ereğli Kömür Havzası İşçileri Grevi* : 14 Eylül'de başlayan bu grevde gemiler ve liman işlemez olmuş, 15 kadar işçi kömür taşıyan vagonları yıkmış, Nevşehir gambotu ile Zonguldak'a asker çıkarılarak grev bastırılmıştır.

Alman emperyalizmiyle kesin bir işbirliğine giren İttihat ve Terakkî yönetimi bir yandan imparatorluğun dört bir yanında patlak veren işçi hareketlerini bastırmağa çalışırsa da, diğer yandan da işçi sınıfı hızla örgütlenme çizgisine girmişti. 1908 Ağustos'unda eski Osmanlı Amele Cemiyeti üyelerince *Osmanlı Terakkî-i Sanayi Cemiyeti* ve 1909 yılında da *Mürettibini Osmaniye Cemiyeti* kuruldu.⁸⁴ Nihayet 1908 yılının 25 Eylül'ünde, işçi hareketlerine kesin bir son verebilmek için, İttihat ve Terakkî hükümeti cemiyetlerin kurulmasını ve grevi yasaklayan *Tatil-i Eşgal Kanunu-u Muvakkati*'ni kabul etti;⁸⁵ 10 ay sonra da, 31 Mart olayları yüzünden, ilân edilen sıkı yönetim sırasında Meclis-i Mebusan bu yasaya onayladı.⁸⁶

Tatil-i Eşgal Kanunu'nun çıkarılması grevlerin sayısında belirgin azalmalara yol açmış fakat işçi sınıfının örgütlenme çabalarını bütünüyle durduramamıştır.⁸⁷ Mayıs ayında yeniden başlayan grevler arasında çeşitli demiryolu işçileri grevleri, tramvay, gazhane, terkos fabrikası ve reji (tütün) işçisi grevleri vardır. 1910 yılında *Osmanlı Sosyalist Fırkası*'nın kurulmasına çalışılmış, Aralık ayında bütün bu örgütler kapatılmış, 1912 yılında da terzi, şemsiyeci, döşemeci, mücellit, değirmenci, berber, Cibali reji işçisi ve

84. Ağralı, a.g.e., s. 26.

85. Sedat Toydemir, «Türkiye'de İş İhtilaflarının Tarihçesi», *İÇTİMAİ SİYASET KONFERANSLARI*, 4. Kitap, İstanbul, 1951, s. 50.

86. Mete Tunçay, *TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR (1908-1925)*, Ankara, 1967, s. 23.

87. a.k., s. 22-23.

bira fabrikası işçileri greve gitmişlerdir.⁸⁸ İttihat ve Terakkî'nin 1913 yılındaki darbesi Kurtuluş Savaşınadək işçi hareketlerini durdurmuştur.⁸⁹

1913 - 1919 döneminde işçi sınıfının durumu giderek kötüleşmiştir. Örneğe, dokuma sanayiindeki işçilerin durumuna bakıldığında görülür ki, kadın ve çocuk işçilerin genel toplama oranı yaklaşık olarak yüzde 50'dir; bu oran iplik sanayiinde yüzde 95'e, tütünde de yüzde 50'ye yaklaşmaktadır. Yine örneğe, Oriental Carpet Manufacture Ltd. şirketinde 15,000 kadın ve çocuk çalışmakta, bunların büyük çoğunluğu ortalama 1.6 kuruş gündelik almaktadır.⁹⁰ Savaş yıllarında sanayide çalışan kadın ve çocukların sayısı büyük ölçüde artmış, binlerce vasıflı işçi Alman savaş sanayiinde çalışmak için yurt dışına gitmiştir.⁹¹

1908 yılı işçi sınıfının tarihinde nasıl bir «grevler yılı» olmuşsa, aynı şekilde, 1919 - 1923 dönemi de işçi hareketinin yabancı sermayeli kuruluşlara ve emperyalizme karşı örgütlenmesi dönemi olmuştur. *İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası*'nın kurulmasını (1919) izleyen bu dönemde İstanbul işçileri her yönden Kurtuluş Savaşını desteklemiş, tünel, Şirket-i Hayriye, haliç, seyrisefain, şimendifer, havagazi işçileri yabancı işverenlerden sürekli olarak zam isteğinde bulunmuşlar, 1921 yılının 21 Eylül'ünde tramvay işçileri, 13 Ekim'inde bir kısım Şark Demiryolu işçileri, 26 Ocak ve 8 Şubat 1922'de de yine tramvay işçileri greve gitmişlerdir.⁹²

Cumhuriyetin kurulmasını izleyen dönemde yabancı sermayenin son kalıntılarına karşı grev silahının yine kullanıldığını görüyoruz. Temmuz ve Ağustos aylarında Zonguldak kömür işçileri arka arkaya üç defa, 1 Temmuz'da İstanbul tramvay işçileri, 2 Eylül'de Aydın demiryolu işçileri, 7 - 20 Eylül'de İstanbul dizgicileri ve basımevi işçileri, 21 Kasım'da da Şark Şimendiferleri Şirketi işçileri grev yapmışlar, 1924 yılının Eylül'ünde de *Amele Teali Cemiyeti*'ni kurmuşlardır.⁹³

88. Stefan Velikov'a atıfla Tunçay bu greve yaklaşık 3000 tütün işçisinin katıldığını yazıyor (bkz. Tunçay, *a.g.e.*, s. 23).

89. Hüseyin Avni, *ECNEBİ SERMAYESİNE KARŞI...*, *a.g.e.*, s. 29 - 30.

90. Erişçi, *a.g.e.*, s. 11 - 12.

91. *a.k.*, s. 13.

92. *a.k.*, s. 18.

93. *a.k.*, s. 18.

Cumhuriyeti izleyen dönemin en önemli grev olayı, kuşkusuz, 1923 Şark Şimendiferleri grevidir. Yunan-yanlısı memurların işten uzaklaştırılmasını, çalışanların gündeliklerine yüzde 30 oranında zam yapılmasını, yol işçisinin çalışma gününün 8 saate indirilmesini, ücretli hafta tatili yapılmasını ve tatil günlerinde çalışanlara çift gündelik verilmesini isteyen işçiler, bu istekleri geri çevrilince, 19 Kasım'da greve başlamışlardır. İşletmede çalışan 1400 işçiden 1200'ünün katıldığı bu grev, işverence, «komünist kışkırtıcılığı» olarak nitelenmiş ve 10 gün sürdükten sonra işçi isteklerinin şirketçe benimsenmesiyle son bulmuştur.⁹⁴

Her türlü toplanma ve gösteriyi yasaklayan *Takrir-i Sükun Kanunu*'nun yürürlüğe girmesiyle (4 Mart 1925) işçi sınıfının gelişimi büyük ölçüde frenlenmiş fakat tek parti yönetiminin bütün çabalarına rağmen işçi hareketlerinin önü bütün bütün alınamamıştır. Nihayet, 1928 yılının Temmuz ayında, Şark Şimendiferleri ve İstanbul tramvay işçilerinin birer kere daha greve gitmeleri üzerine,⁹⁵ Amele Teali Cemiyeti ve benzeri işçi kuruluşları kapatılmış, özel sermayenin çıkarlarına ayarlanmış biçimde devlet çarkları dönmeğe başlamıştır.

VI

Cumhuriyet Döneminde Türkiye İşçi Sınıfı Ve Devletçilik Denemesinin Başlaması

Burayadek tanımladığımız genel gelişim çizgisi içinde Ulusal Kurtuluş Savaşımızın ve onu izleyen Cumhuriyet döneminin yeri nedir? Bir yandan dönemin egemen niteliği olan özel girişimciliği ve özel girişimciliğin dayanmak zorunda olduğu yabancı sermayeyi, diğer yandan da işçi sınıfının bu gelişim içindeki yerini ortaya çıkarmak bakımından, bazı yazarlarca *Liberal*⁹⁶ diye nitelenen 1923-1931 evresinin genel gelişmesini, düşünce yapısını, emekçi sınıflara ve sermaye sahiplerine karşı devletçe takınılan tutumu kısaca görmekte yarar vardır.

«...İstiklâlimizi emin bulundurmak için heyet-i umumiyemizce bizi mahvetmek isteyen emperyalizme ve bizi yutmak isteyen kapi-

94. Toydemir, *a.g.m.*, s. 50-54.

95. Bu grevin ayrıntılı anlatımı için bkz. Erişçi, *a.g.e.*

96. Ayrıntılı bilgi için bkz. Boratav, *a.g.e.*, s. 1-64; Aydemir, *İKİNCİ ADAM*, *a.g.e.*, s. 333-337.

talizme karşı heyet-i milliyeye...»⁹⁷ yürütülen Ulusal Kurtuluş Savaşı, sanıldığı ya da sanılabileceği gibi, yabancı sermayeyle yabancı sermayenin yerli işbirlikçileri arasındaki göbek bağlarını bir darbede ve onarılmayacak biçimde koparamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyetine geçen işletmelere devlet bir yük gözüyle bakmış, bunların doğrudan özel girişimcilere verilmesi ya da özel girişimcilerin işletmelere katılmasının sağlanması ya da devlet yatırımlarının, ihale yoluyla, özel girişimcilerce üstlenilmesinin yolları aranmıştır.⁹⁸

İşçilere grev hakkını vermemekte direnen fakat yerli girişimcilere koruyucu gümrük duvarları ardında güçlenme olanağı arayan, dağıtımda ucuz tarifeler isteyen ve sanayi kredilerinin büyük ölçüde artırılmasını öngören İzmir İktisat Kongresi⁹⁹ 1923 - 1930 döneminde izlenen liberal politikanın başlangıç noktası olmuştur. Bunu tasarrufların artırılması ve krediler yoluyla yerli sanayinin desteklenmesini amaç edinen İş Bankası'nın¹⁰⁰ kurulması izlemiş, yine aynı dönem içinde devlet işletmelerinin giderek özel girişimcilere devredilmesini öngören Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması¹⁰¹ ve özel girişime geniş bağımsızlıklar tanıyan Teşvik-i Kanunu'nun¹⁰² çıkarılmasıyla «özel girişime dayalı bir ekonomi yaratma» çabaları doruğuna çıkmıştır. Sırasıyla 12 Nisan 1925, 25 Ocak 1926 ve 24 Mart 1926 tarihlerinde madencilik, petrol ve benzin, petrol arama, vb. alanlarda özel girişimcilere geniş ayrıcalık

97. Atatürk'ün 1 Aralık 1921 tarihli bu sözleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Tekinalp, *KEMALİZM*, İstanbul, 1936, s. 226.

98. Boratav, *a.g.e.*, s. 5-6.

99. 1923 yılında toplanarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politikasını belirleyen bu kongre için bkz. A. Gündüz Ökçün, *a.g.e.*; A. Hamdi Başar, «1923 Türkiye İktisat Kongresinden 1948 Türkiye İktisat Kongresine», *TÜRKİYE İKTİSAT MECMUASI*, Kasım 1948, no. 10; Haldun Derin, *TÜRKİYE'DE DEVLETÇİLİK*, İstanbul, 1940, s. 80.

100. 1924 yılının Temmuz'unda anonim şirket olarak kurulan İş Bankasının amacı, yerli tasarrufların en iyi biçimde değerlendirilmesi ve kredilerle bir yandan yerli girişimciyi, diğer yandan ulusal ekonomiyi yabancı sermayeden bağımsız kılmaktır.

101. 1925 yılında ve 633 sayılı yasayla kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'nın görevleri ve işleyiş amaçları için bkz. Boratav, *a.g.e.*, s. 53-54.

102. 28 Mayıs 1927 tarih ve 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu 15 yıl yürürlükte kalmış ve yabancı sermayeden bağımsız bir özel girişimcilik temelini atılması için geniş ayrıcalıklar dağıtmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Boratav, *a.g.e.*, s. 56-59.

lar dağıtılmış,¹⁰³ bütün bunların yanısıra siyasal kuruluşlar için çıkarılmakla birlikte işçi sınıfının örgütlenme doğrusunu saptıran *Takrir-i Sükun Kanunu*¹⁰⁴ yürürlüğe girmiştir.

Bu açıdan bakıldığında 1923-1931 dönemi, biçimsel de olsa, yabancı sermayeden boşalan yeri dolduracak ve ekonomiyi güdümlenecek güçlerin arandığı dönemdir. Bu arayışın dönem hükümetlerini emekten yana bir düzenlemeye götürmediği, yetkililerin, o ve izleyen dönemde, «...büyük çiftlik işletmekte olan gayret ve servet sahiplerine dokunmak şöyle dursun, aksine olarak bunların da iyi çalıştıklarını ve kazandıklarını görmekten memnun oluruz...»¹⁰⁵ ya da «...tüccar milletin emeği ve üretimini kıymetlendirmek için eline ve zekasına itimat edilen...adamdır...»¹⁰⁶ ya da «...ihracatçı millî mahsulün hariçte en iyi şartlarla plasmanı vazifesini almış adam demektir. Memleketin yed-i emindir...»¹⁰⁷ gibi demeçler vermelerinden de anlaşılmaktadır. Kısacası, bir önceki dönemde yabancı sermayenin çıkarları doğrultusunda çıkarlarını geliştiren işbirlikçilere yeni yerli sanayinin kurucuları ve güdümlenici güçleri gözüyle bakılmış, bu kişilerin yabancı sermayeden kopuk olarak varlıklarını sürdüremeyecekleri hesaplanamamıştır. Nitekim, «...kendilerine hizmet için amade tutulan devletin...»¹⁰⁸ bütün olanaklarından yararlanan bu kişiler, kısa sürede, yabancı sermayeye paravanlık eden kuruluşlar örgütlemişler,¹⁰⁹ bağımsız olarak varlıklarını sürdüremeyeceklerini göstermişlerdir.

103. bkz. Boratav, *a.g.e.*, s. 51-53.

104. 4 Mart 1925 tarih ve 578 sayılı *Takrir-i Sükun Kanunu* iki maddelik olup tam metni şöyledir :

Madde 1 — İrtica ve isyana ve memleketin içtimaî nizamını, huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini ihlale sebep bilumum teşkilât ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsât ve neşriyatı hükümet, Reiscumhurun tasdiki ile, resen ve idareten men'e mezundur. İşbu fiillere katılanları İstiklâl Mahkemesine verebilir.

Madde 2 — Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

105. Başbakan İnönü'nün Kasım 1929 tarihli kamutay demecine atıfla, Bilsay Kuruç, *İKTİSAT POLİTİKASININ RESMÎ BELGELERİ*, Türk İktisadî Gelişmesi Araştırma Projesi, No. 15, Ankara, 1963, s. 4.

106. *ATATÜRK'ÜN SÖYLEV VE DEMEÇLERİ I*, Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü yayınları, No. 1, İstanbul, 1945, s. 381.

107. 9 Haziran 1936 tarih ve 3018 sayılı *Ticarette Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkındaki 1705 sayılı Kanuna Ek Kanun*'un gerekçesinden alınmıştır.

108. *CELAL BAYAR'IN SÖYLEV VE DEMEÇLERİ*, *Ekonomik Konulara Dair (1921-1938)*, der. Özel Şahingiray, Ankara, 1955, s. 119.

109. Boratav, *a.g.e.*, s. 69.

Yabancı sermayeye daha önce tanınmış olan indirimli gümrük duvarlarının 1929 yılına dek kalkmayacağına Lozan antlaşmasında öngörülmesi,¹¹⁰ toplam Osmanlı dış borçlarının üçte-ikisinin Cumhuriyet hükümetlerince üstlenilmesi,¹¹¹ Aşar gibi devlet gelirlerinin yüzde 21.3'ünü meydana getiren bir toprak vergisinin kaldırılması,¹¹² kısacası siyasal bağımsızlığı pekiştirmek durumunda bulunan ekonomik bağımsızlık sorununun tezelden çözülememesi, yabancı sermayeye duyulan gereksemeyi bir kez daha belirgin ölçüde artırmıştır. Cumhurbaşkanı Atatürk'ün «...kanunlarımıza riayatkâr olmak şartıyla ecnebi sermayelerine lâzım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız ve şayan-ı arzudur ki ecnebi sermayesi bizim sâ-yimize ve servet-i sabitemize inzımam etsin...»¹¹³ deyişinden bu gereksemenin varlığı açıkça anlaşılmaktadır.

Bu açıklamayı izleyen yıllarda tekellerin hemen tamamı devlet tarafından sözleşmelerle çoğu yabancı olan ya da yabancılara paravanlık eden özel şirketlere dağıtılmış, örneğe tuz tekeli bir anonim şirkete, petrol ve benzin tekeli bir Amerikan şirketine (Standard Oil Company), kibrit ve çakmak tekeli yine bir Amerikan şirketine (The American Turkish Investment Corporation), ispirto ve alkollü içkiler tekeli 1927 yılına dek bir Polonya şirketine, limanlar tekeli de devlet-özel sermaye ortaklığından oluşan bir anonim şirkete verilmiştir.¹¹⁴ Şeker sanayiine özel girişimciler ortak olarak alınmış, Sanayi ve Maadin Bankası'nın Osmanlı İmparatorluğundan devraldığı işletmelerin kısa sürede özel kesime aktarılacağı yasa metinlerine geçmiş, Samsun-Bafra hattı özel girişimce kurulmuş, Seyrisefain'e rakip durumdaki armatörlere gemi alımında geniş ayrıcalıklar tanınmış, demiryolu yapımı ise büyük ölçüde yabancı şirketlere ihale edilmiştir.¹¹⁵ 1929 bilançolarına atıfla Hikmet Kıvılcımlı Türkiye'de toplam 166 şirket bulunduğunu ve bunun yüzde 80.12'sinin yerli nitelik taşıdığını, yerli şirketlerin yüzde 47.37'sinin toplam sermayenin yüzde 74.36'sını elinde tuttuğu-

110. a.k., s. 3.

111. a.k., s. 2.

112. Aşar vergisi 17 Şubat 1925 tarihinde ve 552 sayılı yasayla yürürlükten kaldırılmıştır. Bu konuda bilgi için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *TEK ADAM*, 3. Cilt, İstanbul, 1966, s. 360.

113. *ATATÜRK'ÜN SÖYLEV VE DEMEÇLERİ*, II, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yayınları : I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1952, s. 136.

114. Boratav, a.g.e., s. 6-7.

115. a.k., s. 7.

nu fakat bu şirketlerin yönetim organlarında görev alan 625 kişiden 181'inin yabancı uyruklu olduğunu yazıyor.¹¹⁶

1923 - 1931 döneminde devletin sermaye gruplarından yana ağırlığını koymasına karşılık, işçi sınıfının durumunda ne gibi gelişmeler olmuştur? Eldeki istatistik verilerin son derece yetersiz oluşu,¹¹⁷ daha tutarlı bir deyişle bulunmayışı, bu konuda sağlıklı genellemeler yapmamızı engellemektedir. Sanayide çalışan çocukların¹¹⁸ toplam sanayi işçilerine oranının yüzde 15.42 gibi yüksek bir düzeye ulaşması, örneğe dokumacılık sanayiinde kadın işçi yüzdesinin 52.05'i bulması, devletin çalışma alanına ilk kez müdahale ettiği 1921 yılından¹¹⁹ *Umumî Hıfzıssıhha Kanunu*'nun çıktığı 1931 yılına dek işçilerin ücretlerine ve çalışma koşullarına karışmayışı,¹²⁰ Cumhuriyet öncesi döneme kıyasla, Cumhuriyetin ilk

116. H. Kıvılcımlı, *TÜRKİYE'DE KAPİTALİZM*, İstanbul, 1965, s. 163.

117. Türkiye'de genellikle çalışmaya ve özellikle işçi ücretlerine ilişkin istatistikler son derece yetersizdir. Bu konuda *Sanayi İstatistikleri (1932-1939)*, adlı İstatistik Umum Müdürlüğü yayımının önsözünde şöyle denmektedir: «Teşvik-i Sanayi Kanunundan istifade eden sanayi müesseseleri hakkında 1932 senesine kadar hiçbir makam tarafından istatistik tanzim edilmemiştir... (diğer) vesaitten faydalı bir netice çıkarmak mümkün olmamıştır.» Kenan Gürtan ise aynı konuda şöyle yazmaktadır: «Türkiye'de küllî, yani bütün ecir sınıfını kavrayan ücret istatistikleri henüz mevcut değildir.» (Kenan Gürtan, «Türkiye'de Ücret İstatistikleri ve Ücret Tahavvülleri», *SOSYAL SİYASET KONFERANSLARI*, 12. Kitap, İstanbul, 1961, s. 21). Bu gözlemleri doğrulayan en önemli kanıt, doğrudan doğruya Devlet İstatistik Enstitüsü yayınlardır. 1927-1967 döneminde D. İ. E. 518 yayın yapmış ve bu yayınlar toplam 96,518 sayfayı bulmuştur. Sanayi, çalışma ve işçi ücretleri istatistiklerinin toplam sayfaya oranı, sırasıyla, yüzde 2.68, yüzde 0.09 ve yüzde 0.19'dur.

118. Burada, «çocuk işçi» kavramı, 1927 sanayi sayımı ve 1932-1934 sanayi istatistiklerinde benimsenen «14 ve aşağı yaştaki işçiler» kitlesini kapsamaktadır.

119. Devletin çalışma alanına ilk müdahalesi 1921 yılında ve Ereğli-Zonguldak havzası kömür işçileri için olmuştur. İşgününün 8 saat ve taban çalışma yaşının 18 olarak belirlenmesi, angaryanın yasaklanması ve ilk sosyal sigortaların oluşturulması, vb. ilgili yasanın getirdiği yenilikler arasındadır. (Bu konuda bkz. Cahit Talas, *İÇTİMAİ İKTİSAT*, 2. Bası, Ankara, 1961, s. 12-13).

120. 1921-1930 aralığındaki tek müdahale, «..1925 yılında kabul olunan ve sınaî ve ticarî faaliyetlerde hafta tatilini ihdas eden kanun...»dur. Bkz. Cahit Talas, *TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE SOSYAL POLİTİKA MESELELERİ*, Türk İktisadî Gelişmesi Araştırma Projesi, No. 1, Ankara, 1960, s. 14.

yıllarında işçilerin durumunda pek belirgin bir düzelme olmadığı-
nın göstergesi sayılabilir. Aşağıdaki çizelgeden de görülebileceği
gibi, işçi ücretlerinin büyük değişikliklere uğramaması ve Takrir-i
Sükun Kanunu'nun çıkmasına rağmen grevlerin önünün alınama-
ması,¹²¹ dönemin egemen niteliğinin emekten yana olmadığını or-
taya koyacaktır.

ÇİZELGE 2. 1926-1929 Döneminde Kömür İşçisi Gündelikleri (*)

Yöre	1926	1927	1928	1929
Zonguldak	118	90	126	148
Kozlu	116	146	101	183
Kilimli	116	108	107	200
Ereğli	114	112	114	129
Amasra	85	108	107	80
Ortalama :	109	128	121	148

(*) Yukarıdaki ücretler kuruş üzerinden ve cari fiyatlara göre hesaplanmış-
tır. Ocaklarda sürekli çalışan işçilerin azlığı ve buna karşı dönemlik işçi-
lerin çoğunlukta oluşu, eldeki bu verilerden genel yaşayış düzeyine iliş-
kin gözlemlere gitmemizi engellemektedir.

**KAYNAK : Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, İSTATİSTİK
YILLIĞI - 1930, Ankara, 1930, s. 198.**

Burayadek yaptığımız kısa açıklamalardan da anlaşılabilceği
gibi, 1923-1931 dönemi, ekonomiyi güdümlenecek güçlerin aran-
dığı ve bulunamayınca da bir kez daha yabancı sermayeye başvu-
rulduğu bir dönemdir. Siyasal bağımsızlığı ekonomik bağımsızlık-
la desteklemek ve güçlendirmek için¹²² özel girişimciliğe yönelin-

121. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Georges Lefranc-Kemal Sülker,
a.g.e., s. 151; Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 25; Sedat Toydemir, *a.g.m.*, s. 57-59.

122. 1923-sonrası dönemde ekonomik bağımsızlıkla pekiştirilmedikçe siya-
sal bağımsızlığın giderek yokolacağı yöneticilerce bilinmekte, bu ne-
denle, bir yandan yabancı sermayeyle bağları koparırken, diğer yan-
dan da özel girişimcilerin tek başlarına ayakta durabilmeleri yolları
aranmaktaydı. Yabancı sermayeli kuruluşların millileştirilmesi için ya-
pılan işler arasında Anadolu ve Mersin-Tarsus-Adana demiryolu ile
Haydarpaşa liman şirketlerinin (1928), Mudanya-Bursa demiryolu şir-
ketinin (1931), İstanbul Türk Anonim Su Şirketinin (1933), İzmir Rıhtım
Şirketinin (1933), İzmir-Afyon ve Manisa-Bandırma hatlarının
(1934), İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo şirketinin (1934), Aydın De-
miryolu Şirketinin (1935), İstanbul Telefon Şirketinin (1936), Ereğli
Şirketinin (1936), Şark Demiryollarının (1937), İzmir Telefon Şirketi-
nin (1938), Üsküdar ve Kadıköy Şirketinin (1938), İstanbul Elektrik

miş fakat özel girişimci olarak görülen kişilerin bir önceki dönemin işbirlikçileri olmaları yüzünden işler aksaksız yürüyememiş, kısa sürede ekonomi yeniden yabancı sermayenin etki alanına girmiştir.

A. 1929 Buhranı ve Emperyalizmle Bağların Kopması :

Kapitalist üretim biçiminin kaçınılmaz hastalığı olan üretim-tüketim dengesizliğinin 1929 yılında kapitalist dünyayı Büyük Buhrana sürüklemesi, Türkiye'yi, bütünüyle özel girişimci bir ekonominin ortasında bulmuş ve buhranın zorunlu olarak yarattığı kapalı ekonomiler dizisi Türkiye'deki işbirlikçilerle yabancı sermayenin organik bağlantılarını koparmıştır.¹²³

Buhranın patlak verdiği 1929 yılını «devletçilik» denemesinin başladığı 1932 yılına bağlayan dönemde, yabancı sermayeyle organik bağlarını koparmadığı ve tek başına ayakta durabilecek duruma gelmediği sürece, ekonominin güdümleyicisi olarak özel girişime bel bağlanamayacağına bilincinin arttığına tanık oluyoruz.¹²⁴ 1929 yılında çıkarılan *Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu*'yla 1930 yılında yürürlüğe giren *Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu*, devletçiliğe geçiş döneminin belirgin olayları ve devlet müdahaleciliğinin giderek yayıldığına göstergeleridir.

«Ferdî mesai ve faaliyeti esas» tutan devletçilik denemesi, Boratav tarafından dört ana evrede incelenmektedir : (i) Müdahaleci yasaların peşpeşe çıkarıldığı ve devlet kesiminin hızla yayıldığı 1932 yılı, (ii) Celâl Bayar'ın 1932 Eylül'ünde İktisat Bakanı olmasıyla başlayan ve özel kesimi güçlendirici tedbirlerin alındığı 1932-1934 dönemi, (iii) devlet müdahalesinin «planlı ekonomi» biçimini alarak genişlediği 1935-1937 dönemi, (iv) Celâl Bayar'ın Başbakan olmasıyla birlikte devletçiliğin bütün bütün rafa kaldırıldığı

Şirketinin (1938), İstanbul Tramvay Şirketinin (1939), İstanbul Tünel Şirketinin (1939), Ankara Elektrik ve Havagazı ile Adana Elektrik Şirketinin (1939), Bursa ve Mersin Elektrik Şirketlerinin (1939), İskele-Palamutluk Demiryolu Şirketinin (1941), İzmir Tramvay ve Elektrik Şirketinin (1943), İzmir Sular Şirketinin (1944), Ergani Bakır Şirketinin (1936) satın alınmaları vardır. (bkz. Mehmet Selik, *TÜRKİYE'DE YABANCI ÖZEL SERMAYE*, 1923-1960, Türk İktisadî Gelişmesi Araştırma Projesi, No. 5, Ankara, 1961, s. 3-11).

123. Boratav, *a.g.e.*, s. 70.

124. *a.k.*, s. 100.

1937 - 1938 dönemi.¹²⁵ Bu ayrımı benimsemekle birlikte, burayadek uyguladığımız çözümleme yöntemini sürdürmek bakımından, sorunları ve dönemin genel gidişini bir bütün olarak değerlendirmek gereği vardır. Kanımca, «devletçilik» dönemini en sağlıklı biçimde değerlendirebilmenin tek yolu, yetkililerin demeçlerini bir kenara bırakarak, uygulamanın sınıfsal etkilerini ve 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen «özel girişimcilik» temeline dokunup dokunmadığını araştırmaktır. İstatistik Genel Müdürlüğünce derlenen verilere göre, 1932 - 1938 döneminde, özel girişimcilik şu gelişmeyi göstermiştir :

ÇİZELGE : 3. 1931 - 1939 Döneminde Özel Sermaye Hareketleri¹²⁶

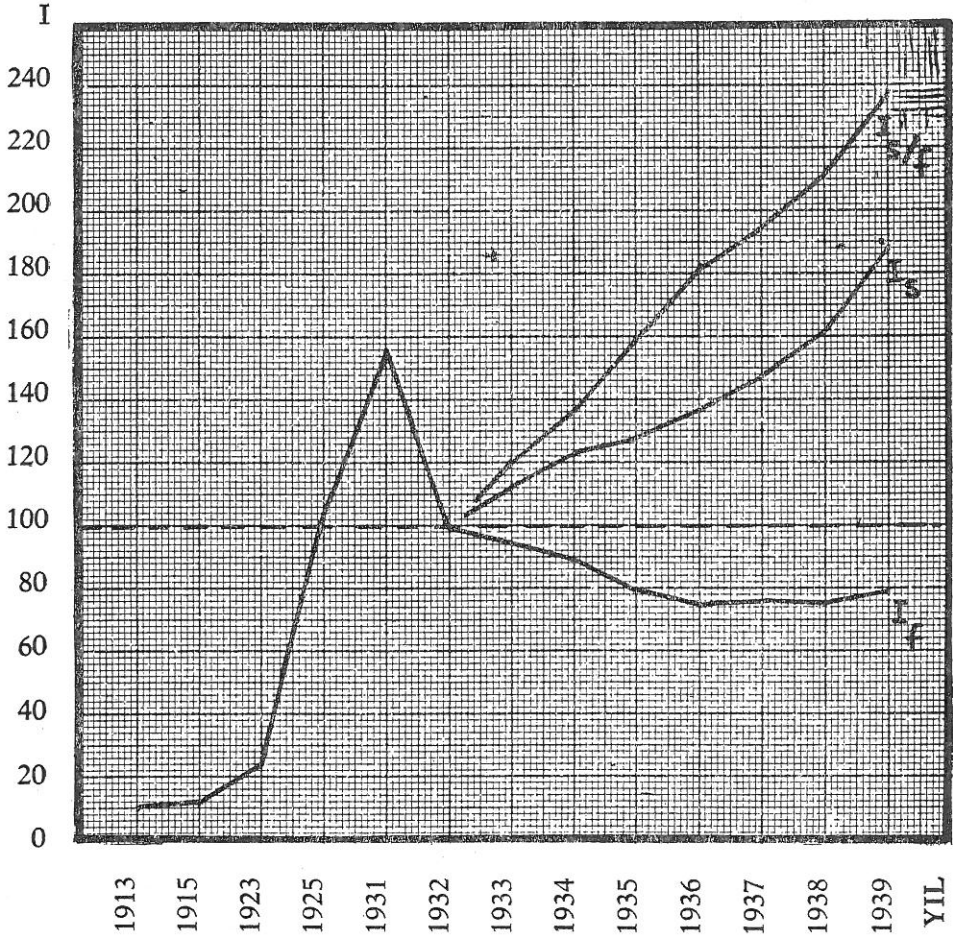
Yılı	Firma Sayısı	Toplam		I _s	I _f	I _s /I _f
		Sermaye (TL.)	S/F			
1913	144	—	—	9.78	—	—
1915	155	—	—	10.52	—	—
1923	342	—	—	23.22	—	—
1925	1509	—	—	102.44	—	—
1931	2300	—	—	156.14	—	—
1932	1473	55,628,643	37,765	100.00	100.00	100.00
1933	1397	63,342,793	45,342	94.84	113.86	120.06
1934	1310	67,710,107	51,687	88.93	121.72	136.87
1935	1161	70,137,936	60,411	78.82	126.08	159.96
1936	1101	75,723,096	68,776	74.74	136.12	182.11
1937	1116	82,083,574	73,552	75.76	147.56	194.76
1938	1103	89,670,217	81,297	74.88	161.19	215.27
1939	1144	103,676,732	90,626	77.66	186.37	239.97

KAYNAK : Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **SANAYİ İSTATİSTİKLERİ, 1932 - 1939, Neşriyat No. 156, Ankara, 1941, s. 11; H. Kıvılcımlı, TÜRKİYE İŞÇİ SINIFININ SOSYAL VARLIĞI, İstanbul, 1935, s. 53.**

125. *a.k.*, s. 71 - 72.

126. Verilerin yetersizliğinden ötürü, bu istatistiklerin ne şekilde (carî ya da sabit fiyatlar) hesaplandığını öğrenemedik. Reşat Altın'ın 1931 yılında 9 T.L. ve 1938'de 11 T.L. olması (bkz. Aydemir, *İKİNCİ ADAM, a.g.e.*, s. 424) bu dönemde önemli fiyat değişmelerinin olmadığını, dolayısıyla çözümlemenin fazlaca etkilenmeyeceğini göstermektedir. Çizelgenin son üç sütununda 1932 yılı verileri 100 olarak alınmış ve firma sayısı, toplam sermaye, firma başına sermaye serilerinin endeksleri alınmıştır.

ÖZEL SERMAYENİN
TEKELLEŞMESİ SÜRECİ
(1932 - 1939)

NOT : Yukarıdaki grafik, Çizelge 3'teki verilere dayanılarak çizilmiştir. Burada, (f) firma sayısını, (s) toplam özel sermayeyi ve (s/f) firma başına sermayeyi temsil etmektedir.

Verilerin ortaya koyduğu gerçek şudur ki, devlet müdahaleciliğinin yaygın olduğu 1932 - 1938 döneminde, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun kapsamına giren özel girişimlerden güçsüz olanları hızla ayıklanmış ya da büyük kuruluşlarca yutulmuş, özel sermaye belirli ellerde toplanmağa başlamıştır. 1913 - 1931 döneminde şirket sayısının hızla artmasına karşı, devletçilik denemesinin başlamasıyla birlikte bu gidişin yön değiştirmesi, 1932 - 1939 döneminde firma sayısında yüzde 22.34'lük bir düşme olmasına karşılık toplam özel sermayenin yüzde 86.37 oranında artması, vb. kapitalist üretimin özündeki *tekelleşmenin*, Türkiye'de, devlet tarafından başlatıldığına ya da hızlandırıldığını açıkça ortaya koymaktadır.

Devletçilik denemesinden büyük sermaye sahiplerinin ne ölçüde yararlandıklarını böylece gördükten sonra, deneme karşısında egemen sınıfların diğer öğelerinin nasıl etkilendiklerini kısaca değerlendirmekte yarar vardır. Bu konuda da verilerin yetersiz olduğunu fakat bazı çıkarsamaların yapılabileceğini yazan Boratav, devletçilik denemesinden, (i) sanayi bitkilerinin fiyatlarının artması ve pazarlama olanaklarının gelişmesi sonucu büyük toprak sahiplerinin, bir başka deyişle pazarlanabilir bir ürün-fazlasına el koyanların, (ii) ticaret uğraşmalarının artması sonucu da tüccarların kazançlı çıktıklarına değiniyor.¹²⁷

Bu çıkar paylaşımı devlet mekanizmasında da yansımış mıdır? Bir başka deyişle, büyük toprak sahiplerinin ve aracı sınıfların yanısıra, siyasal iktidarın görünüşteki sahipleri de bu gelişmelerden yararlanmışlar mıdır? *Türkiye'de Kapitalizm* adlı kitabında Kıvılcımlı, zarar eden özel kapitalist işletmeleri devletin satın aldığı (örnekse, Samsun-Çarşamba hattı), özel sermayenin üstlenemediği girişimleri devletin verimli duruma getirdikten sonra kapitalist işverenlere devretmek üzere kendisinin yüklendiğini, 1933 yılında Sivas-Erzurum hattının yapımı için üç devlet bankasının İş Bankası'yla birleştiğini ve 10 milyon T.L. sermayeli bir girişimin Abdurrahman Naci yönetiminde başlatıldığını, şeker, kükürt, bakkır, dokuma ve benzeri alanlarda devletin İş Bankası'yla işbirliği yaptığını, 1929 Türkiye'sinde 25 milli kapitalist sanayi ve maden şirketinin bulunduğunu, bunların yönetim kurullarında 20 kadar milletvekilinin yer aldığını, 38 millî bankada 31 milletvekilinin görev

127. Boratav, *a.g.e.*, s. 75-76

aldığını, 15-20 kurumu birden yöneten ya da denetleyen İş Bankası'nın yönetim kurulunda 13 milletvekilinin bulunduğunu ve İş Bankası yönetim kurulunun bir Millet Meclisi minyatürü gibi ortaya çıktığını belirtiyor.¹²⁸

Subaşları böylesine tutulmuş bir devlet makinesinin emekten yana işlemeyeceği apaçık ortadadır. Nitekim, devletin çalışma alanına ilk kapsayıcı müdahalesi 1936 tarihli İş Kanunu olmuş fakat 1937 yılında yürürlüğe giren bu yasanın çokça maddesi 1940 yılında çıkarılan *Milli Korunma Kanunu*'yla rafa kaldırılmıştır.¹²⁹ 1936 İş Kanunu konusunda Recep Peker şunları söylüyor : «...*Yeni İş Kanunu sınıfçılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkân verici hata yollarını ortadan silip süpürecektir...*»¹³⁰ 1933 yılında Ceza Kanunu'nun 201. maddesine getirilen bir değişiklikle işçileri işi bırakmağa zorlayanlara ağır cezalar konmuş,¹³¹ nihayet 1938 yılında çıkarılan *Cemiyetler Kanunu*'yla sınıflara dayanan kuruluşlar, dolayısıyla sendikalar yasaklanmıştır.¹³²

İşçi sınıfının durumuna gelince : Devletçilik döneminin emekten yana düzenlemeler getirmediğini, verilerin ve istatistiklerin bütün yetersizliğine rağmen, genel bazı gözlemlerle de çıkarabiliriz . 1932 yılı verilerine bakarak işçi sınıfının belirli merkezlerde toplanmış olduğunu görüyoruz. Şöyle ki, sözügeçen yılda, toplam işçi sayısının yüzde 28.44'ü İstanbul, yüzde 14.85'i Zonguldak ve yüzde 12.61'i İzmir'de çalışmakta, bir başka deyişle sanayi işçilerinin yüzde 55.90'ı yalnızca üç kentte yerleşmiş bulunmaktaydı. Aşağıdaki çizelgeden de anlaşılabilceği gibi, çocuk işçilerin toplam işçilere oranı, düşmüş olmakla birlikte, yine de yüksek sayılabilecek bir düzeydedir :¹³³

128. Kıvılcımlı, *TÜRKİYE'DE KAPİTALİZM*, a.g.e., s. 168-169.

129. Talas, *TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE...*, a.g.e., s. 17.

130. T. B. M. M. ZABIT CERİDESİ, Cilt 12, Devre 3, 5, 6, Ankara, 1936, s. 184.

131. Georges Lefranc-Kemal Sülker, a.g.e., s. 151.

132. a.k., s. 152.

133. «Çocuk İşçi Yüzdesinin Yüksekliği» görelî bir kavramdır. Örnekte, 15 ve aşağı yaştaki işçilerin toplam işçi sayısına oranı Cezayir'de % 0.3 (1954), A. B. D.'de % 0.3 (1950), S. S. C. B.'de % 0.5 (1959) olmuştur. (bkz. International Labor Office, *YEARBOOK OF LABOR STATISTICS*, 1962, Geneva, 1962, s. 12-13).

ÇİZELGE 4. Sanayi'de Çocuk İşçilerin Yüzdesi (*)

Sanayi Kolu	1927	1932	1933	1934
Madencilik	3.59	0.18	—	0.14
Tarım Sanayii	20.59	2.01	2.19	1.39
Dokuma	14.94	5.75	8.65	5.06
Kereste, Ağaç	13.00	2.72	2.08	2.12
Kâğıt	8.22	4.11	0.64	0.68
Maden İşleme	15.04	3.97	5.19	2.21
İnşaat	11.77	3.94	5.66	3.60
Kimya	10.13	1.94	1.60	1.40
Karma	5.44	2.14	9.16	8.18
Çeşitli	4.42	0.79	0.34	2.52
Ortalama :	15.42	3.05	4.15	2.71

(*) 1936 yılında çıkarılan İş Kanunu'yla çocuk işçilerin çalıştırılması yasaklanmış, 1935-sonrası dönemde de bu nedenle çocuk işçi sayısı konusunda istatistik tutma gereği duyulmamıştır.

KAYNAK : Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, İSTATİSTİK YILLIĞI-1930, Ankara, 1930, s. 189; İstatistik Umum Müdürlüğü, SANAYİ İSTATİSTİKLERİ, 1932-1939, Ankara, 1941, s. 16-17.

Sanayide çalışan kadınların toplam işçi nüfusuna oranı «devletçilik» döneminde önemli bir değişme geçirmemiş, yaklaşık olarak dörtte bir yöresinde dolaşmıştır. Kadın işçi sayısının en kabarıklık olduğu üretim kesimi dokumacılıktır; burada kadın işçilerin oranı 1932 yılında yüzde 56'yla doruğuna çıkmış ve hiçbir zaman da yüzde ellinin altına düşmemiştir.¹³⁴ Tekel idaresinin fabrikalarında da benzeri yüzdeler ulaşmıştır. Kıvılcımlı'ya göre, Tekel İdaresi'nin İstanbul fabrikalarında, kadın işçilerin çalışanlara oranı yüzde 42.19'u bulmaktadır.¹³⁵

İşçi ücretlerinde, 1932-1938 dönemi süresince, önemli bir artış olmamıştır. 1932-1939 *Sanayi İstatistikleri* yayımından derlediğimiz aşağıdaki veriler, devletin, belirli grup ya da sınıflara karşı tutumunu açıkça ortaya koymaktadır :

134. SANAYİ İSTATİSTİKLERİ, 1932-1939, a.g.k., s. 16-17.

135. Kıvılcımlı, TÜRKİYE İŞÇİ SINIFININ SOSYAL VARLIĞI, İstanbul, 1935, s. 11.

ÇİZELGE 5. Karşılaştırmalı İşçi - Memur Ücretleri
(Toplam Yıllık Ödeme - TL.)¹³⁶

Sanayi Kolu	1932		1933		1934	
	İşçi	Memur	İşçi	Memur	İşçi	Memur
Madencilik	362.1	1388.4	262.1	1437.4	340.5	1301.6
Tarım	170.8	773.8	174.8	921.3	170.8	1030.4
Dokuma	200.0	1093.9	192.3	1127.5	221.2	1279.7
Kereste - Ağaç	235.8	935.9	192.0	2259.0	239.8	1392.8
Kâğıt	437.6	1388.8	424.1	783.3	465.0	673.1
Maden	354.1	1003.7	342.0	999.9	376.3	1215.8
İnşaat	250.4	1904.2	247.8	1980.1	237.6	1761.5
Kimya	222.3	1247.6	259.5	1400.2	223.7	681.8
Karma	207.3	1152.7	133.6	1146.1	174.8	1207.8
Çeşitli	400.8	857.8	250.0	897.2	271.9	1014.0
Ortalama :	234.3	1008.5	207.3	1143.2	234.7	1157.8

KAYNAK : SANAYİ İSTATİSTİKLERİ, 1932 - 1939, a.g.k., s. 16 - 19.

Tarım kesimi işçilerinin ne durumda buldukları konusunda, bazı bölük pörçük gözlemler dışında, veriler son derece sınırlıdır. Devletin tarım kesimindeki ücretlere uzun süre müdahale etmediğini biliyoruz. Tarım işçilerini çevreleyen koşullar hakkında bir fikir verebilmek için, Ekonomi Bakanlığı Konjonktür Servisi'nin bir yayınında¹³⁷ geçen şu cümleyi görmek yeterlidir : «...Ekmek istihlâkinin...416 kilodan 452 kiloya çıkmış olması, Orta Anadolu köylüsününün 1935/1936 senesinde ekmek ihtiyacını bile kolaylıkla karşılayamamış olduğunu göstermektedir...»¹³⁸

B. Kefaretini Çalışanların Ödediği Savaş Yılları :

İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, «devlet», özel girişime karşı görevini hemen tamamlamış ve giderek güçlenen sermaye sınıfları karşısında «devletçilik» büyük ölçüde ikinci plana

136. 1935 yılından sonrası için derlenen istatistiklerde işçi sayısının verilmemesi, 1935-1939 dönemi için aynı kıyaslamayı yapmamızı engellemektedir. Aydemir'in 1935 ve 1938 için verdiği işçi sayılarına göre ortalama işçi ücretlerinin bu yıllarda 196.7 ve 249.3 T. L. olması gerekmektedir (Aydemir, *İKİNCİ ADAM*, a.g.e., s. 434).

137. *TÜRK ÇİFTÇİSİNİN İSTİHSAL VE GEÇİNME VAZİYETİ*, Ekonomi Bakanlığı Konjonktür Servisi, Ankara, 1938.

138. Reşat Nalbandoğlu, «Türkiye'de Ziraat İşçilerinin Durumu», *İCTİMAİ SİYASET KONFERANSLARI*, 1. Kitap, İstanbul, 1948, s. 23.

itilmişti.¹³⁹ 1940-1946 döneminin hem zorunlu ve hem de kaçınılmaz kıldığı savaş ekonomisi uygulaması, bir yandan devlet denetiminin gevşemeğe başladığı ve diğer yandan da özel girişimcilere yeni bazı ayrıcalıklar verme hazırlıklarının hızlandığı bir sırada geldiği için, özel girişimi fazlasıyla kısıtlayacak tedbirler getirmemiştir.¹⁴⁰

Varlık Vergisi gibi yarı-müsadereci nitelikler taşıyan¹⁴¹ bir verginin bu dönemde çıkarılmış olması, *Millî Korunma Kanunu* çerçevesinde fiyat, tüketim ve üretim alanlarına kesin yaptırımların getirilmesi,¹⁴² dolaylı vergilerin artırılması ve *Millî Müdafaa Vergisi*'nin salınması,¹⁴³ ilk bakışta, «özel girişimi fazlasıyla kısıtlayacak tedbirler alınmamıştır» sözleriyle çelişir görünmektedir. Savaş vurgunlarını önlemeyi amaç edinen yasaların çıkarılmasıyla savaş vurgunlarının gerçekten önlenmesi, kuşkusuz, aynı şeyler değildir. Dönemi değerlendirirken, iç ve dış ticaretin hemen bütünüyle özel girişimciler elinde bulunduğunu ve büyük toprak sahiplerinin, her dönemde olduğu gibi, bu dönemde de güçlerini yitirmedikleri gerçeğini göz önünde tutmak gerekir. Çeşitli yollardan önemli tutarlarda özel sermaye birikimine ve savaş vurgunlarına yol açan savaş ekonomisi mekanizmasının nasıl ve kimin için işlediğini Boratav şöyle anlatıyor:¹⁴⁴

Meselâ Millî Korunma Kanunu'nun devletleştirmeğe imkân veren hükümleri, bazen müstakbel ve muhtemel kârları da kapsayan tam bir tazminata gidilmeden uygulanmamaktadır. Devlet, özel teşebbüsün kârlarını ve sürümünü garanti etmekte; kredi, döviz temininde kolaylık göstermektedir. İşçilerin hakları kısılmakta, hattâ kaldırılmakta, özel teşebbüsün işçileri insafsızca sömürebilmesi için çok müsait bir ortam yaratılmaktadır. Devlet bilhassa savunma ihtiyaçları için geniş çapta mahsul ve hayvan satın alarak muhtemelen büyük çiftçi gelirlerini yükseltmektedir... Barut ve patlayıcı maddeler gibi savaş yıllarında büyük önem taşıyan bir inhisar dahi özel teşebbüse tavizler verilmesine sahne olmakta, bu inhisarın konusuna giren bazı maddelerin özel şahıslarca imal ve ithaline imkân verilmektedir.

139. Boratav, *a.g.e.*, s. 72, 172.

140. *a.k.*, s. 172.

141. *a.k.*, s. 173.

142. *a.k.*, s. 172.

143. H. Cillov, *TÜRKİYE EKONOMİSİ*, 2. Bası, İstanbul, 1965, s. 135.

144. Boratav, *a.g.e.*, s. 173-174.

Yine aynı dönemde, kısa-vadeli hazine bonoları çıkarılmış ve süresi dolduğunda ödeme yapılamayınca emisyonu baş vurulmuştur. 1938 yılında yaklaşık 280 milyon lira olan para hacmi, 1946 yılında, 900 milyon liraya ulaşmış; toptan fiyat göstergesi, 1938 yılını 1943 yılına bağlayan süre içinde, 100'den 457'ye çıkmış; nihayet, 1946 yılının 7 Eylül'ünde Türk parasının değeri yüzde elli oranında düşürülmüştür.¹⁴⁵ Fiyatların denetim altına alınmamasının sermaye sahiplerine yaradığı tartışılmaz açıklıktadır.

Sermaye sınıflarının giderek güçlendiği bu savaş ekonomisi ortamında işçi ve köylüden meydana gelmiş geniş emekçi kitleleri ne yönde etkilenmiştir? Çalışma koşullarının ne derece ağırlaştığını ve dönemin egemen niteliğini ortaya çıkarmak bakımından, kanımızca, maden ocaklarının durumuna bakmak yetecektir.

Ocaklarda çalışacak yeteri sayıda işçinin bulunması özellikle 1936 yılında güçleşmiş ve işçi sıkıntısı 1938 - 1939 döneminde de sürmüştür. Zonguldak ve Ereğli yöresindeki maden ocaklarının tek bir devlet şirketinde birleştirildiği 1939 yılından sonra yürürlüğe giren Millî Korunma Kanunu'nda ocaklara inmedeki taban yaşın düşürüldüğünü, iş yükümlülüğünün getirildiğini ve sözügeçen yükümlülüğün «...Zonguldak vilayeti ahalisinden kömür işlerinde az çok çalışmayı adet edinmiş ailelere mensup çalışma yaşına gelmiş bulunan veya hiçbir işi olmayanlara...»¹⁴⁶ uygulandığını görüyoruz. Ocaklarda çalışan işçilerin yaklaşık yüzde 80'i bu yoldan sağlanmış, benzeri yükümlülükler sonraları demiryolu ve limanlarda çalışan işçileri de kapsayacak biçimde genişletilmiştir.¹⁴⁷ Çalışma koşullarının ilkelliğinin en belirgin göstergesi ise, işçiler arasında giderek yaygınlaşan devamsızlık ve hastalıktır. Örneğe, Guleman Şark Kromları İşletmesinde, 1943 yılının Temmuz'unda, çalışan 402 işçiden yalnızca 116'sı 30 gün işbaşı yapmış, 118'i 20 - 30 gün, 63'ü 15 - 20 gün, 105'i de 10 - 15 gün çalışabilmiştir.¹⁴⁸ Kadın, çocuk ve süregen hastalıklı işçiler arasında en önemli devamsızlık ve hastalık nedeni gıda yetersizliği ve sıtma olmuştur.¹⁴⁹

145. Cillov, *a.g.e.*, s. 135 - 136.

146. A. Ali Özeken, «Türkiye'de Sanayi İşçileri», *İÇTİMAİ SİYASET KONFERANSLARI*, 1. Kitap, İstanbul, 1948, s. 71.

147. Georges Lefranc - Kemal Sülker, *a.g.e.*, s. 152.

148. Özeken, *a.g.m.*, s. 60.

149. *a.k.*, s. 61.

1938 sabit fiyatlarıyla hesaplanmış işçi ücretlerine baktığımızda, devlet kesimi işçilerinin durumu daha da aydınlatıcı olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁰

ÇİZELGE 6. Ortalama İşçi Ücretleri (1938 fiyatlarıyla - kuruş)

Yılı	Etibank (*)	Sümerbank (**)	Yılı	Etibank	Sümerbank
1939	—	12.3	1951	74.0	12.2
1940	—	11.1	1952	78.8	13.5
1941	—	9.6	1953	79.1	13.6
1942	48.5	6.3	1954	82.1	13.7
1943	23.9	3.7	1955	87.9	14.2
1944	39.9	5.6	1956	88.2	15.1
1945	44.8	6.3	1957	81.7	17.3
1946	50.9	7.2	1958	82.7	15.2
1947	61.0	7.5	1959	89.7	17.3
1948	59.3	8.7	1960	96.7	18.5
1949	56.6	8.5	1961	121.3	18.5
1950	72.8	11.5			

(*) Etibank işçileri için günlük olarak hesaplanan ücretlere (i) çıplak ücret, (ii) prim, (iii) ek ödeme, (iv) hafta tatili, (v) ücretli izin, (vi) fazla mesai dahildir.

(**) Sümerbank işçileri için saat üstünden hesaplanan ücretlere (i) çıplak ücret, (ii) prim, (iii) ek ödeme, (iv) hafta tatili, (v) ücretli izin, (vi) fazla mesai, (vii) tazminat, (viii) kıdemli işçilik teşvik ikramiyesi dahildir.

KAYNAK: Türkey Uluatam, Işıklı, «Fiyat ve Ücretlerin Seyri Hakkında Not», Türk İktisadî Gelişmesi Araştırma Projesi (yayınlanmamış çalışma).

Bu çizelgelerden ve uygulamalardan anlaşılmaktadır ki, devlet, 1950 yılına dek işçi ücretlerine karışmamıştır. 1936 tarihli İş Kanunu'nun, zorunluluk durumlarında, taban ücretlerin devletçe belirlenebileceğini öngörmesine karşı, sözügeçen hüküm, İkinci Dünya Savaşı yüzünden 1950 yılına dek savsaklanmıştır.¹⁵¹ 1934-1938 yıllarındaki sanayileşme çabaları, 1939-1945 dönemindeki savaş hazırlıkları ve nihayet 1946-1950 dönemindeki özel kesime ayrıcalık furyası yüzünden işçi ve ücret sorunları hiçbir zaman birinci plana çıkamamıştır. Bu uygulama, devlet eliyle özel kesim kurma çabalarının özülle tam bir tutarlılık içindedir.

150. Türkey, Uluatam, Işıklı, *a.g.e.*

151. Talas, *TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE...*, *a.g.e.*, s. 33.

Devletin tarım kesimine ve orada çalışan işçilere (daha tutarlı bir deyişle, işçileri çevreleyen çalışma koşullarına) müdahalesi bütün bütün sınırlı kalmıştır. Tarım işçisinin çalışma koşulları şu şekilde özetlenebilir :¹⁵²

İşçiye verilen yemekler her gün aynı olmak üzere şunlardır: Sabahları kahvaltı yerine yalnız 250 gramlık bir somun, kuşluk yerine 250 gramlık somunla birlikte nebatî yağda pişirilmiş yarma (bulgur) pilâv, öğle yemeği olarak aynı ağırlıkta bir somunla süttten yapılmış bir miktar ayran veya şeker şerbeti, akşamları bir somunla nebatî yağda pişirilmiş buğday kırmısı çorbası. Bu yemeklerin arasına et veya sebze yemeği hiç girmemekte yahut pek ender olarak sokulmaktadır.

C. 1946 - 1960 Dönemindeki Gelişmeler :

1946 - 1960 döneminin en belirgin özellikleri, bir yandan sınıf esasına dayanan örgütlerin kurulması yasağının kalkmasıyla birlikte¹⁵³ işçi sınıfının hızla örgütlenmeğe başlaması ve diğer yandan da büyük toprak sahibi-tüccar-sanayici üçlüsünün hızla kaynaşarak, kendilerine artık destek olmaktan çıkan ve aksine kösteklemeğe başlayan «devletçilik» uygulamasının son kalıntılarını ayıklamalarıdır.

Tek-parti yönetiminin tarih sahnesinden kalktığı 1946 yılını Demokrat Parti'nin iktidara gelişine bağlayan dört-yıllık dönem, bir bakıma, Cumhuriyet Halk Partisi'nin kendisini yeni ekonomik koşullara ayarlama istek ve çabalarıyla dolu bir geçiş dönemi niteliğini taşımaktadır.¹⁵⁴ Gelgelelim, egemen sınıfların iki önemli öge-

152. Cemil Çalgüner, *TÜRKİYE'DE ZİRAAT İŞÇİLERİ*, Ankara, 1943, s. 42.

153. Georges Lefranc - Kemal Sülker, *a.g.e.*, s. 152.

154. Egemen güçleri yeniden C. H. P. çatısı altında toplayabilmek ve değişen koşullara ayak uydurmak için C. H. P., 1946 - 1950 döneminde önemli fakat başarısız çabalar harcamıştır. Ağustos 1946 kuruluşlu *PEKER HÜKÜMETİ* programından : «..İktisadî faaliyetlerimizde hususî teşebbüs ve sermayeden faydalanmak ... onların emniyetle çalışmalarına ve gelişmelerine yardım etmek ... devlet işletmelerinin hususî teşebbüslerle başarılabilir sahalara yayılmalarını önlemek ve buna aykırı durumları gidermek kararındayız..» Haziran 1948 kuruluşlu *SAKA HÜKÜMETİ* programından : «..Tasarruf yolunda alacağımız tedbirlerin yaratacağı imkânlar ne olursa olsun, ekonomik kalkınmamızı bir an önce gerçekleştirmek için, dış krediye ihtiyacımız aşıkârdır..» Ocak 1949 kuruluşlu *GÜNALTAY HÜKÜMETİ* programından : «..Hususî sermayenin iktisadî sahalarda girişeceği teşebbüsleri teşvik etmek ve kolaylaştırmak hükümetin başlıca şiarı olacaktır..»

si durumundaki tüccarlar ve az da olsa sanayiciler köstekleyici bir bürokratik güdülemeye sırt çevirmişler, Cumhuriyet dönemi süresince devlet çarklarının dağıttığı nimetlerden yararlanan büyük toprak sahipleri Topraksız Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun çıkmasından sonra¹⁵⁵ Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşısında yer almışlar, Demokrat Parti etrafında örgütlenen bu güçler, 1950 yılında, yüzlerce yıllık bir sömürüye başkaldıran kitlelerin yürüncesine oturmamış hareketiyle iktidara gelmişlerdir.

1950 - 1960 döneminin egemen niteliğini ana çizgileriyle ortaya çıkarmak bakımından, uygulamaların, egemen ve egemen olmayan sınıfları ne yönde etkilediğini kısaca görmekte yarar vardır. İkinci Sanayi Kongresinin açılışında (Nisan 1951) Ekonomi ve Ticaret Bakanı Muhlis Ete'nin söyleviden alınmış şu kısımlar, hükümetin (bir başka deyişle, devletin ya da egemen sınıfların yürütme organı), ekonomik görüşlerini olanca açıklığıyla ortaya koymaktadır :¹⁵⁶

1 — Devlet müdahaleciliğini asgari hadde indirmek...

3 — İktisadî sahada emniyet ve istikrar tesis etmek suretiyle hususî iktisat sahasının genişlemesi imkânını artırmak...

6 — Devlet elinde çalışan işletmeleri, amme hizmeti gören ve ana sanayie taallük edenler hariç, muayyen bir plan dahilinde elverişli şartlarla, herkesin iştirak edebileceği şirketlere peyderpey devretmeğe çalışmak...

1950 - 1960 dönemi süresince Demokrat Parti hükümetlerine yön veren temel ilkeler bunlar olmuştur.

Demokrat Parti yönetimi süresince büyük toprak sahibi-tüccar-sanayici üçlüsünün giderek güçlenişi ve yabancı sermayeyi teşvik etmek için çıkarılan çeşitli yasalar¹⁵⁷ sonucu, Türkiye, bir kez daha uluslararası kapitalizmin yürüncesine girmiştir. Bu konuda bilinenlere eklenecek yeni birşey olmadığı için, dönemin genel ekonomik durumunu gösterir bazı verilerden sonra, sanayi ve tarım işçilerinin durumlarına ve devletin bu kitleler karşısındaki tutumuna kısaca bakmakta yarar vardır. 1950 yılında ancak 780 milyon lira-

155. bkz. Kemal Karpat, *TURKEY'S POLITICS, THE TRANSITION TO A MULTI-PARTY SYSTEM*, Princeton, N. J., 1959, s. 117 - 125.

156. Bilsay Kuruç, *İKTİSAT POLİTİKASININ RESMÎ BELGELERİ*, Türk İktisadî Gelişmesi Araştırma Projesi, No. 15, Ankara, 1963, s. 124 - 125.

157. bkz. Selik, *a.g.e.*; Baran Tuncer, *TÜRKİYE'DE YABANCI SERMAYE SORUNU*, Ankara, 1968.

yı bulan ithalat hacmı 1952 yılında 1,557 milyon liraya çıkmış, ihracat boyutları 1950 - 1953 döneminde 738 milyon liradan 1,109 milyon liraya ulaşmış, 1950 - 1960 döneminde tarımsal krediler yaklaşık yüzde 580'lik bir artış göstermiştir.¹⁵⁸ Emisyon hacminin 1 milyar liradan 5 milyar liraya çıktığı¹⁵⁹ 1950 - 1960 döneminde genel olarak kredilerin gösterdiği artış aşağıdaki çizelgede verilmiştir :¹⁶⁰

ÇİZELGE 7. Kredi Hacmindaki Değişmeler (1950 - 1960)

Yılı	Kredi Hacmi (milyon T.L.)
1950	1,301
1953	3,429
1958	8,737
1960	9,640

Kamu fonlarının çeşitli yol ve yöntemlerle özel girişimcilere aktarıldığı bu dönemde işçi sınıfının durumu nedir? Çalışma koşullarında ve özellikle devletin bu egemen olmayan sınıfa karşı tutumunda değişmeler olmuş mudur? Bu soruları şimdi kısaca cevaplamaya çalışalım :

10 Haziran 1946 tarihinde «sınıf esasına dayanan cemiyet kurma yasağı»nın kaldırılması, 9 Temmuz 1946 tarihinde *Türkiye İşçi Derneği*'nin kurulması ve 20 Şubat 1947 tarihinde *Sendikalar Kanunu*'nun yürürlüğe girmesi, 1928 yılından bu yana örgütsüz kalmış Türkiye işçi sınıfının yeniden örgütlenme çizgisine oturmasında önemli dönüm taşları olmuştur.¹⁶¹ Bu tarihten başlayarak işçi sınıfı hızla örgütlenmiş fakat bu örgütlenme sendikalar çerçevesinde geliştirildiğinden (bir başka deyişle, ekonomik bilinçlenme siyasal bilinçlenmeye dönüştürülmediğinden), işçi sınıfının etkili olarak iktidara ağırlığını koymasına sağlanamamıştır. Çizelge 8'de işçi sınıfının örgütlenme hızını kısaca gördükten sonra, sözü edilen sendikalaşma olayının işçi sınıfının yaşayışı ve çalışma koşulları üstüne ne gibi etkiler yaptığını kısaca inceleyeceğiz.

158. Cillov, *a.g.e.*, s. 137 - 138.

159. Diğer göstergeler için bkz. *a.k.*, 137 - 146.

160. *a.k.*, s. 138,

161. Georges Lefranc - Kemal Sülker, *a.g.e.*, s. 152 - 153.

ÇİZELGE 8. 1948 -1958 Döneminde Sendikalaşma Hareketi

Yılı	Sendikalı İşçi Oranı	İşçi Artışı	Sendikalı İşçi
1948	15.78	100.00	100.00
1949	20.87	104.69	138.46
1950	20.86	113.51	150.00
1951	25.74	129.71	211.54
1952	26.61	148.27	250.00
1953	25.15	168.92	269.23
1954	30.92	177.04	346.90
1955	31.57	183.42	364.60
1956	32.41	195.87	402.22
1957	35.70	208.16	470.87
1958	37.45	212.84	504.98

KAYNAK : Talas, **TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE...**, a.g.e., s. 25.

Bu dönemde kadın ve çocuk işçilerin toplam işçi nüfusuna oranında belirgin bir düşüş görülmekle birlikte, özellikle çocuk işçi oranı yine de azımsanmayacak bir düzeyde oluşmaktadır. 1947 -1958 döneminde, çalışma hayatını düzenleyen yasaların kapsamına giren işyerlerinde, kadın ve çocuk işçilerin oranı aşağıda çıkarılmıştır :

ÇİZELGE 9. Kadın ve Çocuk İşçilerin Yüzdesi

Yılı	Kadın/toplam (%)	Çocuk/toplam (%)
1947	17.59	7.21
1950	17.41	7.06
1953	12.62	5.96
1956	13.94	3.49
1959	13.90	3.45

KAYNAK : Talas, **TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE...**, a.g.e., s. 5.

İşçi ücretlerine gelince : Dokuma sanayiinde ücretlerin gelişimini inceleyen Zaim¹⁶² İstanbul'daki dokuma işyerlerinde kadınlara ödenen ücretlerin erkeklere kıyasla yüzde 70 ve çocuk işçilere ödenenin de, yine erkeklere kıyasla, yüzde 62 oranında düşük olduğunu belirtiyor. İstanbul'lu kadın işçilerin ücret ve yaşayış durumu

162. Sabahattin Zaim, «Türkiye'de Mensucat Sanayiinde Ücretler», *İÇTİMAÎ SİYASET KONFERANSLARI*, 8. Kitap, İstanbul, 1956, s. 37.

hakkında yapılan bir araştırmanın¹⁶³ sonuçlarını şöylece özetleyebiliriz : İş Kanununun kapsamına giren İstanbul işyerlerinde 14,797 kadın çalışmaktadır; örneklenen 255 kadının yüzde 81.7'sinin eline 100 liradan az para geçmekte (1950 yılında), 150 liradan fazla geliri olanlar ise ancak yüzde 2.3'lük bir azınlık meydana getirmektedir;¹⁶⁴ çalışan kadınların yüzde 24'ü hiç et yiyememekte,¹⁶⁵ yüzde 45.88'i aileleriyle birlikte tek bir odada oturmakta,¹⁶⁶ ancak yüzde 3.92'si para biriktirebilmekte,¹⁶⁷ yüzde 36.08'i hastalık durumlarında bakım olanaklarından yoksun bulunmakta¹⁶⁸ ve yüzde 77.25'i işsizlik durumunda yardımsız kalmaktadır.¹⁶⁹

Bütün bunların yanısıra, aşağıdaki çizelgeden de görülebileceği gibi, reel işçi ücretlerinde belirgin artışlar olmamış, hatta bazı durumlarda düşmeler gözlenmiştir :

ÇİZELGE 10. 1954-1959 Döneminde Reel İşçi Ücretleri Endeksi

Yılı	Madencilik	Dokuma	Gıda	Tütün
1954	100	100	100	100
1955	92	113	95	105
1956	99	94	90	100
1957	112	96	96	99
1958	108	99	92	83
1959	138	126	92	122

KAYNAK : Talas, **TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE...**, a.g.e., s. 45.

İşçileri çevreleyen çalışma koşulları hakkında ayrıntılı bir anlatıma girmenin gereksiz olduğu ve Zonguldak yöresindeki kömür işçilerinin yaşayışı konusunda Gerhard Kessler'in gözlemlerini¹⁷⁰ buraya aktarmakla yetinilebileceği kanısındayım :¹⁷¹

163. Mediha Arol, «Çalışan Kadınların Durumu», *İÇTİMAİ SİYASET KONFERANSLARI*, 3. Kitap, İstanbul, 1950.

164. a.k., s. 91.

165. a.k., s. 92.

166. a.k., s. 92.

167. a.k., s. 93.

168. a.k., s. 101.

169. a.k., s. 101.

170. Gerhard Kessler, «Zonguldak ve Karabük'teki Çalışma Şartları», çev. E. Zadi, *İÇTİMAİ SİYASET KONFERANSLARI*, 2. Kitap, İstanbul, 1949.

171. a.k., s. 16.

E.K.İ. İdaresi bu maksatla yatma ve oturma odalarını havi 119 ikamet kışlası inşa etmiştir... Bu ikametgâhlardaki yatakhaneler yatakların biri altta diğeri üstte ve karyolaların bir kısmı demirden, daha büyük kısmı da tahtadan yapılmış olmak üzere vasatı olarak 200 yatak ihtiva etmektedir. Yatak çarşafaları renkli olup ayda muntazaman iki defa değiştirilmekte ve yıkanmaktadır.

Dünya işçilerinin çalışma koşullarını ve yaşayışlarını giderek geliştirme konusunda Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (International Labor Organization) hazırladığı düzenleyici çalışma sözleşmelerine neredeyse kayıtsız kalınması, Türkiye'de, işçi sınıfına ve bu sınıfın sorunlarına bakış açısında 1923 yılından bu yana önemli değişimler olmadığını göstermektedir. 1946 - 1960 döneminde hazırlanan 115 çalışma sözleşmesinden yalnızca 10 tanesi Türkiye Cumhuriyeti'nin onay imzasını taşımaktadır.¹⁷²

Tarım kesiminde çalışan ve bazı araştırmalara göre toplam tarım nüfusunun yüzde 19'unu meydana getiren tarım işçilerinin çalışma koşulları 1930 yıllarında ne idiye, 1950 - 1960 döneminde de aynı kalmıştır. 1950 sonrasında uygulanan makineleşme politikası ve getirilen ileri tarımsal üretim teknikleri sonucu emek-yoğun üretim yöntemleri bir kenara itilmiş, emeğinden gayrı üretim sürecine katacağı birşeyi olmayan ortakçı ve yarıcı gibi feodal oluşumlar hızla yerlerini ücretli emeğe, bir başka deyişle gündelikçiler ordusuna bırakmışlardır. Özellikle tütün ve pamuk bölgelerinde çalışan mevsimlik işçiler, bir yandan toprak mülkiyetinin belirli ellerde toplanması¹⁷³ ve diğer yandan tarıma büyük ölçüde traktörün girmesi sonucu, topraktan koparılan eski bağımsız üreticilerdir. Mevsimlik çalışma 3 - 4 ay sürmekte, bu süre içinde işçiler çok çok 350-500 lira almaktadırlar.¹⁷⁴ Tarımda gizli işsizlik yüzde 50 - 55 gibi çok yüksek bir düzeyde oluşmaktadır.¹⁷⁵

Tütünden pamuğa, tahıldan fındığa kadar çeşitli tarım kollarında çalışan işçilerin durumu aynıdır. Günlerin uzun ya da kısa olmasına bakılmadan, işgünü, gün doğuşundan batışınadek hesap-

172. Talas, *İÇTİMAİ İKTİSAT*, a.g.e., s. 70 - 79.

173. bkz. T. Çavdar, «Türkiye'de Toprak Dağılımının İşletme Büyüklükleri Açısından Yapısal Çözümlemesi», *MALİYE ENSTİTÜSÜ KONFERANSLARI - 1966*, S. B. F. yayınları, Ankara, 1967, s. 49 - 73.

174. Talas, *TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE...*, a.g.e., s. 37.

175. Talas, *İÇTİMAİ İKTİSAT*, a.g.e., s. 534.

lanmaktadır.¹⁷⁶ Pamuk tarımında iş süresi 13 - 14 saate kadar uzamakta, işçiler kırlarda ya da ağaç altlarında sazdan, tenekeden ya da kasa parçalarından yapılmış çardaklarda barınmaktadırlar.¹⁷⁷ Tütüncülükte çalışma koşulları daha da ağırdır. Kırıp dizme zamanında, günlük iş süresi, işyerine gidip gelme de dahil, 20 saate kadar çıktığı olmaktadır.¹⁷⁸ Tütün kırıp dizme işlerinde çalışanların yüzde 80'i kadındır.¹⁷⁹ Tahıl üretiminde çalışan işçilerin durumu hakkında Nalbandoğlu şöyle yazıyor :¹⁸⁰

İskân durumları pek iptidai, daha doğrusu tabiidir; işçiler tarlalarda, harman yerlerinde, ağaç altlarında gecelerler. Gıda durumları kifayetsiz, bilhassa monotondur... Ekincilikle uğraşan bu insanların...doyasıya buğday ekmeği yedikleri yoktur.

Burayadek yaptığımız açıklamalarla işçi sınıfının doğuş ve gelişimini, önce Osmanlı ve sonra da Türkiye ekonomisinin giderek yabancı sermayeye bağımlı duruma gelişini, yabancı sermayeye olan bu bağımlılık yüzünden bağımsız bir özel girişimcilik düzeninin kurulamayışını, bu amacı gerçekleştirmek için «devletçilik» denemesinin doğuşunu, bütün bu dönemlerde devletin emekten yana düzenlemeler getirmeyişini, devlet çarklarının tek başına ayakta durabilecek bir özel girişimler ağı yaratmak için işlediğini ve sermaye sınıflarının emeğe egemenliğini pekiştirmek için işçi sınıfının örgütlenme doğrusunun saptırıldığını görmüş bulunuyoruz. Türkiye işçi sınıfına grev hakkını tanıyan 1961 Anayasasının halkoyunca onaylanmasını¹⁸¹ grev hakkını düzenleyen 275 sayılı *Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu*'nun çıkmasına¹⁸² bağlayan dönemdeki gelişmeleri, 1963 - 1968 dönemindeki devlet-işçi ilişkilerini daha sağlıklı bir açıdan ele almamızı sağlaması bakımından, bu tarihsel evrim çizgisine bağlamakta yarar vardır.

176. Reşat Nalbandoğlu, «Türkiye'de Ziraat İşçilerinin Durumu», *İÇTİMAİ SİYASET KONFERANSLARI*, 1. Kitap, İstanbul, 1948, s. 18.

177. *a.k.*, s. 22.

178. *a.k.*, s. 26.

179. *a.k.*, s. 28.

180. *a.k.*, s. 21.

181. Anayasa 9 Temmuz 1961 tarihinde oylanmış ve kabul edilmiştir.

182. 275 sayılı kanun 15 Temmuz 1963 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu nedenle, sözügeçen tarihi, toplu sözleşme döneminin ve konumuz bakımından devlet kesimi grevlerinin başlama noktası olarak benimseyebiliriz.

VII

27 Mayıs 1960 - 15 Temmuz 1963
Dönemindeki Gelişmeler

İŞÇİLER, İŞVERENLERLE OLAN MÜNASEBETLERİNDE, İKTİSADİ VE SOSYAL DURUMLARINI KORUMAK VEYA DÜZELTMEK AMACIYLA TOPLU SÖZLEŞME VE GREV HAKLARINA SAHİPTİRLER (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Madde 47).

1961 Anayasası'nın yukarıya aldığımız maddesi, bazı yazarlarca öne sürüldüğü gibi, grev silahını kullanacak olgunluğa işçiler henüz erişmeden ve zamanından çok önce siyasal iktidarlarca işçilere tanınmış bir hak değil, başlangıcı 1871/1872 yıllarına¹⁸³ uzanan bir gelişme ve mücadele sürecinin doğal sonucudur.

Burayadek yaptığımız açıklamalardan da kolaylıkla görülebileceği gibi, Türkiye işçi sınıfı, faşizan kısıt ve yasakların zorunlu kıldığı durumlar dışında ve 1871/1872 yıllarından bu yana grev ve örgütlenme haklarını oldukça bilinçli bir biçimde kullanmıştır. Ekonomik bağımsızlık olmaksızın tastamam ve eksiksiz bir siyasal bağımsızlığın gerçekleşmeyeceğinin bilincine Kurtuluş Savaşı yıllarının öncesinde¹⁸⁴ erişen Türkiye işçisi, İkinci Meşrutiyet'in ilânını izleyen Ağustos ve Eylül aylarında otuzu bulan grevlerle emperyalizm karşısında yerini almış, Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarında ve etkinlikle kullandığı grev silâhıyla yabancı sermayeye peşpeşe darbeler indirmiş,¹⁸⁵ 1928 yılından 1963 yılına dek geçen süre içinde Ceza Kanunu'nda yapılan değişikliklere (1933), çıkarılan İş Kanunu'na (1936), yürürlüğe giren Cemiyetler Kanunu'na (1938) ve böylece kapatılan ya da saptırılan örgütlenme yollarına rağmen sınıfsal mücadelesini sürdürerek günümüzü bulmuştur.

Türkiye işçisi, 27 Mayıs hareketi'nin getirdiği özgürlük ortamı içinde, düşük ücretlere ve kötü çalışma koşullarına,¹⁸⁶ polis takibatına, hükümet programında grev yasasına ilişkin açıklamaların ve

183. Bilinen ilk işçi örgütü 1871 yılında kurulan Ameleperver Cemiyeti ve ilk toplu işçi hareketi de 1872 Kasımpaşa Tersanesi grevidir.

184. bkz. yukarıda, s. 27 - 30.

185. bkz. yukarıda, s. 31 - 32.

186. Kötü çalışma koşulları ve düşük ücretlerin işçi hareketlerine yol açtığı konusunda Aydın Yalçın şöyle yazıyor: «...İşçiler arasındaki huzursuzluğun son zamanlarda arttığını gösteren birçok toplantı, miting, yü-

kesin bir tarihin bulunmayışına,¹⁸⁷ özellikle kamu iktisadî kuruluşlarında fazla mesai tazminatlarının ödenmeyişine,¹⁸⁸ kamu iktisadî kuruluşlarının başına getirilen deneysiz yöneticilerin despot birer işveren gibi hareket edişlerine¹⁸⁹ karşı çıkmış; bir yandan bu çalışma koşullarının düzeltilmesi ve diğer yandan da grev hakkının tezelden tanınması için çok sayıda harekete girişmiştir. Parlamento düzeni yeniden dönüldüğü 25 Ekim 1961 tarihini 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun çıktığı 15 Temmuz 1963 tarihine bağlayan iki yıllık dönemdeki işçi ve sendika hareketlerini aşağıya aldığımız çizelgeden görmek olanaklıdır :

rüyüş gazetelerde sık sık yer almağa başladı ... Mesela Zonguldak muntıkasında iktisadî devlet teşekküllerinde çalışan işçilerin şikayetlerinde bilhassa ücret düşüklüğünün rol oynadığı göze çarpmaktadır. Ankara'da belediye işçilerinin şikayetleri arasında ücret düşüklüğüyle birlikte çalışma şartlarının da yer aldığı anlaşılmaktadır ... İşçi teşekküllerinin tertipleme istedikleri büyük mitingde işçilerin bilhassa grev hakkı üzerinde duracakları öğrenilmiştir ... Hele iktisadî hayattaki duraklama ve bunun neticesinde yer yer görülen işsizlik halleri ... kalabalık halk kitlelerini protesto gösterilerine sevkeden amiller arasında rol oynamış olmalıdır...» (Aydın Yalçın, «İşçi Şikâyetleri», *ÖNCÜ GAZETESİ*, 5 Aralık 1961).

187. S. B. F. Maliye Enstitüsü'nce düzenlenen işçi sorunları seminerinde konuşan TÜRK-İŞ Genel Başkanı Seyfi Demirsoy, hükümet programında grev ve toplu sözleşme hakkını düzenleyecek yasanın çıkışıyla ilgili bir tarihin belirlenmediğini ve işçi haklarını savunan sendikacıların da sürekli bir polis takibine uğradığını söylemiştir. (*ÖNCÜ GAZETESİ*, 21 Aralık 1961).
188. Aynı seminerde konuşan sendikacılar, kamu iktisadî kuruluşlarında işçi haklarının çığnendiğine örnek olarak Devlet Demiryolları işletmesini göstermişler, 48 ve hatta 76 saat fazla mesai harcandığı halde yönetimin işçilere ödeme yapmadığını söylemişlerdir (*ÖNCÜ GAZETESİ*, 21 Aralık 1961).
189. S. B. F. Maliye Enstitüsü'nce düzenlenen işçi sorunları seminerinde konuşan Profesör Cahit Talas, kamu iktisadî kuruluşlarında görev alan yöneticilerin işçilere karşı takındıkları tutumun işçiler arasındaki hoşnutsuzluk ve huzursuzluğu artırdığı konusunda şunları söylemiştir: «..birçok iktisadî devlet teşekküllerinin başına getirilmiş olan bazı tecrübesiz idareciler, *maalesef*, despot birer işveren gibi hareket ediyor..» (*ÖNCÜ GAZETESİ*, 21 Aralık 1961).

ÇİZELGE 11. 1961 - 1963 Döneminde İşçi Hareketleri

Eylem Biçimi	1961	1962	1963	Toplam
Grev	—	5	5	10
Oturma Grevi	—	2	4	6
Sakal Grevi	7	—	—	7
Sessiz Yürüyüş	7	3	2	12
Miting ve Nümayiş	2	3	—	5
Bildiri, demeç, v.b.	—	109	17	126
Diğerleri	4	2	4	10
Toplam :	20	124	32	176

KAYNAK : 25 Ekim 1961 - 15 Temmuz 1963 tarihli **ÖNCÜ, MİLLİYET** ve **CUMHURİYET** Gazeteleri.

«Grevsiz Sendika Olmaz» ve «Eğer Siz Vermezseniz Biz Hakkımızı Alacağız» gibi yaftalar taşıyan 5000 İzmir'li Sümerbank işçisinin yalınayak yürüyüşü (25 Kasım 1961), 150 bin işçinin katıldığı ve askerî birliklere ek olarak güvenliği sağlamak için 2100 de polisin görevlendirildiği İstanbul Saraçhane Mitingi,¹⁹⁰ sayıları 5000'i bulan işsizlerin Ulus Meydanı'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne kadar yürüyüşü ve yolda güvenlik birlikleriyle çatışmaları (3 Mayıs 1962), işçi sorunlarının ivedilikle çözülmesi için Türk-İş'in başbakana muhtıra göndermesi (11 Haziran 1962), Yapı-İş Sendikasının Zonguldak Ereğlisi'nde düzenlediği ve nümayişe katılan 150 işçinin Morrison şirketince işten atılması, hükümetin de Morrison şirketinden yana çıkmasıyla kıvılcımlanan işçi hareketleri (12 - 13 Ağustos 1962), nihayet 1963 Ocak ayında patlak verip grev kanununun çıkışınadək aralıklarla süren Kavel Kablo Fabrikası Grevi¹⁹¹ gibi azımsanmayacak kıvılcıklar, grev hakkının şu ya da bu siyasal organca işçi sınıfına tanınmadığını, Anayasa'nın ona-

190. I. Koalisyon hükümetinin Aralık 1961'de açıklanan programında grev hakkına değinilmeyişi karşısında, İstanbul İşçi Sendikaları birliği 31 Aralık 1961'de bir miting düzenleme kararı almış, Taksim alanının ilgililerce verilmemesinden sonra Saraçhane'ye alınan bu mitingde konuşanlar işçi sorunlarının tezelden çözülmesi için çağrıda bulunmuşlardır.

191. Aralıklarla 35 gün süren Kavel grevinde işçi ve polis çarpışmış, 12 Mart 1963 tarihinde Sarıyer savcılığınca 28 işçi hakkında kovuşturma açılmış, 14 işçi için tutuklama kararı alınmış, savcı olaya adı karışan 28 kişi için 3-5 yıl hapis cezası istemiştir. Bu nedenle, Kavel grevi, 1961-1963 döneminin en önemli işçi hareketi sayılabilir.

yından ilgili kanunun çıkışınadek geçen süre içinde işçi sınıfının önemli sayılabilecek bir mücadele verdiğini göstermektedir.

Burayadek geliştirdiğimiz çözümler, 1963-1968 döneminde karşımıza çıkan ve işçiyile devleti işçi-işveren olarak karşı karşıya getiren devlet kesimi grevlerini tutarlı bir biçimde ele almamızı, devlet örgütünün işleyiş doğrultusuyla işçi sınıfının çıkarlarının bir uylaşım içinde bulunmadığını ve grev gibi sürtünmelerin, şu ya da bu kişilerin kişiliklerinden değil, sınıfsal çıkarların çatışmasından doğduğunu görmemizi sağlayacaktır.

(İKİNCİ BÖLÜM)

1963 - 1968 DÖNEMİ GREVLERİNİN MORFOLOJİSİ (*)

275 sayılı *Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu*'nun yürürlüğe girdiği 15 Temmuz 1963 tarihinden 31 Aralık 1968 gününe dek geçen süre içinde, Türkiye'de, toplam 339 grev uygulaması olmuş-

* Bu bölümdeki çizelgelerin düzenlenmesinde aşağıdaki kaynaklardan yararlanılmıştır: T. C. Çalışma Bakanlığı Grev Tescil Fişleri, T. C. Çalışma Bakanlığı Grev Döküm Cetvelleri, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Kayıtları, Anadolu Ajansı Bültenleri (15 Temmuz 1963-31 Aralık 1968), Akşam, Cumhuriyet, Milliyet, Ulus, Yeni İstanbul Gazeteleri (15 Temmuz 1963 - 31 Aralık 1968). 1963-1968 dönemi grevleri konusunda bugüne dek yapılmış araştırmalarda verilerin birbirini tutmamasının en önemli nedeni, tek başlarına alındıklarında, bu kaynaklardan hiçbirisinin eksiksiz olmamasıdır. Örneğe, Çalışma Bakanlığı kayıtlarında yasa-dışı grevlere yer verilmemekte, bu kaynağa dayanılarak yapılan araştırmalarda da ister istemez eksiklikler olmaktadır. Bunun yanı sıra, tek bir sendika tarafından on işyerinde uygulanan bir grev, grev sayımının işyeri ya da işkolu esasına göre yapılmış olmasına bağlı olarak, bir ya da on grev olarak sınıflandırılmaktadır. Düzenlenmiş olduğum çizelgeler yasal ya da yasa-dışı bütün grev hareketlerini kapsamakta ve temel olarak işyeri ölçütünü almaktadır.

tur. Bu grevlere 74,280 işçi katılmış, grevde geçen günlerin toplamı 11,322'yi bulmuştur.

Grevlerin kesimlerarası dağılımına baktığımızda gözümüze ilk ilişen, özel kesime kıyasla, kamu grevlerinin sayıca az oluşudur.

ÇİZELGE 12. 1963 - 1968 Dönemi Grevlerinin Kesimlere Dağılımı

Yılı	Kamu Kesimi	Özel Kesim	Toplam	Kamu/Toplam (%)
1963	1	7	8	12.50
1964	10	75	85	11.76
1965	7	40	47	14.89
1966	7	37	44	15.91
1967	50	52	102	49.02
1968	10	43	53	18.86
TOPLAM :	85	254	339	25.07

Çizelgeden de görülebileceği gibi, 1963 - 1968 dönemindeki grevlerin yüzde 25.07'si kamu kesiminde, yüzde 74.93'ü de özel kesimde uygulanmıştır. Grev uygulamalarının ancak Ekim ayında başlayabilmiş olması yüzünden, 1963 yılı için, anlamlı yüzdelere varmak olanaklı değildir. Bunun yanısıra 1967 yılında, daha ileride göreceğimiz nedenlerle, kamu kesimi grevleri önemli bir nicel artış göstermiştir. Özellikle bu son sapmalı yılı dikkate almadığımızda görürüz ki, 1963 - 1968 döneminde, kamu kesimi grevlerinin genel toplamdaki payı giderek artma eğilimindedir.¹

Dönemin bütünü içinde kamu kesimi grevlerinin sayıca az oluşu konusunda yazılanlar son derece sınırlıdır. İktisadî Araştırmalar Tesisi'nce düzenlenen «Türkiye'de Emek-Sermaye Münasebetleri» konulu uluslararası seminere sunduğu *Türkiye'de İş Uyuşmazlıkları, Grev ve Lokavtlar* başlıklı bildiride² Nusret Ekin, nicel azlığın ne-

1. Böylesine bir eğilimden söz ederken, grev uygulamalarının 5 yıllık bir yasal geçmişi olduğunu, herhangi bir eğilimden sağlıklı bir biçimde söz edebilmek için en az 10 yıllık uygulama verilerinin elimizde olması gerektiğini dikkate almak durumundayız. Bu sınırlı verilerden hareketle varılan sonuçların ileri yıllarda gözden geçirilmesi, gerekirse yenilenmesi, düzeltilmesi ya da gerekmezse değişiksiz benimsenmesi zorunludur.
2. Nusret Ekin, «Türkiye'de İş Uyuşmazlıkları, Grev ve Lokavtlar», Türkiye'de Emek - Sermaye Münasebetleri Konulu Milletlerarası Seminer'e sunulan bildiri, *İKTİSADİ ARAŞTIRMALAR TESİSİ*, İstanbul, 1967.

deni olarak, hoşgörünün kamu kesimindeki görece yaygınlığını gösteriyor ve şöyle diyor :³

Kamu sektöründe grev hareketlerinin çok daha mahdut bir seviyede kalışını, bir yandan kamu kesiminin ücretler, sosyal yardımlar ve diğer istihdam şartları ve istihdam güvenliği yönünden daha elverişli durumda oluşuna bağlamak mümkün olduğu gibi, ayrıca kamu kesiminde toplu pazarlık tartışmalarının daha müsahahalı bir hava içinde geçişi ile de ilgili bulabiliriz.

Bu görüşün geçerliği büyük ölçüde tartışmalıdır ve böylesine yargılara varmazdan önce, kanımca, kamu kesimiyle özel kesimin karşılaştırmalı nitelikleri üzerinde durmak zorunludur. Şöyle ki, (i) kamu işletmelerine kıyasla özel işyerleri sayıca fazla, üstelik özel kesimde «cüce işletmeler» çoğunluktadır; (ii) özel işletmelerin bu «cüce» niteliği işçilerin ücret artışı isteklerinin kolayca karşılanmasını engellemekte ve yüzyüze ilişkilerin yaygınlığı da sınıfsal uzlaşmazlığın, en ufak bir olay karşısında, grevde cisimleşen bir sınıf çatışmasına dönüşmesine yol açmaktadır; (iii) kamu kesiminde işletmelerin dev boyutlara ulaşması, ister istemez, kamuoyunun ilgisini bu kesimdeki grevlere çekmekte ve hükümet, ileride de göreceğimiz gibi, bu grevleri bir an önce sona erdirebilmek için çeşitli yöntemlere başvurmaktadır. Gerçekten de, greve yol açabilecek uyuşmazlıkları çözüme bağlamada hükümetin elinde son derece güçlü ve etkili silahlar vardır.⁴ Kaldı ki, 1963 - 1968 döne-

3. a.k., s. 22.

4. Bunlardan en önemlisi, kuşkusuz, başlayan ya da başlayacak olan bir grevin Bakanlar Kurulu'nca ve «ulusal güvenliği bozduğu» gerekçesiyle ertelenebilmesidir. Bu yetkinin hangi amaçla ve ne ölçüde kötüye kullanıldığı konusunda, Devlet Demiryolları'nda Türkiye Demiryolları İşçileri Sendikaları Federasyonu'nun aldığı grev kararının başına gelenler son derece açıklayıcıdır. Ayrıntılı bu konuda şunları yazıyor :

«Türkiye Demiryolları İşçileri Sendikaları Federasyonu işvereni 40 bin işçi adına toplu iş sözleşmesine çağırıldığı halde işveren yedi ay süre ile bu çağrıya uymamıştı ... Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğünden toplu pazarlıkta istenen ücret zammı günde 160 kuruş ücretle çalışan, ayda en çok eline 280 lira geçen binlerce işçiye bir miktar yaşayacak kadar zamdı. Bu dahi işveren tarafından çok görüldü. İşverenin gerekçesi basitti. Devlet Demiryolları olarak ziyan etmekteyiz. Zam vermemize, işçinin biraz daha iyi şartlar içinde yaşamasına yardım etmemize imkan yoktur ... Türk - İş yöneticileri ile bakanlar ve o günkü İnönü hükümetinin 2. adamı Dr. Kemal Satır arasında yapılan görüşmelerde Kemal Satır demiryolu işçilerinin her konuda haklı olduklarını kabul etmiş, ancak mevcut problemleri halletmek için on günlük bir müd-

minde kamu kesimi grevlerinin toplamdaki payının giderek artmasından, devletin giderek ücretleri düşürdüğü, iş güvenliğini ortadan kaldırdığı ve toplu sözleşme tartışmalarında daha az hoşgörülü davrandığı sonucunu çıkarmak gerekir ki, böylesine bir yarıya varmamız için de ortada hiç bir neden yoktur.

Bu nedenle, kamusal ve özel kesimdeki grevleri karşılaştırırken, sayılardan sonuca gitmenin fazlaca anlamlı olmayacağını kabul etmek ve yalın nicelik dışında bazı karşılaştırma ölçütlerini geliştirmek durumundayız.

1963 - 1968 döneminde kamu kesimi grevlerinin görelî durumunu ortaya çıkarması bakımından, (i) grevde geçen toplam gün, (ii) grev başına ortalama gün, bir başka deyişle kesim grevlerinin gün-uzunluğu yararlı ipuçları verebilir. Dönemin tümü süresince 11,322 grevgünü yitirilmiş, grevlerin ortalama uzunluğu 33.4 günde oluşmuştur. Bu göstergenin yıllara ve kesimlere göre dökümü şöyledir :

dete ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Türk-İş yöneticileri bu on günlük müddet isteğine uymuştur. Ama ertesi gün çıkan Resmî Gazete'de grevin hükümet tarafından ertelendiği görülmüştür ... Kemal Satır müzakereler uzayınca sertleşmek ihtiyacını hissetmiş ve aynen şunları söylemiştir : 'Devlet Demiryollarında yapılacak bir grev CHP.yi iktidardan düşürür. Bu sebeple böyle bir greve müsaade edemeyiz., Türk-İş adına Genel Sekreter Halil Tunç'un cevabı ise kısa ve kesindi : 'Kötüye de kullansanız yetkilerinizin hududu bellidir. Üç aydan sonra grevin önüne geçemezsiniz ... Üçüncü ayın sonunda grev yaparak haklarımızı alacağız.' Kemal Satır'ın verdiği cevap Türk-İş yetkililerine göre 'Bu takdirde kanun çıkartırız.' olmuştur..»

Yine Ağralı, hükümetçe alınan erteleme kararı hakkındaki Yüksek Hakem Kurulu kararını şöyle özetliyor : «..Maden naklinin duracağı, iktisadî durumu etkileyecek başka duraklamalar olacağı ileri sürülerek bugünkü durum karşısında bu grevin millî güvenliği bozacağı iddia edilmektedir ... Kıbrıs meselesinin her an silahlı bir çatışmaya varabileceği de ileri sürülmektedir. Bildiğimize göre Türk ordusundaki alarm kaldırılmıştır. Ne zaman kesin olarak çözüleceği bilinmeyen bir dış meseleye dayanılarak yurdun şurasında burasında yapılmasına karar verilen ya da yapılan grevlerin geciktirilmesi bu konudaki takdir hakkının isabetle kullanıldığını göstermekten uzaktır. Ama gerçek odur ki, bu çeşit gecikmelerin ardına sürüp gitmesi 275 sayılı yasa ile korunmak istenen hakların özüne dokunur..» (bkz. Ağralı, *a.g.e.*, s. 125 - 128).

ÇİZELGE 13. Kesim ve Yıllara Göre Grev Uzunluğu (Gün Olarak)

Yılı	KAMU KESİMİ		ÖZEL KESİM		TOPLAM		K.K./TOP. (%)
	Gün	Ort.	Gün	Ort.	Gün	Ort.	
1963	20	20.0	249	35.6	269	33.6	7.43
1964	282	28.2	2718	36.2	3000	35.3	9.40
1965	145	20.7	1540	38.5	1685	35.8	8.60
1966	135	19.3	880	23.8	1015	23.1	13.30
1967	1847	36.9	2398	46.1	4245	41.6	43.51
1968	258	25.8	850	19.8	1108	20.9	23.29
TOPLAM: 2687		31.6	8635	34.0	11322	33.4	23.73

Bu çizelgeden ilk bakışta çıkarabileceğimiz bir sonuç, 1967 yılındaki olağanüstü yükselme ve onu izleyen düşme dışında, kamu kesimi grevlerinin toplam yitirilen grev günündeki payının giderek arttığı ve dörtte bir dolaylarına geldiğidir. Dönemin bütünü içinde kamu kesimi grevlerinin ortalama uzunluğu 31.6 gün, özel kesim grevlerinin ortalama uzunluğu da 34.0 gündür. Bu açıdan bakıldığında, hiç değilse süreleri açısından, kamu kesimi grevlerinin özel kesim grevlerinden pek önemli farklılıklar göstermediği sonucuna varabiliriz. Gelgelelim, grevlerin *şiddetlilik derecesini* ortaya çıkarması bakımından, grevlerin gün uzunluğunun (ya da grevgününün) yetersiz kalacağı açıktır. Karşılaştırmaları ortak paydaya indirgemek bakımından işletme büyüklüklerinin de hesaba katılması gereklidir. Örneğe, salt süre hesaba alınsaydı, 10,000 kişinin katıldığı 1 günlük bir grev, iki kişinin katıldığı baş aylık bir grevden daha az şiddetli geçmiş görünecekti. Karşılaştırmamızın daha sağlıklı bir doğrultuda geliştirilebilmesi için *greve katılan işçi* değişkenini dikkate almak durumundayız. Çizelge 14, 1963 - 1968 döneminde greve giden işçilerin, grevci işyerlerinde çalışan toplam işçi sayısının ve greve katılma yüzdesinin (grevci işçi/ toplam işçi) yıllara göre dökümünü vermektedir.

**ÇİZELGE 14. Yıllara ve Kesimlere Göre Grevci İşçi, Grevci İşyerlerinde
Toplam İşçi ve Greve Katılma Yüzdeleri**

Yılı	KAMU KESİMİ			ÖZEL KESİM			TOPLAM		
	Grevci	Toplam	(%)	Grevci	Toplam	(%)	Grevci	Toplam	(%)
1963	218	227	96.03	1296	1529	84.76	1514	1756	86.22
1964	2172	2325	93.42	5724	7738	73.97	7896	10063	78.46
1965	6841	7182	95.25	6038	7560	79.87	12879	14742	87.36
1966	11523	13075	88.13	10289	11088	92.79	21812	24163	90.27
1967	6946	8633	80.46	2520	2780	90.65	9466	11413	82.94
1968	17010	17785	95.64	3703	4085	90.67	20713	21870	94.71
TOPLAM :	44710	49227	90.82	29570	34780	85.02	74280	84007	88.42

Görüldüğü gibi grevgünü ya da grevlerin gün uzunluğu açısından özel kesim grevlerinin ağır basmasına karşılık kamu kesimi grevlerine, toplam grevci işçilerin yüzde 60.19'u (bkz. Çizelge 14/a) katılmıştır. Bu nedenle, «grevci işçi sayısı» ve «grevgünü» (süre) değişkenlerini kapsayan ve karşılaştırmayı ortak paydaya indirgeyen «Kayıp İşgünü» (K.İ. G.)⁵ ağırlıklı ölçütünü kullanmak gerekmektedir. Bu karşı-

laştırmayı yapmazdan önce Çizelge 14'ten çıkan ilginç bir gözleme değinmekte sanırım yarar vardır. Sapmalı yıllar dikkate alınmazsa, kamu kesiminde greve katılma yüzdesinin azalmasına karşılık, özel kesimdeki katılma oranı artmaktadır. Bundan çıkarılabilecek yargılar çeşitli, dolayısıyla da tutarlı olmaktan uzaktır; hatta denilebilir ki, bakış açılarının farklılığına göre, bütünüyle karşıt yönde sonuçlara bile varmak olanaklıdır. Şöyle ki, kamu kesimindeki azalmaya neden olarak, kamusal işyerlerinin iş güvenliğini artırmaları sonucu işçilerin grevlere daha az itibar ettiklerini söylemek ne kadar yanıltıcıysa, (i) kamu kesiminde sendikaların gevşek örgütlenmelerini, (ii) kamu kesiminde işten atılma korkusunun giderek artmasına yol açacak baskıların oluştuğunu, (iii) greve giden kamu işyerlerinde yöneticilerin etkili grev-kırıcı eylemlere giriştiğini, (iv) kamu işletmesi yöneticilerinin işveren yanlısı sendikalar kurdurtarak işçi hareketinin bütünleşmesini ve dolayısıyla etkinleşmesini engellediklerini söylemek de o derece doğru olabilir. Kuşkusuz, bu olası nedenleri derinlemesine inceleyen araştırmaların yapılması zorunludur. Özel kesimde katılmanın artma-

**ÇİZELGE 14/a. Kamu Kesimi
Grevci İşçi/Toplam Grevci**

Yılı	Grevci (KK)/Toplam (%)
1963	14.40
1964	27.51
1965	53.12
1966	52.83
1967	73.38
1968	82.12
TOPLAM :	60.19

5. Kayıp İşgünü, grevde geçen toplam günün, greve katılan işçi sayısı ile çarpılmasından hesaplanmaktadır. Grevde geçen toplam güne tatil günlerinin de katılmış olması, toplam kayıp işgününe kabartan bir öğedir. Bu hesapları düzeltmek için Devlet İstatistik Enstitüsü'nce yürütülen bir çalışma, verilerin yetersizliği yüzünden yarıda bırakılmıştır. Bu bölümde bir karşılaştırma söz konusu olduğuna ve iki kesim için de aynı durum geçerli bulunduğu göre, bu konuda daha derinlemesine durmayı gerekli görmedim.

siysa, (i) militan sendikacılığın birinci plana çıkmasına ve (ii) yaşama koşullarının ağırlığının artarak duyulması etkenine dayandırılabilir. İşçi hareketini bölmek için işverenlerce işveren yanlısı sendikaların kurdurtulduğu gerçeği bir yana, bu konuda ileri sürülebilecek tek tutarlı ve sağlıklı görüş, nedenler üzerinde sağlıklı yorum ve genellemeler yapmak için eldeki bilgilerin yetersizliğidir.

Bir diğer ilginç gözlem de kamu kesimindeki grevci işçilerin toplam grevci işçiler arasındaki payının giderek artmasıdır. Bunun nedeni, ekonominin özel ve devlet kesimlerinin yapısal niteliklerindeki farklılıklar (bkz. Çizelge 16 ve açıklaması) olabileceği gibi, kamu kesimindeki koşulların görece olarak kötüleşmesi de olabilir.

Kayıp İşgünü (grevci işçi \times grevgünü) ağırlıklı ölçütü sanırım kamu kesimi ve özel kesim grevlerinin sağlıklı karşılaştırılmalarına en elverişli göstergedir. Çizelge 15'ten de görülebileceği gibi, 1963 - 1968 döneminde, yalnızca bir tek grev uygulamasının yürütülmüş olması bakımından 1963 yılı dışarıda tutulursa, kamu kesimi grevlerinde gerek toplam kayıp işgünü, gerek grev başına ortalama kayıp işgünü artmaktadır. Grev başına Kayıp İşgünü (KİG) 1963, 1964, 1967 ve 1968 yıllarında kamu kesiminde, 1965 ve 1966 yıllarında da özel kesimde daha yüksek olmuştur. Kamu kesimindeki kayıp işgününün toplam kayıp işgününe oranı sürekli bir düşme gösterdikten sonra, 1967 yılında, önemli bir sıçrama yapmış ve yüzde 63.75'e ulaşmıştır. Kamu kesimi grevlerinin 1967 yılında gerek sayıca artmasında, gerek kayıp işgününün aynı ölçüde yükselmesinde Türkiye Petrol-İş Sendikasının 6, Genel-İş Sendikasının 6 ve Sosyal-İş Sendikasının da 16 işyerinde aynı anda greve gitmesinin etkisi büyük olmuştur.

ÇİZELGE 15. Kesim ve Yıllara Göre Kayıp İşgünü (KİG).

Yılı	KAMU KESİMİ		ÖZEL KESİM		TOPLAM		KK/Toplam (%)
	KİG	Ort.	KİG	Ort.	KİG	Ort.	
1963	4360	4360	15379	2197	19739	2467	22.09
1964	31206	3121	220561	2941	251767	2962	12.39
1965	23813	3402	283352	7084	307165	6535	7.75
1966	30622	4375	403437	10904	434059	9865	7.05
1967	223696	4474	127196	2446	350892	3440	63.75
1968	108833	10883	87207	2028	196040	3699	55.52
TOP.	422530	4971	1137132	4477	1559662	4601	27.09

Grev başına kayıp işgünü ölçğine vurduğumuzda görürüz ki, kamu kesimi ve özel kesim grevleri arasında belirgin denebilecek bir farklılık ortaya çıkmamakta, belirli bazı yıllarda görülen sapmalar dönemin bütünü içinde dengeye gelmektedir. Kayıp İşgünü ölçütünü grevin şiddet derecesini belirlemede anlamlı bir gösterge olarak benimsersen diyebiliriz ki, grevlerin şiddeti, ekonominin bu iki kesimi arasında yaklaşık olarak aynı olmakla birlikte, kamu kesiminde görelî bir yüksekliğe ulaşmaktadır.

Grev uygulamalarının görüldüğü özel ve kamusal işyerlerinin yapısal özellikleri üzerinde durmak ve işyeri büyüklüğüyle grevlerin gün-uzunlukları arasında bağlantı kurmak, bazı etkenleri daha da aydınlatmak bakımından yararlı olacaktır. Çizelge 16'dan da görülebileceği gibi, kamu kesiminde yürütülen 85 grevin yüzde 11.76'sının 101 - 500 kişi ve 0 - 7 gün aralığında olmasına karşı, özel kesimdeki grevlerin en sıklıkla raslanamı 1 - 10 kişi ve 8 - 20 gün aralığındadır.

Bu çizelgeden de anlaşılabilceği gibi, kamu kesimi grevlerinin önemli bir payı (yüzde 37.64) 0 - 7 gün sürmekte ve grevlerin yüzde 40'ı da 101 - 500 kişilik işletmelerde uygulanmaktadır. Kamu kesimi grevlerinin yüzde 11.76'sı 0 - 7 gün aralığında ve 101 - 500 kişilik işyerlerinde meydana gelmiştir. Buna karşılık özel kesim grevlerinin yüzde 33.08'i 8 - 20 gün sürmüş, yine grevlerin yüzde 37.79'u 1 - 10 kişilik işletmelerde yürütülmüştür. Özel kesim grevlerinin yarısından fazlası (yüzde 66.93) 1 - 50 kişilik işletmeler aralığındadır. Bundan çıkarılacak anlamlı sonuçlar sınırlı olmakla birlikte, (i) kamu kesiminde önemli bir işçi toplanmasının meydana geldiğini ve dolayısıyla, ekonominin, kamu kesiminde yürütülecek grevlere daha duyarlı olacağını, (ii) özel kesim grevlerinin büyük ölçüde «küçük işletmeler»de yapılması nedeniyle ekonomiyi fazlaca etkilemeyeceğini söyleyebiliriz. Bunun da anlamı şudur ki, yetkililer, ileride değineceğimiz çeşitli yöntemlerle, kamu kesimi grevlerinin etki alanını daraltmak ya da bu grevleri kırmak çabasına düşmektedirler.

Kamu kesiminde önemli bir işçi yığılması bulunduğunu ve özel kesime kıyasla bu işçi toplanmasının çok ağır bastığını ortaya koymak bakımından «Grev Başına Ortalama İşçi» göstergesinden yararlanabiliriz.

ÇİZELGE 16. İşyeri Büyüklüğü ve Grev Süresi Çapraz Çizelgesi

Gün	1-10		11-50		51-100		101-500		501-1000		1001-+		TOPLAM	
	KK	ÖK	KK	ÖK	KK	ÖK	KK	ÖK	KK	ÖK	KK	ÖK	KK	ÖK
0- 7	1	35	4	12	7	1	10	15	5	1	5	1	32	65
8- 20	—	45	2	28	7	3	3	3	—	2	1	3	13	84
21- 30	—	12	—	8	1	5	3	10	1	—	—	—	5	35
31- 60	—	1	5	14	7	5	9	13	1	4	—	2	22	39
61-120	—	—	2	3	1	4	7	5	1	1	—	1	11	14
121-+	—	3	—	9	—	4	2	1	—	—	—	—	2	17
TOP.:	1	96	13	74	23	22	34	47	8	8	6	7	85	254

ÇİZELGE 17. Grev Başına Ortalama Grevci İşçi Sayısı

Yılı	KAMU KESİMİ		ÖZEL KESİM		TOPLAM	
	Katılan	Ortalama	Katılan	Ortalama	Katılan	Ortalama
1963	218	218	1296	185	1514	189
1964	2172	217	5724	76	7896	93
1965	6841	977	6038	151	12879	274
1966	11523	1646	10289	278	21812	496
1967	6946	139	2520	48	9466	93
1968	17010	1701	3703	86	20713	391
TOPLAM :	44710	526	29570	116	74280	219

Önemli bir düşmenin görüldüğü 1967 yılı dışında grev başına ortalama işçi sayısı kamu kesiminde düzenli, özel kesimde de düzensiz bir gelişim göstermiştir. Grev başına işçi sayısının kamu kesimindeki görece fazlalığı, bütünüyle, kamu kesimindeki işçi yılının bir sonucudur.

Şimdi, burayadek geliştirdiğimiz karşılaştırmalardan çıkarılan sonuçları, bu sonuçları olduğu gibi benimsemenin çeşitli sakıncalarını ve GİRİŞ bölümünde geliştirdiğimiz ölçütlerin ışığında soyutlamaların somuta indirgenmesini kısaca özetlemekte yarar vardır.

1. 1963 - 1968 döneminde kamu kesimi grevleri nicelik bakımından özel kesim grevlerinin altında kalmış fakat toplam grevlere oranı giderek artmıştır. Kamu kesimi grevlerinin sayıca az oluşu, sözügeçen kesimde, işçi-işveren ilişkilerinin daha düzenli olduğu ve toplu sözleşme görüşmelerinin daha anlayışlı bir hava içinde geçtiği sonucunu çıkarmamıza yol açmamalıdır. Bir yandan kamu kesiminde işletmelerin çok büyük oluşu ve diğer yandan bu kesim grevlerinin kamuoyunda çok daha derin yankılar uyandırması yüzünden, hükümet, elinden geldiğince bu grevleri önlemeye çalışmakta ya da başlatılmış grevlerin durdurulması için çeşitli yöntemlere başvurmaktadır. Özetle, tek başına alındıklarında, iki kesim grevlerini karşılaştırmada nicel ölçütler yetersiz kalmaktadır.

2. Grevlerin gün-uzunlukları (ya da grevgünü) açısından kamu kesimi grevleriyle özel kesim grevleri arasında çok önemli bir farklılık yoktur. Grevlerin bir an önce sona erdirilmesinde sonsuz

siyasal çıkarları olan işveren hükümetin, çeşitli araçlardan yararlanarak grevleri durdurduğu ya da kırdığı bilinmektedir. Buna rağmen, yitirilen grevgününün iki kesimde de yaklaşık olarak aynı olması, devletin, çocuklukla özel işveren gibi işçi isteklerine karşı direndiği ve dolayısıyla grevlerin uzadığı sonucunu çıkartmamıza olanak vermektedir.

3. Dönem süresince uygulanan 339 grevin ancak yüzde 25.07'sinin kamu kesiminde meydana gelmesine karşı, kamu kesimindeki grevci işletmeler toplam grevci işçilerin yüzde 60.19'unu barındırmıştır.

4. Gerek işletme büyüklüğünü ve gerekse yitirilen grevgünü nü hesaba katması, bir başka deyişle karşılaştırmaları ortak paydaya indirilmesi bakımından en elverişli ve uygun ölçüt olan Kayup İşgünü (KİG), kamu kesimi grevlerinin görece olarak daha şiddetli geçtiğini fakat iki kesim arasında önemsenebilecek bir farklılığın bulunmadığını ortaya çıkarmıştır.

5. Kamu kesimi grevlerinde işçilerin katılma yüzdesinin düşmesine karşılık özel kesimdeki katılma oranı artmıştır. Bu olguyu tek ya da eşdoğrultuda nedenlere bağlamak, konuya ilişkin araştırmaların yetersizliği nedeniyle, şimdilik olanaklı değildir. Örneğe, kamu kesiminde çalışma koşullarının çok iyi olması ya da düzelmesi nedeniyle işçilerin grev gibi yollara artık itibar etmediklerini söylemek ne kadar yanlışsa, kamusal işyerlerinde yöneticilerin grev-kırıcı yöntemlere başvurduklarını ve azalan iş güvenliği karşısında, işçilerin, işten atılma korkusuyla, greve gitmekten kaçındıklarını söylemek de o derece yanıltıcı olabilir. Grevlerin, «Örnekolaylar» bölümünde teker teker incelenmesi sırasında bu noktalar üzerinde duracağımdan, şimdilik, akla en yakın olasılıklar olarak, (i) özel kesimdeki katılma yüzdesi artışına militan sendikacılığın gelişmesinin, (ii) kamu kesimindeki azalmaya da «Devlet» baskısının ağırlığının ve işveren yanlısı sendikalar kurdurtulmasının yol açtığını önermekle yetineceğim.

6. Grevci işyerlerinin yapısal özelliklerine baktığımızda görürüz ki, kamu kesimindeki grevci işletmeler çoğunlukla büyük işyerleri, buna karşı özel kesimdekiler de «küçük işletmeler»dir. Bir başka deyişle, kamu kesimi grevleri, ekonomi içinde görece ağırlığı olan ve işçilerin önemli ölçüde yığıldıkları merkezlerde olmaktadır. İşveren olarak devletin, ekonomiyi etkileyebilecek büyüklükteki iş-

yerlerinde girişilen grevleri uzatmak ya da girişilecek grevleri başlatmak istemeyeceği, grevi durdurmak için de çeşitli yollara başvuracağı açıktır.

7. Yalnızca bu verilerden hareketle devlet'in bir sınıfsal içeriği bulunduğunu ve devlet çarklarının sermayeden yana (ya da işçi sınıfına karşı) işlediğini yargılamak olanaklı değildir. Gelgelelim, bu nicel çözümlemenin kamusal ve özel kesimler için ortaya çıkardığı farklılıkların sınırlı ve buna karşı benzerliklerin çok oluşu, hiç değilse işçi karşısındaki tutumları açısından, kapitalist işverenin ve işveren devletin büyük ölçüde benzeştiklerini öne sürmemizi sağlayacaktır. Giderek diyebiliriz ki, merkezî hükümet örgütünde ya da kamu iktisadî kuruluşlarında ya da mahallî idarelerde ya da devlet katılışlarında cisimleşen «devlet»in çıkarlarıyla işçi kitlelerinin çıkarları eşdoğrultuda değildir.

1963 - 1968 döneminin genel durumunu, kamu ve özel kesim grevleri arasındaki nicel farkların önemsenecek bir belirginlikte olmadığını, kısaca yitirilen grevgünü, kayıp işgünü (KİG), katılma yüzdesi ve işçi karşısındaki tutumlarıyla iki kesimin birbirlerine yaklaştıklarını böylece gördükten sonra, kamu kesiminin kendi içinde de farklılaşmalar olup olmadığını incelemekte yarar vardır.

*
**

Merkezî Hükümet ve Taşra Teşkilâtı (MHTT), Mahallî İdareler (Mİ), Kamu İktisadî Kuruluşları (KİK) ve Devlet Katılışları (DK) başlıkları altında topladığımız 85 kamu kesimi grevinin yıllara ve yönetsel niteliklere göre dökümü şöyledir :

ÇİZELGE 18. Grevlerin Kamu Kesimi İçindeki Dağılımı

	1963	1964	1965	1966	1967	1968	Toplam
MHTT	—	2	1	2	5	1	11
KİK	—	2	3	3	30	3	41
Mİ	1	6	3	1	14	6	31
DK	—	—	—	1	1	—	2
TOPLAM	1	10	7	7	50	10	85

Adı geçen 85 kamu kesimi grevinin ayrıntılı listesi ise aşağıdadır.

Yılı	Grevin Adı	Yönetmel Nitelik	Başlama ve Bitiş	Süresi (Gün)	Katlan İşçi	Toplam İşçi	Katılma Yüzdesi	K.I.G.
1963	Bursa Belediyesi Otobüs İşletmesi	Mİ	7-27.11	20	218	227	96.03	4360
1964	Malatya Belediye Mezbahası	Mİ	12.6-17.7	36	28	28	100.00	1008
	Sakarya Ziraat Donatım Alet Fabrikası	KİK	11-18.6	7	495	502	98.60	3465
	Kayseri Belediyesi DDT Tatbikatı	Mİ	15.9-20.10	35	11	23	47.83	385
	Kayseri Belediyesi Temizlik İşleri	Mİ	15.9-20.10	35	167	215	77.67	5845
	Kayseri Belediyesi Otobüs İşletmesi	Mİ	15.9-20.10	35	83	87	95.40	2905
	Kayseri Belediyesi Mezbahası	Mİ	15.9-20.10	35	13	23	56.52	455
	Kayseri Belediyesi Fen İşleri Md.	Mİ	15.9-20.10	35	80	140	57.14	2800
	Kırkkale Garnizon Ekmek Fabrikası	MHTT	23.11-26.12	33	29	34	85.29	957
	Türkiye Petrolleri A.O., Batman	KİK	8-18.7	10	1200	1200	100.00	12000
	Devlet Başbakanlık Matbaası	MHTT	21.7-10.8	21	66	73	90.41	1386
1965	TKİ Kozlu - Karadon Ocakları	KİK	10-14.3	4	6000	6000	100.00	15000 (*)
	Türkiye Opera, Tiyatro ve Balesi	MHTT	17-18.11	2	498	720	69.17	996
	T.C. Ziraat Bankası Matbaası	KİK	1-5.6	5	89	89	100.00	445
	İstanbul Pendik Belediyesi	Mİ	1-2.8	1	27	58	46.55	27
	Malatya Belediyesi	Mİ	21.9-22.10	30	179	231	77.49	5370
	Konya Belediyesi Mezbahası	Mİ	18.9-13.12	87	17	39	43.59	1479
	Trabzon Denizcilik Bankası İşl. Md.	KİK	18.10-5.11	16	31	45	68.89	496
	Mannesman - Sümerbank Boru Endüstrisi	DK	25.11.65-15.1.66	51	212	638	33.23	10812
	Konya YSE İşleri Müdürlüğü	MHTT	8.6-19.7	41	138	144	95.83	5658
	Gümüşhane YSE İşleri Müdürlüğü	MHTT	1-2.8	1	90	90	100.00	90
1966	Adana Belediye Otobüs İşletmesi	Mİ	4.8-10.9	38	61	65	93.85	2318
	İskenderun Liman. İşletmeleri Md.	KİK	20-21.12	2	722	745	96.91	1444
	EKİ Kozlu Kömür Ocakları	KİK	25-26.10	1	6700	7793	85.97	6700
	EKİ Armutçuk Kömür Ocakları	KİK	1-2.6	1	3600	3600	100.00	3600

(*) Birinci Büyük Kozlu grevi iki ana kısma ayrılmıştır. İlk iki gündeki grev hareketlerine 1500 ve son iki güne de 6000 işçi katılmış, kayıp işgünü $(1500 \times 2) + (6000 \times 2) = 15000$ olarak hesaplanmıştır.

Yılı	Grevin Adı	Yönetmel Nitelik	Başlama ve Bitiş	Süresi (Gün)	Katılan İşçi	Toplam İşçi	Katılma Yüzdesi	K.I.G.
1967	Bandırma Belediye İşyerleri	Mİ	3-9-3	7	63	77	81.82	441
	TPAO Akaryakıt Depoları, Malatya	KİK	7-2-4-5	86	32	34	94.12	2752
	Konya Çimento Sanayii T.A.Ş	KİK	5-12-5	7	219	262	83.59	1533
	Edirne YSE İşleri Müdürlüğü	MHHT	22-24-5	3	84	122	68.85	252
	Menemen Ziraî Araştırma Enstitüsü	KİK	23-30-5	7	85	85	100.00	595
	TPAO Merkez Atelyesi, Batman	KİK	7-2-4-5	86	74	303	24.42	6364
	TPAO İnşaat Servisi, Batman	KİK	7-2-4-5	86	102	184	55.43	8772
	TPAO Tamir Servisi, Batman.	KİK	7-2-4-5	86	30	107	28.04	2580
	TPAO Rafineri Servisi, Batman	KİK	7-2-4-5	86	171	400	42.75	14706
	TPAO Sosyal Hizmet Servisi, Batman	KİK	7-2-4-5	86	111	285	38.95	9546
	Çanakale YSE İşleri Md.	MHHT	2-5-22-6	52	36	42	85.71	1872
	Adana SSK Şubesi	KİK	4-5-20-7	77	116	116	100.00	8932
	Adana Spor Salonu İnşaatı	MHHT	5-6-5	1	27	40	67.50	27
	Gaziantep Belediye Fidanlık Md.	Mİ	3-6-7	3	124	124	100.00	372
	Gaziantep Belediye Buz Fabrikası	Mİ	3-6-7	3	4	4	100.00	12
	Gaziantep Belediye Mezbahası	Mİ	3-6-7	3	46	46	100.00	138
	Gaziantep Belediye Yol Yapım Md.	Mİ	3-6-7	3	380	380	100.00	1140
	Gaziantep Belediye Temizlik İşleri	Mİ	3-6-7	3	313	317	98.74	939
	Gaziantep Belediye Otobüs İşl.	Mİ	3-6-7	3	120	120	100.00	360
	Adana Belediye Fen İşleri Md.	Mİ	10-10-6	0.5	57	258	22.09	28.5
	Adana Belediye Otobüs İşletmesi	Mİ	10-10-6	0.5	233	459	50.77	116.5
	Kütahya SSK Şubesi	KİK	3-8-25-9	53	75	84	89.28	3975
	Eskişehir SSK Şubesi	KİK	3-8-25-9	53	108	116	93.10	5724
	Gaziantep SSK Şubesi	KİK	6-25-9	19	71	74	95.95	1349
	Diyarbakır SSK Şubesi	KİK	8-25-9	17	59	82	71.95	1003
	Malatya SSK Şubesi	KİK	6-25-9	19	65	65	100.00	1235

Yılı	Grevin Adı	Yönetmelik Nitelik	Başlama ve Bitiş	Süresi (Gün)	Katlan İşçi	Toplam İşçi	Katılma Yüzdesi	K.I.G.
1967	Sivas SSK Şubesi	KİK	3.8-25.9	53	67	71	94.37	3551
	Bursa SSK Şubesi	KİK	3.8-25.9	53	109	134	81.34	5777
	Kütahya YSE İşleri Md.	MHTT	11.9-7.10	27	80	122	65.57	2160
	Bilecik YSE İşleri Md.	MHTT	20.6-23.6	3	78	78	100.00	234
	Konya SSK Şubesi	KİK	3.8-25.9	53	89	95	93.68	4717
	Kocaeli TMO Derince Ajans Md.	KİK	5-9.11	4	7	18	38.89	28
	Trabzon TMO Şube Md.	KİK	24.10-9.11	17	10	20	50.00	170
	Trabzon - Rize - Murgul SSK Şubesi	KİK	3.8-25.9	53	93	115	80.87	4929
	Samsun - Havza TMO İşyerleri	KİK	24.10-9.11	17	121	151	80.13	2057
	Sakarya SSK Şubesi	KİK	5-25.9	20	68	74	91.89	1360
	İzmir SSK Şubesi	KİK	3.8-25.9	53	92	100	92.00	4876
	Bursa Belediyesi Orman Fidanlığı	Mİ	30.4-23.5	24	86	135	63.70	2064
	Manisa Belediyesi	Mİ	11.5-18.12	222	142	142	100.00	31524
	İzmit TMO Şube Md.	KİK	2-9.11	8	74	74	100.00	592
	Elazığ SSK Şubesi	KİK	3.8-25.9	53	67	67	100.00	3551
	Aydın SSK Şubesi	KİK	6-25.9	19	119	119	100.00	2261
	İskenderun TMO Şubesi Md.	KİK	2-10.11	8	82	82	100.00	656
	Ankara Belediye Temizlik İşl. Md.	Mİ	3-8.6	5	1200	1200	100.00	6000
	Erzurum SSK Şubesi	KİK	3.8-25.9	52	110	116	94.83	5720
	İstanbul SSK Şubesi	KİK	3.8-25.9	52	250	250	100.00	13000
	İstanbul Petrol Ofisi Çubuklu Dep.	KİK	21.12.66-1.4.67	100	280	280	100.00	28000
	Adana Belediye Temizlik İşl. Md.	Mİ	5-8.11	3.5	482	482	100.00	1687
	Adana Belediye Mücadele Md.	Mİ	10-10.6	0.5	35	122	31.25	18
	Migros Türk Ticaret A.Ş.	DK	26.6-24.8	60	400	400	100.00	24000

Yılı	Grevin Adı	Yönetmel Nitelik	Başlama ve Bitiş	Süresi (Gün)	Katlan İşçi	Toplam İşçi	Katılma Yüzdesi	K.I.G.
1968	Kozlu Kömür Ocakları	KİK	6-8.2	3	15000	15000	100.00	35000 (**)
	Gümüşhane YSE İşleri Md.	MHTT	20.5-10.6	20	77	80	96.25	1540
	Adana Belediye Mücadele Md.	Mİ	29.5-29.5	1	32	35	91.43	32
	Adana Belediye Bakım - Tamir Md.	Mİ	29.5-29.5	1	64	67	95.52	64
	Adana Belediye Temizlik İşl. Md.	Mİ	29.5-29.5	1	456	459	99.35	456
	Adana Belediye Fen İşleri Md.	Mİ	29.5-29.5	1	148	258	57.36	148
	Bornova Belediye Otobüs İşletmesi	Mİ	5.6-13.7	37	85	88	96.59	3145
	Izmir Belediyesi Temizlik İşleri Md.	Mİ	30.5-27.6	29	337	930	36.24	9773
	Filyos Ateş Tuğlası Fabrikası	KİK	11.4-14.6	64	628	640	98.13	40192
	Ordu Soya Sanayii T.A.Ş.	KİK	7.5-15.8	101	183	228	80.26	18483

(**) İkinci büyük Kozlu grevini de birincisi gibi iki kısma ayırmak olanaklıdır. Kayıp işgününün hesaplanmasında (5000 × 1) + (15000 × 2) = 35000 denkleminde yararlanılmıştır.

Toplam kamu kesimi grevlerinde kamu iktisadî kuruluşlarının payının yüksek oluşu, kuşkusuz, raslantı değildir. Üstelik, 10000'den fazla işgünü yitiğine yol açan 11 kamu kesimi grevinden 9'unun kamu iktisadî kuruluşlarında uygulanmış olması, bu dokuz grevden sekizinin doğrudan üretim yapılan (bir başka deyişle, artık değer üretilen) işyerlerinde meydana gelmesi ilginçtir. Verilerin yetersiz kaldığı ve bu verilerden hareketle yapılan genellemelerin sağlıklı olacağı görüşünü temelde benimsemekle birlikte, tıpkı özel kesimde olduğu gibi, mal üreten işyerlerinde yaratılan değerın üleşimi sorununun uyumsuzlıklara yol açtığını, grevlerin dağılımındaki dengein bu nedenle kamu iktisadî kuruluşlarından yana bozulmuş olabileceğini yargılayabiliriz. Artık değer yaratılan, dolayısıyla yaratılan değerın üleşilmesinin önemli bir sorun olarak ortaya çıktığı kamusal işyerlerinin görelî durumunu incelemeyden önce, kamu kesimi grevlerinin kesim-içi özelliklerine kısaca göz atalım :

ÇİZELGE 19. Kamu Kesimi Grevlerinin Özellikleri

Grev	GREVGÜNÜ		KAYIP İŞGÜNÜ		KATILMA ORANI (%)			
	Toplam	Ortalama	Toplam	Ortalama	Grevci	Toplam	Katılma	
MHTT	11	204	18.5	15172	1379.3	1203	1545	80.45
KİK	41	1634	39.9	287136	7003.3	27604	39805	94.47
Mİ	31	738	23.8	85410	2755.2	5291	6839	77.36
DK	2	111	55.5	34812	17406.0	612	1038	58.96
TOP.	85	2687	31.6	422530	4970.9	44710	49227	90.82

Bu duruma göre kamu kesimindeki grevlerin yüzde 12.94'ü Merkezî Hükümet ve Taşra Teşkilatında, yüzde 48.24'ü kamu iktisadî kuruluşlarında, yüzde 36.47'si mahallî idarelerde, yüzde 2.35'i devlet katılışlarında olmuş; yitirilen toplam grevgününün yüzde 7.59'una MHTT, yüzde 60.81'ine KİK, yüzde 27.47'sine Mİ ve yüzde 4.13'üne DK sahip çıkmış; kayıp işgününden MHTT yüzde 3.59, KİK yüzde 67.96, Mİ yüzde 20.21 ve DK da yüzde 8.24 oranında pay almış; işçilerin greve katılma yüzdeleri merkezî hükümet işyerleri için yüzde 80.45, kamu iktisadî kuruluşları için yüzde 94.47, mahallî idare-

ler için yüzde 77.36 ve devlet katılışları için de yüzde 58.96 olmuştur. Özetle, kamu iktisadî kuruluşlarındaki grevler, kamu kesiminin içerdiği diğer yönetsel birimlere kıyasla daha şiddetli geçmektedir.

Devletin üretimi düzenleyici yönünün büyük ölçüde cisimleştiği kamu iktisadî kuruluşlarıyla özel girişimciliğe dayanan kesimin görelî durumu nedir? Bu konuda 13, 14, 15 ve 19 numaralı çizelgeleri karşılaştırdığımızda ortaya çıkan durum şudur : Özel kesimde girişilen grevlerde ortalama yitirilen grevgününün 34.0 olmasına karşı kamu iktisadî kuruluşlarındaki grevlerde bu ortalama 39.9 güne çıkmakta, grev başına kayıp işgünü ortalaması özel kesim için 4476.9 ve kamu iktisadî kuruluşları için de 7003.3'ü bulmakta, işçiler özel kesim grevlerine yüzde 85.02 ve buna karşı kamu iktisadî kuruluşları grevlerine de yüzde 94.47 oranında katılmaktadırlar. Özetle, kamu iktisadî kuruluşlarında girişilen grev uygulamaları, en azından nicel ölçütler açısından, özel kesim grevlerinden daha şiddetli geçmektedir.

Bu durum mal üreten ve dolayısıyla artık değer yaratılan işyerlerinde özellikle daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Sayıca kamu kesimi grevlerinin yüzde 20'sini meydana getiren 17 mal üretici işyeri grevinin⁶ iki tanesi merkezî hükümet ve taşra teşkilatında, on üç tanesi kamu iktisadî kuruluşlarında, bir tanesi mahallî idarelerde ve bir tanesi de devlet katılışlarında yürütülmüştür; bu 17 grevde toplam 741 grevgünü (kamu kesimindeki toplam grevgünü yitiğine oranı yüzde 27.58), toplam 205,009 işgünü (kamu kesimindeki toplam kayıp işgününe oranı yüzde 48.52) ve grev başına da 12059.3 işgünü yitirilmiştir; grevci işçilerin yüzde 76.87'sine sahip çıkılmış, greve katılma oranı yüzde 93.97 olmuştur. Ortalama grevgünü yitiğinin tüm kamu kesimi için 31.6 ve

6. Adıgeçen grevler şunlardır: Kırıkkale Ekmek Fabrikası Grevi (23.11-26.12.1964), T. P. A. O. Batman Grevi (8-18.7.1964), Devlet Başbakanlık Basımevi Grevi (21.7-10.8.1964), Kozlu-Karadon Ocakları Grevi (10-14.3.1965), Ziraat Bankası Basımevi Grevi (1-5.6.1965), Mannesman-Sümerbank Boru Endüstrisi Grevi (25.11.1965-15.1.1966), Batman TPAO Merkez Atelyesi, Merkez Atelye İnşaat Servisi, Merkez Atelye Tamir Servisi ve Rafineri Servisi grevleri (7.2-4.5.1967), EKİ Kozlu Grevi (25-26.10.1966), EKİ Armutçuk Kömür Ocakları Grevi (1-2.6.1966), Gaziantep Belediye Buz Fabrikası Grevi (3-6.7.1967), Petrol Ofisi Çubuklu Grevi (21.12.1966-1.4.1967), Kozlu Grevi (6-8.2.1968), Filyos Ateş Tuğlası Grevi (11.4-14.6.1968), Ordu Soya Sanayii Grevi (7.5-15.8.1968).

özel kesim için de 34.0, grevlere katılma yüzdesinin tüm kamu kesimi için yüzde 90.82 ve özel kesim için de yüzde 85.02, ortalama kayıp işgününün tüm kamu kesimi için 4970.9 ve özel kesim için de 4476.9 olduğunu düşünür ve bu ölçütlerin grev şiddetini yansıttığını varsayarsak, 1963 - 1968 dönemi grevleri arasında en şiddetlilerinin mal üreten, dolayısıyla yaratılan değer in üleşiminin kaçınılmaz bir şekilde söz konusu olduğu kamu kesimi işletmelerinde meydana geldiğini vargılayabiliriz.

Grevlerin bölgesel dağılımından da ilginç bazı sonuçlar çıkarılabilir. Şöyle ki, Orta Anadolu'nun 6 ilinde 18, Güneydoğu Anadolu'nun 2 ilinde 14, Marmara Bölgesinin 7 ilinde 15, Güney Anadolu'nun 2 ilinde 13, Karadeniz Bölgesinin 5 ilinde 11, Doğu Anadolu'nun 3 ilinde 6 ve Ege Bölgesi'nin 4 ilinde de 8 grev uygulaması olmuştur.⁷ Bir başka deyişle, grevci illerin yüzde 20.69'unu kapsayan Orta Anadolu bölgesi toplam kamu kesimi grevlerinin yüzde 21.18'ine, grevci illerin yüzde 6.90'unu kapsayan Güneydoğu Anadolu bölgesi toplam kamu kesimi grevlerinin yüzde 16.47'sine, grevci illerin yüzde 24.14'ünü kapsayan Marmara bölgesi toplam grevlerin yüzde 17.65'ine, grevci illerin yüzde 6.90'ını kapsayan Güney Anadolu bölgesi toplam grevlerin yüzde 15.29'una, grevci illerin yüzde 17.24'ünü kapsayan Karadeniz bölgesi toplam grevlerin yüzde 12.94'üne, grevci illerin yüzde 10.34'ünü kapsayan Doğu Anadolu bölgesi toplam grevlerin yüzde 7.06'sına ve grevci illerin yüzde 13.79'unu kapsayan Ege bölgesi de toplam grevlerin yüzde 9.41'ine sahne olmuştur. Bu dağılımdan da kolaylıkla anlaşılabilceği gibi, özel girişimciler için fazlaca çekici olmayan ve ekonomik yaşantının önemli bir payına devlet işletmeciliğinin sahip çıktığı Orta, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da grevlerin yüzde 44.71'i uygulanmış, buna karşılık bu üç bölgedeki toplam il sayısı grevci illerin yüzde 37.93'ünü meydana getirmiştir. Bu, özel

7. Çokluk dizilişine göre grevci iller ve bölgeleri şunlardır :

On Grevli İller : Adana (GA),

Yedi Grevli İller : Diyarbakır ve Gaziantep (GDA),

Beş Grevli İller : Ankara ve Kayseri (OA), İstanbul (MB),

Dört Grevli İller : Konya (OA), Malatya (DA), İzmir (EB),

Üç Grevli İller : Bursa ve Kocaeli (MB), Trabzon ve Zonguldak (KB),

İki Grevli İller : Sakarya (OA), Hatay (GA), Kütahya (EB), Gümüşhane (KB),

Tek Grevli İller : Eskişehir ve Sivas (OA), Balıkesir, Bilecik, Çanakkale, Edirne (MB), Ordu, Samsun (KB), Elazığ, Erzurum (DA), Aydın, Manisa (EB).

girişimciliğin girmediği bölgelerde, en azından işçiye karşı takındığı tutumla, kamu kesiminin özel kesimle aynılaştığını göstermektedir.

Kamu kesiminde yürütülen önemli grevlerin içeriğini incelemeye geçmezden önce, kesim grevlerinin nicel çözümlenmesinden vardığımız bazı sonuçları özetleyelim :

1. Kamu kesimi grevlerinin içsel dökümüne bakıldığında, görürüz ki, sözügeçen grevler, yönetsel bölünümüne göre birörneklik göstermemektedirler. Genellikle kamu iktisadî kuruluşları ve özellikle mal üreten, dolayısıyla artık değer yaratılan işletmelerde grevler özel kesimden çok daha şiddetli geçmektedir.

2. Yitirilen grevgünü, kayıp işgünü ve grevlere katılma oranı ölçütleri açısından kamu kesiminin en üstünde yer alan kamu iktisadî kuruluşlarını, grev şiddetinde, mahallî idareler ve onu da merkezî hükümet ve taşra teşkilatı grevleri izlemektedir. Devlet katılışlı kuruluşlarda yalnızca iki grevin uygulanmış olması, bu iki grevden yapılabilecek bir genellemenin sağlıklı olması olasılığını düşürmektedir.

3. Grevlerin bölgesel dağılımına bakıldığında, özel girişimci-ler için çekici olmayan yerlerde kamu kesimi grevlerinin payının arttığını görüyoruz. Bu yerlerde devlet, bir bakıma, özel girişimcilerin yerini almaktadır.

4. Bu verilerden hareketle, devletin ekonomik görüntüsünü meydana getiren ve özellikle artık değer üretiminin doğrudan söz konusu olduğu devlet işletmelerinde, (i) devletin işçiden yana olmayan içeriği ya da özünün yüzeye çıktığını, (ii) işçilere ve işçi isteklerine karşı takınılan tutum açısından, işçi yanlısı olmayan devletin, «kraldan daha krallıkçı» davrandığını, bir başka deyişle işçi çıkarlarıyla bir kapitalist işverenden daha çelişkili olduğunu, (iii) işçiyle işveren arasındaki uyumsuzlukların, son tahlilde, «artık değer» noktasında düğümlendiğini vargılayabiliriz. *Vergileme yoluyla oluşan kamu fonlarını ücret artışı olarak işçilere ya da çalışanlara dağıtma olanağının bulunduğu kamusal işyerlerinde, grevlerin görelî olarak çok şiddetli geçmesi, devlet makinesinin bütün bütün esneklikten yoksun bir biçimde ve işçinin zararına işlediğini göstermektedir.*

1963 - 1968 döneminde yürütülen grev uygulamalarının morfolojisini böylece bitirmiş bulunuyoruz. İzleyecek bölümün amacı, anlamlı örnek olaylardan hareketle, devlet kesimi grevlerinin toplumsal içeriğini⁸ çözümlenektir.

8. Burada «toplumsal içerik» deyiminden anlaşılması gereken, üretim ilişkileri bütünü içinde ve özellikle üretim sürecinde toplumun ana sınıflarının ve bu arada işveren devletin nesnel durum alışdır.

(ÜÇÜNCÜ BÖLÜM)

**İŞÇİ - DEVLET İLİŞKİLERİNİN
1963 - 1968 KAMU KESİMİ
GREVLERİNDEKİ GÖRÜNTÜSÜ**

ÖRNEKOLAYLAR

I

**Bursa Belediyesi
Otobüs İşletmesi Grevi**

(7 - 27 Kasım 1963)¹

Bursa Belediyesi işvereniyle Bursa Motorlu Taşıt İşçileri Sendikası arasında yürütülen toplu sözleşme görüşmelerinin olumsuz bir şekilde sonuçlanması üzerine, sendika, aynı gün grev kararı almış ve 7 Kasım 1963 tarihinde Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun yürürlüğe girmesini izleyen dönemin ilk yasal grevinin uygulanmasına geçilmiştir.

1. İlk yasal grev olması bakımından ilginç özellikler taşıyan Bursa Belediyesi Otobüs İşletmesi grevi 7 Kasım 1963 tarihinde başlamış, 20 gün sürmüştür ve 27 Kasım tarihinde işçi isteklerinin belediyece benimsenmesiyle sonuçlanmıştır. Greve işletmedeki 227 işçinin 218'i katılmış ve katılma yüzdesi %96.03'de oluşmuştur. Grev süresince toplam 4360 işgünü yitirilmiştir.

Bursa Motorlu Taşıt İşçileri Sendikası 227 işletme işçisi adına işvereni toplu sözleşme görüşmelerine çağırarak, sendikanın toplam 61 maddelik istekleri ve bu isteklerin özellikle ücret artışıyla sosyal yardıma ilişkin olanları anlaşmazlıklara yol açmıştı. Sendika işçiler için yüzde 50-100 oranında ücret ve yıllık toplam 200,000 lira sosyal yardım artışı istemekte, bunun belediye bütçesine 700,000 lira yük ekleyeceğini ve bütçe açığının daha da artacağını belirten belediye yetkilileri anlaşmaya yanaşmamaktaydı. Toplu sözleşme görüşmelerinin ilk aşamalarında belediyenin takındığı tutumu Şaban Yıldız şöyle özetliyordu :²

Bu grev olaylarının birincisini Bursa Motorlu Taşıt İşçileri Sendikası ilân etti. Sendikanın, Bursa Belediyesinin Otobüs İşletmesinde çalışan 222 işçi için toplu iş sözleşmesi yapılması hakkında yaptığı kanunî müracaatını pedersâhî bir alışkanlık ve rehavet içinde bulunduğu bu vakıa ile sabit olan idarenin hafiften alması yüzünden, 7 Kasım 1963 Perşembe günü sabahı saat 5.00'ten itibaren başlamış ve 21 gün devam etmiştir.

İşveren Bursa Belediyesi'nin işçi isteklerine genel bir kayıtsızlık göstermekle suçlanmasına karşı, belediye yetkilileri, tutumlarının haklılığını şu gerekçeye dayandırmıyorlardı :³

Ücretlere zammı kabul edersek biletleri 25 kuruş artırmak zorunda kalacağız. Halbuki on gün sonra seçim yapılacak. Yeni gelen idareciler neden bu yükün altına girsinler?

Anlaşma ortamının böylece yitirilmesi üzerine Türk-İş Birinci Bölge temsilcisinin de katıldığı sendika-belediye görüşmeleri 6 Kasım 1963 tarihinde kesilmiş, sendika aynı gün grev kararı almış ve ertesi gün de grev başlamıştır.

A. Grevin Gelişmesi ve Sonuçlanması⁴

Bursa Belediyesi Otobüs İşletmesi grevinin *birinci günü* olaysız geçmiş, bir yandan belediye yetkilileriyle işçi temsilcileri toplu

2. Şaban Yıldız, «Üç Grev Olayı», *İŞÇİ GÜCÜ GAZETESİ* (Türkiye Motorlu Taşıt İşçileri Sendikası Organı), 1 Aralık 1963.
3. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 8 Kasım 1963.
4. Olayları incelemede yararlanılan kaynaklar şunlardır: CUMHURİYET, MİLLİYET, ULUS, AKŞAM, İŞÇİ GÜCÜ ve İŞÇİ POSTASI Gazeteleri; 6-27 Kasım 1963 tarihli ANADOLU AJANSI BÜLTENLERİ. Yazılı ya da sözlü demeçlerle başka kaynaklarda yer almayan olaylar dışında, ayrıca, bu kaynaklara atıf verilmeyecektir.

sözleşme görüşmelerini sürdürürken, diğer yandan da «...Vilayet, grev dolayısıyla çalışmayan belediye otobüsleri yerine, özel teşebbüse ait şehirlerarası otobüsleri çalıştırmaya, böylece grevi kırma-ya tevessül etmiştir...»⁵ Belediyece girilen bu grev-kırıcı çabalar, Bursa Vali ve Belediye Başkanı Fahrettin Akkutlu tarafından şu şekilde açıklanıyordu :⁶

Vatandaşlarımızın mutazarrır olmaması için anlaştığımız özel firmaların otobüsleri bütün semtlere yolcu taşımaktadır. Gerekli tedbirleri almış durumdayız. Bu ana kadar ciddi bir aksaklık meydana gelmemiştir. Sendika idarecileriyle yakın bir zamanda anlaşmaya gidileceğini ümit ediyorum.

Gerçekten de dolmuşlar, minibüsler ve özel otobüsler, günün erken saatlerinden başlayarak, her semte otobüs fiyatına yolcu taşımışlar ve taşıt bolluğu yüzünden grevin etkinliği son derece düşük olmuştur. Bu konuya ilişkin olarak gözlenen ilginç bir nokta, belediyenin bu grev-kırıcı tutumunun gerek belediye ve gerekse sendika yöneticilerince olagan karşılanmasının yanısıra, kentte dolmuş yapan ve çıkarları zedelenen 600 taksi sürücüsünün dış hatlarda çalışan özel otobüslerin iç hatlarda çalıştırılmasına karşı çıkmalarıdır.⁷

Yine aynı gün Türk - İş Birinci Bölge temsilcisi İsmail Topkar İstanbul'dan Bursa'ya gelmiş, Vilayet binasında Vali Akkutlu'nun başkanlığında yapılan görüşmelere katılmış fakat altı saat süren toplantıda olumlu bir gelişme sağlanamadığından, sendika yetkilileri, grevi sürdürmekte kararlı olduklarını açıklamışlardır.

İşveren belediye ile sendika yöneticileri arasındaki toplantılar grevin ikinci gününde de devam etmiş, sendika yüzde 50-100 oranındaki ücret artışı isteğinde ve belediye yetkilileri de ilk önerilerinde diretmiş, uzlaştırıcı bir çözüm bulunamadığından grevin sona erdirilmesi yönünde olumlu hiçbir adım atılamamıştır. Bu arada, Bursa'daki diğer sendikalar, otobüs işletmesi işçilerinin grevini sonunadek destekleyeceklerini açıklamışlar, Zonguldak Maden İşçileri Sendikası da Bursa Motorlu Taşıt İşçileri Sendikası'na bir başarı ve kutlama telgrafı göndermiştir. Telgrafın metni şöyledir :⁸

5. Ağralı, a.g.e., s. 119.

6. Anadolu Ajansı Bülteni, 7 Kasım 1963.

7. Anadolu Ajansı Bülteni, 7 Kasım 1963.

8. İŞÇİNİN SESİ Gazetesi, 19 Kasım 1963.

Bursa Motorlu Taşıt İşçileri Sendikası Başkanlığına,

Arzu etmememize rağmen, mensuplarımızın haklarının teslim edilmemesi yüzünden Türk toplumunda çalışanların en tabii hakkı ve anayasamızın çalışanlara tanıdığı temel haklardan birisini tatbika başlamış olduğumuzu öğrenmiş bulunmaktayız. Hakları teslim edilmeyen her işçi toplumunun icap ettiğinde bu yolu tercihan seçeceğini kabul eder, grevinizin başarıya ulaşması için grevinizi mad-detene ve manen desteklemek kararında olduğumuzu bildirir, daimi temasın teninini rica ederim.

Bursa Motorlu Taşıt İşçileri Sendikası'nın gönderdiği cevap tel-grafı ise şöyledir :⁹

Sayın Mehmet Alpdündar, Maden İşçileri Sendikası Başkanı,

Bursa Motorlu Taşıt İşçilerinin kanunî grevi devam etmektedir. İşçilerin sosyal ve ekonomik durumlarını düzeltmek, onları insanca yaşatacak bir ücrete kavuşturmak için çok çetin bir mücadele için-deyiz. Grev devam ederken, vilâyette toplu sözleşmeye devam ediyoru-z. Durumu lehimize çevirdik. Müzakereler bugünden itibaren gece de devam edecektir. Böyle bir hâl orada zuhur ederse, maden işçilerinin emrinde olacağımızı bildirir, saygılarımızın kabulünü di-leriz.

Türk - İş Temsilcisi
İsmail Topkar

Motorlu Taşıt İşçileri
Sendikası Başkanı

Grevin altıncı gününde, aralıksız süren toplantılardan yine olumlu bir sonuç alınamamış, kent hayatı sekteye uğramadığı için pazarlık gücünü etkinlikle değerlendiremeyen sendika yine de ödün vermeye yanaşmamış, Belediye Başkanı yetkisiyle toplu sözleşme görüşmelerine başkanlık eden Vali Yardımcısı Suat Etemoğlu şu açıklamayı yapmıştır :¹⁰

Toplu sözleşme anlaşmasını getiren ... Taşıt Sendikası idarecileri bize verdikleri 61 maddelik taleplerini incelemeyen evet veya hayır dememizi istediler. Bunu cevaplandırmamıza imkân yoktu. Bu suretle daha müzakerelere başlamadan konuşmaları imkânsızlaştıracak bir tutum takındılar ve toplu sözleşme konuşmaları başlamadan greve başladılar. İstekler belediyeye büyük külfet yükleyeceği için karşılanmamıştır.

9. İŞÇİNİN SESİ Gazetesi, 19 Kasım 1963.

10. Anadolu Ajansı Bülteni, 12 Kasım 1963.

Grevin izleyen günleri büyük ölçüde olaysız geçmiş, 15 Kasım'da toplu sözleşme görüşmeleri kesilmiş, 17 Kasım'da ilk belediye seçimleri yapılmış ve 21 Kasım'da da özel otobüsler, sahiplerince, iç hatlardan çekilmiştir. Sendika yöneticileri, aynı gün, yeni seçilen Belediye Başkanı ve belediye meclisi üyelerinin daha greve başlamadıklarını ve bu nedenle toplu sözleşme görüşmelerine geçilemediğini açıklamışlar,¹¹ İstanbul'da bir basın toplantısı düzenleyen Türk-İş Birinci Bölge temsilcisi Topkar da Bursa otobüs işçileri grevine değinerek yeni belediye başkanı ve encümen üyelerinin kendilerini görüşmeye çağırdığını, grevin anlaşmayla sonuçlanacağını umduğunu söylemiştir.¹²

7 Kasım günü başlayan ve 20 gün süren Bursa Belediyesi Otobüs İşletmesi grevi, 27 Kasım sabahının erken saatlerinedek süren bir toplantıda anlaşmaya varılması ve sendikaca önerilen 61 maddelik toplu sözleşmenin ücret artışına ilişkin hükümlerinin de belediyece benimsenmesiyle sonuçlanmış, belediye otobüsleri 27 Kasım Çarşamba günü öğleden sonra sefere başlamıştır.

B. İşçi-Devlet İlişkilerinin Bursa Grevindeki Görüntüsü :

1963 Bursa Belediyesi grevine ilişkin olarak Türkiye'deki işçi-devlet ilişkilerinin ortaya çıkan görüntüsünü şu ana başlıklar altında toplayabiliriz :

1. Greve katılma oranı yüzde 96.03 olduğuna ve toplam 4360 işgünü yitirildiğine göre, *Bursa Belediyesi Otobüs İşletmesi Grevi*, katılma yüzdesi bakımından gerek özel ve gerekse kamusal kesim ortalamalarını aşmış, her iki kesimle yaklaşık olarak eşleşen bir şiddette geçmiştir.

2. Belki de ilk grev uygulaması olması ve tarafların (özellikle yersel yöneticilerin) temkinli davranmaları yüzünden olaylar ya da çatışmalar meydana gelmemiş, kamuoyu baskısının yokluğuna rağmen, sonunda, işçi istekleri kabul edilmiştir.

3. İşçilerin ücret artışı, sosyal yardım ve işletme yönetimine katılma konusundaki isteklerine işletme yöneticileri genellikle kayıtsız kalmış, grevin büyük bir kısmı süresince toplu sözleşme görüşmelerinin yürütülmesine rağmen ilk önerilerde uzun süre direnilmiştir.

11. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 21 Kasım 1963.

12. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 22 Kasım 1963.

4. Grevin tümü süresince, işveren belediye, işçilerin ve sendikanın pazarlık gücünü büyük ölçüde düşüren grev-kırıcı eylemlere girişmişler ve taşın hizmetlerinin aksamasını önlemek için, kent hatlarında, özel kişilere ait dış hat otobüslerini, dolmuş ve minibüsleri çalıştırmışlardır. Böylece kent hayatı aksamamış ve yersel kamuoyu baskısının yokluğu yüzünden işveren belediye, ivedi çözümlere gitmek yerine, sendikanın grevi durdurmasını beklemeyi tercih etmiştir.

5. Özetle, bir mahallî idare birimi olan Bursa Belediyesi'nde, otobüs işletmesi işçilerinin uyguladıkları grev, özel kesim grevlerine yakın şiddette geçmiş; yönetimce, (i) grev-kırıcı eylemlere girişilmiş ve (ii) işçi isteklerine uzun süre kayıtsız kalınmıştır.

II

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Batman Grevi

(8 - 18 Temmuz 1964)¹

1963 - 1968 Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt döneminin ilk büyük kamu kesimi grevi, 8 Temmuz 1964 Çarşamba günü, Türkiye Petrol İşçileri Sendikaları Federasyonu'nca Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın Batı Raman, Raman, Garzan, Magrip ve Kurtalan'daki kuyularıyla Batman rafinerisinin üretim ve ağır taşın bölümlerinde uygulanmağa başladı.

Grevle sonuçlanan gelişmelerin geçmişi beş ay öncesine, taraflar arasında toplu sözleşme görüşmelerinin başladığı 3 Şubat 1964 tarihinedek uzanıyordu. Toplu sözleşme görüşmelerinin ilk gün-

1. Bir kamu iktisadî kuruluşu niteliğinde olan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nda (TPAO) Türkiye Petrol İşçileri Sendikaları Federasyonu ve Batman Petrol İşçileri Sendikası'nca uygulanan grev 8 Temmuz 1964 tarihinde başlamış ve işçi isteklerinin büyük ölçüde kabul edilmesiyle 18 Temmuz 1964 tarihinde sonuçlanmıştır. TPAO'nun ilgili işyerlerinde ki 1200 işçisinin tümü greve katılmış ve greve katılma oranı yüzde 100 olmuştur. Grev süresince yitirilen toplam işgünü ise 12,000'dir.

leri anlayışlı bir hava içinde geçmiş fakat konu ücret düzenlemelerine gelip dayandığında ilk anlaşmazlıklar belirmişti. Petrol işçileri adına sendika yöneticileri, sondaj ve üretim bölümlerindeki çalışma koşullarının kötülüğünü ve ücretlerin düşüklüğünü öne sürerek taban gündeliklerin 20 liraya çıkarılmasını istemiş, işveren Türkiye Petrolleri de 12 lirada diretmışti. T. P. A.O. yöneticilerinin direnmedeki gerekçeleri tek cümlelikti : *Böylesine bir taban ücret bölgedeki toplumsal dengeyi bozabilirdi.*

Ücretlerden hareketlenen anlaşmazlıklar dizisi, (i) işverenin «oynak merdiven» (echelle mobile)² uygulamayı kabul etmemesi, (ii) tarafların toplu sözleşmede yer alan sosyal yardım uygulamasının başlama tarihi konusunda anlaşamaması, (iii) işverenin, yeni getirilen iş değerlendirme sistemi çerçevesinde, 20 liralık taban ücreti fazlaca yüksek bulması ve 12 liralık taban gündelikte diretmesi yüzünden uzayıp gitti. Dört ay süren toplu sözleşme görüşmeleri bu ana noktalarda çıkmaza girmiş, sonuçta uyuşmazlığın Yüksek Uzlaştırma Kurulu'na götürülmesi taraflarca uygun görülmüştü.

Profesör Bahri Savcı, Profesör Muammer Aksoy ve Dr. Necat Erder'den kurulu Yüksek Uzlaştırma Kurulu ancak Haziran ayında toplanabildi ve 24 gün süren toplantılardan sonra, ortalama bir yol olarak, taban ücretin 15 lira olmasını önerdi. Oysa uzlaşılabilir olasığın çoktan ortadan kalkmış, gerginlik doruğa çıkmıştı. Petrol İşçileri Sendikası Başkanı Behçet Atayılmaz sendikanın görüşünü ve anlaşmazlıkta tarafların durumunu şöyle betimliyordu :³

İdarecilik bakımından tatminkâr olmayan zatlarmın TPAO'da uyguladıkları ücret ve sosyal yardım politikası büyük muvazenesizliklere ve moral çöküntüsüne sebep olmuştur. Göstereceğimiz bir tek misal bile bu durumu açıkça belirtmiş olacaktır. Sondaj ve istihsal servislerinde 40 ile 60 lira arasında yevmiye alan 20-30 işçiye mukabil 10-17 lira arasında yevmiye alan 700 işçi vardır... Sendikamızın yapmakta olduğu toplu sözleşmeyle bu muvazenesizliğin ortadan kaldırılacağı ve petrol sanayiinin belkemiği sayılan sondaj ve istihsale gereken önemin verileceği ümit edilmekteyken, beklediğimiz anlayış yerine ihtilâfa gitmek mecburiyetinde bırakılmak gibi garip bir tutumla karşılaştık. Adetâ işverenin işçiyi greve sokmak ister gibi bir halde olduğu görülmektedir. Halbuki biz grevi son çare olarak görmekte ve öyle düşünmekteyiz. Bu son çareye başvurmak mecburiyetinde bırakılmamamızı temenni ederiz.

2. «Oynak merdiven» (echelle mobile) uygulaması, ücretlerin, sürekli olarak geçinme endekslerine göre ayarlanması ilkesine dayanmaktadır.
3. Behçet Atayılmaz, «Petrol Deyince», *GÜNDEM Gazetesi* (Türkiye Gazeteciler ve Basın Sanayii İşçileri Sendikası'nın Organı), 8 Haziran 1964.

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın hesap ve kazanç durumunu göz önünde bulundurarak belirlenen 15 liralık taban gündelik düzeyi ve bu konuya ilişkin Yüksek Uzlaştırma Kurulu raporu, bir yandan taraflara ve diğer yandan da Bölge Çalışma Müdürlüğüne bildirildi. Petrol İşçileri Sendikası zorlanmadıkça greve gitmek istemediğini ortaya koymak için 15 liralık taban gündelik önerisini kabul ederken, işveren Türkiye Petrolleri'nden ses çıkmamıştı.

Çeşitli nedenlerle⁴ Yüksek Uzlaştırma Kurulu'nun dağılması yüzünden uzlaştırma çalışmaları iyice çıkmaza girdi ve Türkiye Petrol İşçileri Sendikaları Federasyonu Başkanı Mehmet Kılıç, önce yazıyla ve sonra da sözlü olarak, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürü İhsan Topaloğlu'dan Uzlaştırma Kurulu kararlarının işverence benimsenip benimsenmeyeceğini sordu. Kurul kararının taraflara ve Bölge Çalışma Müdürlüğü'ne duyurulmasından ancak beş gün sonra TPAO yetkilileriyle bağlantı kurabilen Federasyon başkanı Kılıç'tan bir günlük süre daha istendi. Ertesi gün, Genel Müdür Topaloğlu, taban ücretin yine 12 lira olmasını ve işçilerin ancak okuma-yazma öğrendikten sonra⁵ 15 lira gündelik almalarını öneriyor, sendikanın bu öneriye yanaşmaması durumunda da Uzlaştırma Kurulu kararlarını kesinlikle uygulamayacağını söylüyordu.

Olayların bu beklenmedik gelişmesi karşısında Türkiye Petrol İşçileri Sendikası yönetim kurulu bir toplantı yaptı ve 3 Temmuz tarihli oturumunda, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın Batman işyerlerinde 8 Temmuz 1964 Çarşamba gününden başlayarak uygulanmak için grev kararı aldı. Sendikanın grev kararı kamuya şöylece duyuruldu :⁶

Grev Kararı :

3 Şubat 1964 tarihindenberi TPAO Genel Müdürlüğü ile Sendikamız arasında devam eden toplu iş sözleşmesi sendikamızın bütün

4. AKİS Dergisi, bu nedenler arasında, Profesör Savcı'nın UNESCO haftası dolayısıyla doğuya ve Dr. Erder'in de İstanbul'a gitmesini göstermiştir (bkz. *AKİS Dergisi*, «1200 Öfkeli Adam» başlıklı haber, Temmuz 1964).
5. AKİS Dergisinin aynı sayısında, Batman'da, fazla mesainin alışıagelmiş bir uygulamaya olduğuna ve bu koşullar altında işçilerin okuma-yazma öğrenmeye zamanları olmadığına dikkat çekilmektedir.
6. Türkiye Petrol İşçileri Sendikaları Federasyonu Haber Bülteni, No. 5, 3 Temmuz 1964 (sendika arşivinden).

iyi niyetlerine rağmen TPAO yetkililerinin değişmeyen zihniyeti ve anlayışsız tutumları yüzünden grev kararı vermekle sonuçlandı. Bu durum karşısında 8.7.1964 Çarşamba günü grev fiilen başlamış olmaktadır.

Grev Kararının Nedenleri :

1 — Bundan önceki haber bültenlerimizde TPAO yetkililerinin, davranışları ile sendikayı greve gitmeye zorladıklarını ve grevden bir takım politik menfaatler umarak yapmış oldukları idari hata ve başarısızlıklarının üzerine bir perde çekmeğe çalıştıklarını belirtmiştik. Son tutumları bilhassa bu iddialarımızı ispatlamaktadır. Şöyle ki,

a) 14 Mayıs 1964 tarihinde sendikanın yapmış olduğu ücret teklifine işveren bir teklifte bulunmadan hayır diyerek uyuşmazlığa düşülmesine sebebiyet vermiştir. Bunun üzerine 275 sayılı kanununun 14-15. maddeleri gereğince konu uzlaştırma kuruluna intikal ettirilmiştir.

b) Prof. Bahri Savcı, Prof. Muammer Aksoy ve Dr. Necat Erder'den teşekkül eden tarafsız uzlaşma kurulu konuyu enine boyuna inceleyerek her iki tarafın da kabul edebileceği şekilde 24/6/1964 tarihinde ittifakla bir karar vermiş ve 25/6/1964 tarihinde kararı taraflara bildirmiştir. Verilen bu karar sendika teklifleri karşısında çok düşük olmasına rağmen altı aydanberi devam eden sözleşmeye bir son vermek için uzlaşma kurulunun kararını sendika kabul etmiş ve işverene kabul ettiğini bildirmiştir. Sendikanın bu iyi niyetine karşılık TPAO yetkilileri kararı tetkik etmeden bir karar verilemeyeceğini bildirerek sendikadan mehil istemişlerdir. Bu mehil talebini de sendika makûl karşılayarak 1/7/1964 tarihine kadar mehil vermiştir. Bu müddet zarfında da kararını veremeyen işveren 1 gün daha mehil talebinde bulunmuştur. İşverenin bu isteğine de peki diyen sendika, işverenin tarafsız aracısının da imza koyduğu karara hayır cevabını almıştır. Esaslı bir incelemenin eseri olan uzlaşma kurulunun raporuna uyulmaması işverenin kraldan ziyade kralcı bir zihniyet taşıdığına ifadesidir. İşverenin bu tutumuna karşılık greve gitmekten başka çare kalmamıştır.

Uzlaştırma Kurulunun Kararı Niçin Kabul Edilmedi?

TPAO yöneticilerinin tarafsız uzlaştırma kurulu kararını kabul etmemesi sebebi nedir, ne olabilir? Biz bunu şöyle izah edebiliriz :

1 — TPAO yöneticileri kişilik sahibi, yetki ve sorumluluklarını gereği gibi kullanabilen kimseler değildir. İşçi ücretlerine yapılacak cüzi bir zam dolayısıyla, durumlarının sarsılacağından korkan kişilerdir...

2 — Ayrıca işyerinde greve gidilmesini arzu ettiklerini gösteren bazı emare ve sebepler vardır. Gerek sondaj, gerekse istihsal faali-

yetinde 1964 programında tesbit edilen hedeflere göre önemli gecikme ve gerilemeler vardır. Sadece idaresizlik sebebiyle vukubulan bu gecikmeleri izah için, grevi bir sebep olarak kullanabilirler.

3 — Ayrıca bu grevi mümkün görmemeleri sebebiyle de hakem raporunu kabul etmemiş olabilirler... Bakanlar Kurulu kararıyla bir grev her zaman durdurulabilmektedir. Bu hükümetin samimi-yetsizliğini gösteren en belirgin bir örnektir... ATAS grevinin durdurulması bunun gerçek bir tezahürüdür... TPAO yöneticileri de bunu bildikleri için toplu sözleşme görüşmelerini ciddiye almamakta, tarafsız kurulun kararını hiçe saymaktadır...

TPAO yöneticileri için, korunması Türk petrolundan daha önemli bazı menfaatlerin olduğu bu vesileyle ortaya çıkmış bulunuyor.

Petrol İşçileri Sendikası'nın aldığı bu grev kararından sonra, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürü İhsan Topaloğlu, gazetecilere, «...Sendika meseleyi isticial ediyor. Bakanla bu konuyu ancak dün görüşebildik. Bakan bize bu işi hükümetle en kısa zamanda görüşeceğini bildirdi. Tahmin ederim meseleyi hükümet Pazartesi günü görüşecek. İşçilerin haklarının kaybolması diye de birşey mevzubahis değildir. Alınan karar da 1 Mayıs'tan itibaren uygulanacaktır...»⁷ derken, Türkiye Petrol İşçileri Sendikaları Federasyonu Başkanı Mehmet Kılıç, düzenlediği basın toplantısında, TPAO yöneticilerini şöyle suçluyordu :⁸

TPAO ile sendikamız arasındaki toplu sözleşme tarafsız bir uzlaşma kurulunun tesbit ettiği esaslar dahilinde yapılmış ve asgari ücretler 15 lira olarak tesbit edilmiştir. Aralarında memleketin tanınmış profesörlerinin bulunduğu uzlaşma kurulunun kararlarını ihtiva eden toplu sözleşme TPAO tarafından yerine getirilmemektedir. Bunun üzerine greve teşebbüs ediyoruz. Yalnız ATAS grevinde olduğu gibi kanunlar bir süs olarak kalmakta ve işçi toplu sözleşme müzakerelerinin tek müeyyidesi olan grevi fiilen kullanamamaktadır. Bakanlar Kurulu kararıyla bir grev her zaman milli güvenlik gerekçesiyle durdurulabilmektedir... Eğer hükümet ATAS grevinde yaptığı gibi bizim grevimizi de durdurmağa teşebbüs ederse bu kararın iptali için bütün yargı mercilerine müracaat edeceğiz. Diğer taraftan enteresan bir husus da işverenin greve gidilmesini arzu ettiğini gösteren bazı emare ve sebeplerin mevcudiyetidir. Gerek son-
daj ve gerekse istihsal faaliyetinde 1964 programına intikal ettirdiklerinin aksine gecikme ve eksikler vardır. Meselâ, bu seneki istihsal tahmini bugünkü durumda 180,000 varil eksiktir. Bu eksiklik da-

7. VATAN Gazetesi, 4 Temmuz 1964.

8. SON HAVADİS Gazetesi, 5 Temmuz 1964.

ha sonra daha da artacak ve planın tatbikatı bu yönden de aksayacaktır. Sadece idaresizlik sebebiyle vukubulan bu gecikme ve eksiklerin izahı için grevi bir sebep olarak kullanmak istemiş olabilirler.

Türkiye Petrol İşçileri Sendikası'nın Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı işyerlerinde uyguladığı 1964 Batman grevi bu ortam içinde ve 8 Temmuz Çarşamba günü başladı.

A. Grevin Gelişmesi ve Sonuçlanması⁹

Grevin birinci günü, iki yüz metrelik bir alana yayılan güvenlik kuvvetlerinin kordonu altında ve büyük ölçüde olaysız geçmiştir. Grev öncesinde grevci işçiler Atatürk anıtına giderek saygı duruşunda bulunurlarken, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı yetkilileri de, Bölge Çalışma Müdürlüğüne, İlçe Jandarma Komutanlığına ve kaymakamlığa başvurarak «yasa dışı» olarak niteledikleri grevin durdurulmasını istemişlerdir. Ankara'da bir basın toplantısı yapan TPAO Genel Müdürü Topaloğlu ise sendikayı acelelikle suçlamış ve çözüm yolu bulmak için zamanın geçmediğini söylemiş, işveren temsilcisi durumundaki teknik ve yönetici personel de grev yerinde tutanaklar düzenleyerek bir kısım işçilerin çalışmak için kendilerine başvurduklarını belirtmişler, bu arada TPAO işletme müdürü Şemsi Agar şunları söylemiştir:¹⁰

Grev yersizdir. Bir kısım işçiler çalışmak istemektedirler. Sonra sendikacılar, yeni görüşme talebini ve istediğimiz grev mehilini reddederek niyetlerini ortaya koymuşlardır.

Grevin yasa dışı olduğu konusundaki suçlamalara değinen Federasyon başkanı Mehmet Kılıç ise, TPAO yöneticilerini grevi baltalamaya çalışmakla suçlamış ve *GÜNDEM* Gazetesine verdiği demeçte şöyle demiştir:¹¹

9. Grevin gelişimini incelemeye *GÜNDEM*, *SON HAVADİS*, *VATAN*, *SON BASKI*, *HABER*, *HAVADİS*, *CUMHURİYET*, *HÜRRİYET*, *AKŞAM*, *MİLLİYET*, *ZAFER*, *ULUS*, *ANKARA TELGRAF*, *TERCÜMAN* Gazetelerinin 1964 yılı koleksiyonlarından, *TÜRK - İŞ*, *SOSYAL ADALET* ve *AKİS* Dergilerinin aynı yıl sayılarından, Türkiye Petrol İşçileri Sendikaları Federasyonu'nun arşivinden, 4-18 Temmuz tarihli *ANADOLU AJANSI BÜLTENLERİ*'nden yararlanılmıştır. Olayların anlatımı sırasında ayrıca bu kaynaklara atıf verilmeyecek, yazılı ya da sözlü demeçlerle başka kaynaklarda geçmeyen verilere atıflarla yetinilecektir.

10. *HABER Gazetesi*, 9 Temmuz 1964.

11. *GÜNDEM Gazetesi*, 9 Temmuz 1964.

Grev tam bir anlayış ve arzu havası içinde devam etmektedir. Ergeç başarıya ulaşacağımızdan eminim. Türkiye'de bu kadar arzulu ve anlayışlı bir grev yapılmamıştır. TPAO Genel Müdürlüğü formalite eksikliği var gerekçesiyle grevin kanunsuz yapıldığı yolunda bir telgraf çekti. Grev kanunî yapılmıştır. Eğer kanunî bir noksanlık varsa, bunun sorumluluğu ilk önce uzlaştırma kuruluna, ondan sonra da Bölge Çalışma Müdürlüğü'ne aittir. Zira formalitede bir eksiklik varsa Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün bu eksikliği bize grevden evvel bildirmesi lâzımdı... Bu, işverenin, bir grev baltalama taktiğidir.

Grevin ikinci gününde, örnekse Raman rafinerisinde, üretim 9000 tondan 3000 tona düşer ve yüzlerce tanker yükleme için kilometrelerce uzunluğunda bir kuyruk meydana getirirken,¹² gerginlik büyük ölçüde artmış ve karşılıklı demeçlerin yanısıra grev yerlerinde işçilerle işveren temsilcileri arasında olaylar olmuştur. Grevcilerin bir sessiz yürüyüş düzenlemeleri ve grevde direneceklerini açıklamalarıyla başlayan gün, işveren Türkiye Petrolleri'nin işçileri en geç üç gün içinde işbaşı yapmaya çağırmasıyla devam etmiş, Garzan petrol bölgesine giderek işçileri çalışmaya çağıran sondaj servisi şefleri Aytekin Dursun, Şevket Kahveci ve Bahattin Turan işçilerce yuhlanmış, bu arada Aytekin Dursun'un arabası taşlanmış, Garzan'a giden İşletme Müdürü Şemsi Agar'a grev yerini terk etmesi ihtar edilmiş, işletme yetkilileri grevcilerin adlarını saptamağa ve bunlara işlerine dönmeleri konusunda çağrıda bulunmağa hazırladıklarını açıklamışlardır.

Ankara'da bir basın toplantısı düzenleyen TPAO Genel Müdürü Topaloğlu, işçilerin gündelik artışı isteklerinin sonuca bağlanmadığını, uzlaştırma kurulunun bu konuda karar vermediğini, 15 liralık bir taban ücretin işçi aylıklarını 674 liraya çıkaracağını ve bunun da işçilerle memurlar arasında dengesizlik doğuracağını, aslında işçilerin yıllardır 10 lira gündelikle çalıştıklarını söylemiş,¹³ TPAO'nun Batman bölgesine getirdiklerini şöyle özetlemiştir:¹⁴

Batman, petrol tesisleri kurulmadan 500 nüfuslu bir köy iken halen yirmi bini aşan nüfusu ile bugün sayılı kazalarımızdan biri haline gelmiştir. Burada çalışan ve sayısı üç binin üstünde bulunan personel için modern lojmanlar, yemekhane, gazino, hamam ve yatakhaneleri ihtiva eden işçi pavyonları, spor sahaları, sinema salonu, has-

12. HÜRRİYET Gazetesi, 10 Temmuz 1964.

13. CUMHURİYET, Gazetesi, 10 Temmuz 1964.

14. HAVADİS Gazetesi, 10 Temmuz 1964.

tahane, ilk ve ortaokullar gibi birçok sosyal tesisler vücuda getirilmiştir.

Bu arada işçi temsilcilerinin de demeçleri sertleşmiş, sendika başkanı Behçet Atayılmaz, grevci işçilere sürekli baskı yaptıkları ve işten çıkarmakla tehdit ettikleri gerekçesiyle TPAO yöneticilerini suçlamış,¹⁵ Federasyon başkanı Kılıç da TPAO Genel Müdürü'nün basın toplantısındaki açıklamalarına değinerek şunları söylemiştir:¹⁶

Batman'da 3000 işçi çalışıyor. Bunların 1200'ü sondaj ve istihsal işlerine bakarlar. Bunlar tamamen merkezde değil, kamplarda çalışırlar. Meselâ Garzan, Kurtalan, Raman, Batı Raman, Çekili, Bağda gibi. Merkezde bugün sizlerde resimleri bulunan evlerin sayısı yüzü bulmaz. Burada yüksek memurlar ve muhasebe şefleri otururlar. Bizim işçilere daha bu evlerde oturmak, karyolalarda yatmak nasip olmadı... Kimin hesabına çalışıyoruz, kimin malını kimine karşı kullanıyoruz. Korumak istediğimiz bu memleketin milli geliri midir, yoksa birkaç vatandaşın sandalyesi midir?

İşletme müdürü Şemsi Agar ise, yaptığı açıklamada, grevin yasa dışı olduğuna değinmiş, «...Biz uzlaştırma kurulunun tek taraflı vermiş olduğu karara itiraz etmiştik. Ancak bu itirazımıza hiç bir cevap verilmeden işçilerin greve gitmekte inat etmiş olmaları bu durumu doğurmuştur. Grevci işçilere işyerlerine dönmeleri için zaman zaman telkinlerde bulunmaktayız. İşlerinin başına dönmeyenler hakkında takibat açacak ve gerekirse işlerine son vereceğiz...»¹⁷ demiştir. Grevin ikinci günü giderek artan bir gerginlik ortamında son bulmuştur.

Grevin üçüncü gününde, Garzan petrol işçileri işletme yöneticilerini işyerine almamış, sondajlar şefi AYTEKİN DURSUN sendika yöneticilerinin araya girmesiyle işçilerin saldırısından güçlkle kurtarılmış, Garzan'a giden işletme müdürü Şemsi Agar'ın yolu 350 işçi tarafından kesilmiş ve adıgeçen yönetici Batman'a dönmeğe zorlanmış, bunun üzerine Garzan'daki işçi yemekhanesinin kapatılması için yetkililere emir veren Agar'a işçiler gerekirse açlık grevine gideceklerini söylemişler, grevi kırmak için işletme yöneticilerinin başvurdukları yollar sendika başkanı Atayılmaz tarafından kınanmıştır. Bu arada TPAO Genel Müdürü Topaloğlu, Türkiye Petrol İşçileri Sendikasına, görüşmek için bir sendika temsilcisinin Anka-

15. CUMHURİYET Gazetesi, 10 Temmuz 1964.

16. HAVADİS Gazetesi, 10 Temmuz 1964.

17. CUMHURİYET Gazetesi, 10 Temmuz 1964.

ra'ya gönderilmesini isteyen bir telgraf çekmiş, verilen cevapta ise sendikanın grevde olduğu ve görüşmek isteniyorsa TPAO yöneticilerinden birinin Batman'a gönderilmesi söylenmiştir.

TPAO Genel Müdürü Topaloğlu, Ankara Telgraf Gazetesine verdiği özel demeçte, üç ayı aşan grevlere hükümetin müdahale etme ve erteleme yetkisi olduğunu hatırlatmış, özellikle şu noktalara değinmiştir :¹⁸

Grev zamansız ve yersizdir. Bu hareket diğer işçiler için kötü bir misâl olacaktır. Grevin durdurulması için hukuk müşavirimiz gerekli kanunî muameleleri ikmal etmiştir... Bu grev idaremize her gün yarım milyon liraya malolmakta, aynı zamanda 18 bin dolarlık bir döviz kaybına yol açmaktadır. Bu hal ise memleket için büyük bir kayıptır. Türk işçisi sağduyu sahibidir. Memleketine bu derece zararlı bir hareketi uzun süre devam ettirmeyeceğine inanıyoruz... Hiçbir işçi işinden çıkarılmayacaktır. Biz işçiyi tehdit değil, ikna etmekteyiz... Grev ve Lokavt Kanunu'nun 21 inci maddesi gereğince üç ayı aşan grevlere hükümet müdahale edebilir ve geriye bıktrabilir.

Sendika başkanı Atayılmaz ise açıklamasında, ücret artışının işletmeye akçalı yükünün yılda 2 milyon lira olduğunu, grev yüzünden bunun dört günde bir yitirildiğini belirtmiştir. Bu arada işçiler, «*Topaloğlu petrol babanın malı değildir. Milletın malıdır.*» yazılı yaftalar taşıyarak ikinci bir sessiz yürüyüş yapmışlar, olayların çevreye sıçramaması için güvenlik kuvvetleri özellikle yöneticilerin konutları etrafında ve yakınında tedbirler almışlardır.

Grevin dördüncü günü olaysız fakat gergin bir havada geçmiş, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı yetkilileri düzensizliğin ve kargaşalığın arttığı ve asayişsizliğin alabildiğine yaygınlaştığı gerekçesiyle, grevin durdurulması için, İçişleri ve Adalet Bakanlıklarına başvurmuşlar, asayişsizliğe kanıt olarak da Bölge Çalışma Müdürü'nün bir bildirgesini götüren şöförün dövülmesini, sondaj şefinin arabasının taşlanması, olayları Kurtalan savcılığına duyurmak isteyen bir memurun tartaklanmasını göstermişlerdir. İşverenin bu çabaları konusunda Federasyon başkanı Kılıç şu açıklamayı yapmıştır :¹⁹

TPAO yöneticilerinin işçileri ve Adalet Bakanlıklarına başvurarak ileri sürdükleri endişe yersizdir. Türk işçisi kendi malını koruması çok iyi bilen şuurlu ve akli selim sahibi bir kitledir. TPAO'nun

18. ANKARA TELGRAF Gazetesi, 11 Temmuz 1964.

19. SON BASKI Gazetesi, 12 Temmuz 1964.

varmak istediği hedef şudur: Hükümetin greve müdahalesini sağlamak. Grevin başladığı gündenberi adli mercilere yaptığı müracaatlardan bir sonuç alamayan TPAO yöneticileri şimdi de greve hükümeti katmak istemektedirler.

Bu arada Diyarbakır Bölge Çalışma Müdürü Fehmi Bora'nın başkanlığında işletme yöneticileri ve sendika yönetim kurulu üyeleri arasında bir toplantı yapılmış, işveren temsilcileri kuyularda çökme tehlikesinin belirdiğini ve 78 kuyudan 25'inin açılmasını önermişler, ücret anlaşmazlığı konusunda, kendilerinin değil, Genel Müdürlüğün yetkili olduğunu öne sürerek bu konuyu konuşmamışlar, işçilerse Dodan ve Hazdemir kuyularının açılmasını ve diğer kuyuların da gün aşırı gözden geçirilmesini kabul etmişler, işveren buna yanaşmayınca ve üstelik ücret konusunu görüşmekten kaçınca da görüşmeler sekteye uğramıştır.

Grevin beşinci gününde gerginlik büyük ölçüde azalmış ve bu arada Başbakan Yardımcısı Dr. Kemal Satır hükümetin greve müdahale etmeyeceğini açıklamış, «...Grev ve Lokavt mekanizması kanun sınırları içinde serbestçe işlemelidir. Bizim istediğimiz budur...»²⁰ demiştir. Özellikle yöre halkının grevden ve grevcilerden yana çıkması²¹ karşısında, işveren temsilcileri tutum değiştirmişler ve talep edilen gündelik artışının petrol üretimine ayrılan fonlardan kısımlar yapılmasına yol açacağını, böylece iş hacminin azalacağını, bunun da bazı işçilerin işte kalma olanaklarını ortadan kaldıracığını ve birçok işçinin işsiz ve geçinme olanaklarından yoksun bırakılmaları pahasına gündelik artışı isteklerinin sosyal adalet ilkeleriyle bağdaşmayacağını söylemeğe başlamışlardır.²² Bu arada TPAO Genel Müdürlüğü vasıfsız petrol işçilerinin taban gündeliklerinin 12 lira olarak belirlenmesi ve bu işçilerin okuma-yazma öğrendikten sonra, en geç iki yıl içinde, 15 lira taban ücret almaları önerisini tekrarlamış, sendika yöneticileri de fazla mesainin olagan olduğu Batman'da okuma-yazma öğrenmeye işçilerin ayıracak zamanları bulunmadığı ve esasen işletmelerde 12 liradan düşük gündelik alan işçi sayısının onu aşmadığı gerekçesiyle bu öneriyi geri çevirmişlerdir.²³ Olayların ve işveren tutumunun ge-

20. *MİLLİYET Gazetesi*, 13 Temmuz 1964.

21. Türkiye Petrol İşçileri Sendikaları Federasyonu ve Batman Petrol işçileri Sendikasına çekilen başarı telgrafları ve yapılan yardımlar için bkz. *GÜNDEM Gazetesi*, 13 Temmuz 1964.

22. *GÜNDEM Gazetesi*, 13 Temmuz 1964.

23. *AKİS Dergisi*, Temmuz 1964.

lişme doğrultusu karşısında Türkiye Petrol İşçileri Sendikası şu bildiri yayınlamıştır :²⁴

İşverenin, grevin kanunsuz olduğunu ve Batman'da asayişin bozulduğunu, kampların grevci işçiler tarafından işgal edildiğini ve içeri kimsenin sokulmadığını beyanla İşçileri ve Adalet Bakanlıklarından yardım talep etmesi üzerine işbu bildiriye basına ve efkârı umumiyeye açıklamak zorunda kalınmıştır :

1 — Grev tamamen 275 sayılı kanunun hükümlerine uygun olarak başlamış ve gene aynı kanun hükümlerine uygun olarak devam etmektedir.

2 — Grevci işçilerin en ufak da olsa fevri bir hareketleri olmamıştır.

3 — İşverenin İşçileri ve Adalet Bakanlıklarından grevcilerin asayişini bozdukları bahanesiyle yardım istemesi işçiler arasında infial ile karşılanmıştır. İşverenin bir esasa dayanmayan bu hareketlerini şiddetle protesto ederiz.

4 — Grev, genel müdür ile bölge müdüriyetinin yanlış hesap ve inatları yüzünden başlamış ve aynı sebepten dolayı devam etmektedir.

5 — Rafineri stokları bu akşama tükenecektir. Bu suretle bugüne kadar bir milyon liralık zarar 2 milyon liraya baliğ olacaktır. Ortaklık kasasına yılda 3 milyon liraya mal olacak taleplerimizi vermemek pahasına millî geliri her gün 2 milyon lira zarara sokanlara ilgililerin ne zaman hesap soracaklarını ciddi bir merak içinde bekliyoruz.

Türkiye Petrol İşçileri Sendikaları Federasyonu başkanı Mehmet Kılıç da yaptığı açıklamada şunları söylemiştir :²⁵

İşverenin varmak istediği hedef şuursuz tutumunu örtbas etmek için bölgede hükümetin müdahalesini sağlamaktır. Nitekim savcılık nezdinde ve Bölge Çalışma Müdürlüğü nezdindeki faaliyetleri netice vermeyince, bu defa da Adalet ve İşçileri Bakanlıklarına müracaat ettiler. 8 Temmuz 1964 tarihindenberi TPAO Batman İşletmesine bağlı sondaj ve istihsal işyerlerinde devam etmekte olan greve, TPAO yetkilileri tarafından çeşitli taktiklere başvurularak mani olunmak istenmektedir. Şöyle ki,

1 — Grevin başladığı gündenberi bunun kanunsuz grev olduğunu kasıtlı olarak halk efkârına yaymak suretiyle adli mercilerin müdahalesini sağlamaya çalışmaktadırlar.

2 — Grevin kanunsuz olduğuna kimseyi inandıramayınca bu defa da başka bir taktiğe başvurarak Adalet ve İşçileri Bakanlıklarına müracaatta bulunarak bölgede asayişini temin eden kuvvetlerin arttırılmasını istemektedirler.

24. (Sendika arşivinden).

25. GÜNDEM Gazetesi, 13 Temmuz 1964.

Bu hareketlerin de hedefi, hükümet mensuplarında, bu bölgede bir hadisenin doğabileceği kanaatını uyandırmak, bölgenin güvenliği gerekçesi ile hükümetin grevi durdurmasını temin etmektedir.

Grevin altıncı günü devlet demiryollarında akaryakıt sıkıntısının duyulmağa başlaması ve Batman rafinerisinde üretimin durmasıyla açılmış, Batman tam anlamıyla sessizliğe gömülmüştür. TPAO Genel Müdürü Topaloğlu grevin bir ya da iki gün içinde sonuçlandırılması gerektiğini ve anlaşma ortamı yaratmak için yeni öneriler tasarladıklarını söylerken,²⁶ Batman Petrol İşçileri Sendikası başkanı Behçet Atayılmaz hükümetin grev karşısında takındığı tutumu şu şekilde suçlamıştır :²⁷

Onlar kendilerini düşünmekten bizleri düşünmeğe vakit bulamıyorlar. Koltuklar baki değildir. Gün gelecek koltuklarını kaybedeceklerdir. Şunu iyi bilmelerini isteriz ki işçi uyanmıştır ve hakkını alacaktır. Günün bu uzak köşesi büyük ve şuurlu bir uyanış içindedir.

Bu arada sendika yöneticileri, Batman işletmesi müdür yardımcısının geceyarısından sonra içkili olarak grevcilerin kampına gittiğini, ileri geri konuşarak ağır sözler kullandığını ve sendika yöneticilerinin çabalarıyla olası olayların önlendiğini bir tutanakla saptamışlardır.²⁸

Grevin yedinci gününde, TPAO Genel Müdürü Topaloğlu yanında Ortaklık Genel Müdür Yardımcısı ve Petrol İşleri Dairesi şube müdürü olduğu halde Batman'a gelmiş ve görüşmelere başlamış, sendika yöneticileri ise Uzlaştırma Kurulu kararı dışında hiçbir öneriyi benimsemeyeceklerini açıklamışlardır. Bu arada Genel Müdürlüğün bir yönergesiyle zorunlu izin verilen²⁹ TPAO bölge müdürü Şemsi Agar, Diyarbakır savcısı tarafından grevin birinci ve ikinci günlerinde işçilere baskı yaptığı gerekçesiyle sorguya çekilmiş, Genel Müdürlüğün isteği üzerine güvenlik kuvvetleri ve karakollardaki jandarma sayısı İşçileri Bakanlığı'nca artırılmış, sendika başkanı Atayılmaz da Siirt Savcı yardımcısınca sorguya çekilmiştir. Grevi günü gününe izleyen *GÜNDEM GAZETESİ'*ne göre, işletme yöneticilerinin lojmanlarında ağırlanan ve yöneticilerle birlikte yemek yiyen Siirt savcı yardımcısı, Atayılmaz'ı tehdit ederek

26. *SON BASKI Gazetesi*, 14 Temmuz 1964.

27. *GÜNDEM Gazetesi*, 14 Temmuz 1964.

28. *GÜNDEM Gazetesi*, 14 Temmuz 1964.

29. *AKŞAM Gazetesi*, 15 Temmuz 1964.

düzenlediği tutanağı imzalatmak istemiş, sendika başkanı da bu işlemin usûlsüzlüğünü öne sürerek imzalamamıştır.³⁰

Bu arada Ortaklığın hesaplarını inceleyen Uzlaştırma Kurulu harcama olarak gösterilen bir 10 milyon liranın nereye gittiğini saptayamamış, bir bildiri yayınlayan Atayılmaz da, «...10 milyon liranın hesabını bilmeyenler işçinin alınterinin karşılığı olarak yılda beş milyon lirayı vermek istemiyorlar...»³¹ demiştir.

Grevin sekizinci gününde TPAO Genel Müdürü Topaloğlu ile sendika yetkilileri arasında yine görüşmeler yapılmış, genel müdür toplantıdan sonra sonuçtan umutlu olduğunu açıklarken, sendika başkanı Atayılmaz da, kaymakam Mustafa Yenin'in grevi sona erdirmeleri için kendisine baskı yaptığı gerekçesiyle Cumhurbaşkanı, Başbakan ve ilgili bakanlara bir telgraf çekmiştir. Sendika başkanı daha sonra, işçi ve yönetici ücretleri arasındaki uçuruma değinen bir de açıklama yapmış ve şunları söylemiştir:³²

Bu bir koltuk kaybetme, zararı başkasına yüklemek için sorumlu arama meselesidir. TPAO idare meclisi üyeleri hükümetin adamı, kısacası memurdurlar. Petrol işçilerine asgari ücret tanıdığı takdirde iktisadi devlet teşekküllerine emsal olacaklarını iddia ediyorlar. Bu ne kadar yanlış yolda olduklarını göstermeğe kâfidir. TPAO yetkililerinden genel müdür 13,000 lira maaş alırken diğer iktisadi devlet teşekküllerinde bu ücret 3000 TL, işletme müdürü 6-7 bin lira alırken gene iktisadi devlet teşekküllerinde bu ücret 2-3 bin liradır. Yetkililerin ücretleri emsal olmuyor da, işçiye verilecek asgari ücret mi emsal olacaktır?

Diğer yandan yersel yöneticilerin de işçilere karşı tutumları değişmiş, grevcilere gözdağı verme çabasına düşmüşler, Diyarbakır savcısı da grevcilerin başvurusu üzerine geri alınmıştır.³³

15 Temmuz gecesi geç saatlere kadar süren işçi-işveren toplantısı, sendika yöneticilerinin, (i) okur-yazar olsun olmasın, girişteki gündeliğin 13 lira olması, (ii) işletmede o anda çalışan işçilerin taban gündeliğinin 15 lira olarak saptanması, (iii) grevci işçilere grevde geçen günlerin ücretlerinin ödenmesi, (iv) sendikanın yapmış olduğu grev harcamalarının yarısının işverence üstlenilmesi (v) grevci işçilere işbaşı yaptıktan sonra işten çıkarılmayacakları

30. GÜNDEM Gazetesi, 15 Temmuz 1964.

31. AKŞAM Gazetesi, 15 Temmuz 1964.

32. GÜNDEM Gazetesi, 16 Temmuz 1964.

33. GÜNDEM Gazetesi, 16 Temmuz 1964.

konusunda inanca verilmesi isteklerinin Ortaklık yetkililerince reddedilmesi üzerine sona ermiş ve *grevin dokuzuncu gününde*, Ankara'ya dönmeğe hazırlanan Genel Müdür Topaloğlu, düzenlediği basın toplantısında şunları açıklamıştır :³⁴

Uzlaştırma Kurulu raporuna vaki itiraz, bir tutanakla Bölge Çalışma Müdürlüğüne bildirilir ve 6 işgünü geçtikten sonra ancak grev yapılabilir. Halbuki sendika yöneticileri bu kanunî formaliteye uymadan acele bir kararla greve gitmişlerdir. Grevin usulsüz olduğunu iddia ediyoruz. Tahkikat adli makamlarca yürütülmektedir. Biz idare olarak uğramacak zararlar karşısında bu noksanı görmemezlikten gelecek ve anlaşacaktık. Ancak sendika anlaşmaya yanaşmadı. Her geçen gün zarar bilânçosu kabarmış işçiler bu imkân kaybedeceklerdir. Boş yere inat ediyorlar.

Sendika başkanı Behçet Atayılmaz da bir açıklama yapmış ve şunları söylemiştir :³⁵

Bir müessese ki umum müdür ayda 13,000 TL, işletme müdürü 6000 TL ve diğer zevatı asgarî 4000 lira alırken... işçimizin cebine ayda 240 lira geçmektedir. Bu düpedüz sosyal adaletsizliktir. Sosyal olduğunu ileri süren bir devletin işverence aldatıldığı ve hattâ atlatıldığı en bariz delildir. Sosyal devlet olduğumuz milletçe kabul edilen Anayasa'da tescil edilmiştir... Hakkımız alınlarımız olduğundan şimdiye kadar yaptığımız fedakârlıkların dışında hiçbir tavizde bulunmayacağız. Greve devam edeceğimizi bir defa daha belirtiriz.

Bakanlar Kurulu da, Başbakan İsmet İnönü'nün başkanlığında, saat 10'dan 13.30'a kadar, üç buçuk saat süren bir toplantı yapmış ve Batman grevini görüşerek, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nca grevin durdurulması için mahkemeye yapılan başvurunun sonunun beklenmesi kararlaştırılmıştır.

Grevin onuncu gününde, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığında, Çalışma Bakanı Bülent Ecevit, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hüdayi Oral, Türkiye Petrolleri A. O. Genel Müdürü İhsan Topaloğlu, Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç ve Türkiye Petrol İşçileri Sendikaları Federasyonu Başkanı Mehmet Kılıç'ın katıldığı bir toplantı yapılmış ve toplantı sabahadək sürmüştür. İşveren toplantıya eski önerilerini, Türk-İş Genel Sekreteri de uzlaştırıcı önerilerini getirmiş, sonuçta olumlu bir gelişme sağlanamamıştır.

34. ZAFER Gazetesi, 17 Temmuz 1964.

35. GÜNDEM Gazetesi, 17 Temmuz 1964.

Grevin onbirinci günü sabahı, yasa dışı olarak grev yaptıkları gerekçesiyle haklarında kamu davası açılan sendika yöneticilerinin duruşmalarına başlanmış, duruşma sırasında Ankara'dan gelen telefona gitmesi için sendika başkanı Behçet Atayılmaz'a yargıç tarafından izin verilmiş, Atayılmaz da döndüğünde anlaşmaya varıldığını ve grevin durdurulacağını açıklamıştır. Bunun üzerine duruşma yargıcı oturumu 27 Temmuz tarihine ertelemiş ve davulluzurnalı büyük bir işçi kalabalığı sendika başkanı Atayılmaz'ı omuzlayarak sendika binasının bulunduğu Hürriyet alanına yürümüştür.

Başbakan yardımcısı Kemal Satır, Devlet Bakanı İbrahim Saffet Omay, Sanayi Bakanı Muammer Erten, Enerji Bakanı Hüda Oral, TPAO Genel Müdürü Topaloğlu, Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç ve Petrol-İş Başkanı Kılıç'ın katıldığı üç saatlik toplantıda, taban gündeliklerin 15 liradan başlaması ve taban gündelik artışının da 3 lira olmasının kararlaştırılmasıyla, on gündenberi süren Batman Petrol İşçileri grevi son bulmuştur.

Anlaşma olanağını yaratan toplantı kararları şunlardır: (i) Grev öncesinde işyerinde çalışanların taban gündelikleri 15 liraya çıkacak, (ii) Kıdem ve uyumlar Produktivite Merkezi'nin yaptığı değerlendirmeye göre belirlenecek, (iii) üç liradan az olmamak üzere bütün işçilere seyyanen ücret artışı verilecek, (iv) işe yeni alınacaklar için yeni bir taban gündelik düzeyi saptanacak, (v) tüm taban ücretler 15 lira olacak, (vi) ücretlerde «oynak merdiven» (echelle mobile) sistemi uygulanacaktır.

Toplantının sonuçlarını Batman'a bildiren ve grevin durdurulduğunu açıklayan Federasyon Başkanı Kılıç, şunları söylemiştir:³⁶

Bu, haklarımızı alma yolunda önemli bir başarıdır. Genel Müdürlük haklarımızı verecektir. Aramızda bir-iki ufak mesele var. Yapılacak başka toplantılarda sosyal haklar konusu da ele alınacaktır. Durumu Batman'a bildirdim. Grevciler teklifi olumlu karşıladılar. İşbaşı yapıldı ve istihsal başladı.

On gün süren Batman Petrol İşçileri Grevi sona erdiğinde, Batman TPAO işyerlerinde, yalnızca bir günlük ham petrol stoku kalmıştı.

36. *MİLLİYET Gazetesi*, 20 Temmuz 1964.

B. İşçi-Devlet İlişkilerinin Batman Grevindeki Görüntüsü

Türkiye'de işçi-devlet ilişkilerinin 1964 Batman grevine bağlı olarak ortaya çıkan görüntüsünü şu ana başlıklar altında özetleyebiliriz :

1. Greve katılma oranı yüzde 100, toplam kayıp işgünü de 12,000 olduğuna göre, 1964 Batman Grevi, nesnel ve nicel ölçütler açısından, gerek kamu kesiminin bütününe ve gerekse özel kesime kıyasla daha şiddetli geçmiştir.

2. Devletin yürütme organı niteliğindeki hükümet, «grevi erteleme» yoluna gitmemekle birlikte, uzun süre greve seyirci kalmış ve ancak ham petrol stokunun tükenmesine yakın işe karışmış, grevi kıramayınca grevi bitirme yoluna gitmiştir; devletin yersel bürokratik içeriğini oluşturan savcı, komutan ve kaymakam gibi ögeler, başta olayların dışında kalmakla birlikte, grevin durdurulması için sonradan sendika yöneticilerine baskı yapmağa başlamışlardır; devletin ekonomiyi düzenleyici ya da üretimi örgütleyici yanının cisimleştiği kamu iktisadî kuruluşlarının yöneticileri de, gerek toplu sözleşme görüşmeleri sırasında ve gerekse grev süresince, uzlaşmaya kesinlikle yanaşmamışlardır.

3. İşçilerin ücret artışı konusundaki isteklerine karşı genel bir kayıtsızlık görülmüş ve ortaklık yöneticileri, istenen ücret artışını vermemek konusunda, son dakikaya kadar direnmişlerdir.

4. Ortaklık yöneticileri ve devletin yersel temsilcileri, petrol işçilerinin grevini kırmak için çeşitli yollara başvurmuşlar, bu arada (i) hükümetin müdahalesini sağlamak için önce grevin yasa dışı olduğunu ve sonra da bölgede asayişsizliğin arttığını öne sürmüşler, (ii) işçilerle tek tek ya da toplu olarak konuşup işe dönmelerini, aksi takdirde işten çıkarılacaklarını söylemişler, (iii) işçilerin yemekhanesini kapatmışlar, (iv) sendika yöneticilerini savcılığa çağırarak ya da çağırarak grevi durdurmazlarsa haklarında kovuşturma açılacağını ihtar etmişler, (v) kamuoyunu işçinin karşısına çevirebilmek için istenen ücret artışının bölgede önemli bir toplumsal dengesizlik yaratacağını sürekli olarak yaymışlardır.

5. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, kendi tarafsız temsilcisinin de katıldığı Uzlaştırma Kurulu'nun kararlarını kabul etmemiş, ücret artışı yoluyla işçilere ödenecek yıllık tutarın, grev yüzünden, iki-üç günde yitirilmesine göz yummuştur.

6. Sık olmamakla birlikte grev yerinde patlak veren olaylara, büyük ölçüde, işveren temsilcilerinin ya da teknik personelin horlayıcı ya da kışkırtıcı davranışları yol açmıştır.

7. Özetle, artık değer üretiminin ve yaratılan değerın üleşiminin söz konusu olduğu mal-üretici T. P.A.O. Batman işyerlerinde Türkiye Petrol İşçileri Sendikası grevinin görelî şiddeti yüksek olmuş ve (i) grev kırıcı hareketlere girişilmesi, (ii) işçi isteklerine çoğunlukla kayıtsız kalınması, (iii) genellikle iktidar partisinin ve özellikle devletin yürütme organı durumundaki hükümetin greve karışmaması, (iv) çoklukla işveren temsilcilerinin işçiye karşı horlayıcı tutum takınmaları nedeniyle grevlerinde olayların patlak vermesi, (v) işçilerin gündelik artışı isteklerine, ham petrol stokunun tükenmesine bir gün kalayadek direnilmesi ana başlıkları altında toplayabileceğimiz bir soyut davranışlar bütünü içinde, *DEVLET, açıkça, işçinin karşısında yer almıştır.*

III

T. C. Devlet Başbakanlık Basımevi Grevi

(21 Temmuz - 10 Ağustos 1964)¹

Türkiye Gazeteciler ve Basın Sanayii İşçileri Sendikası (Basın-İş) ile Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Genel Müdürlüğüne bağlı Devlet Başbakanlık Basımevi arasında çıkan toplu sözleşme uyuşmazlığı sonunda, basımevinin 66 işçisi, sıkı yönetimin kalktığı 21 Temmuz 1964 günü saat 15.30'da greve başladılar.

Beş ay süren ve sonuçta greve yol açan toplu sözleşme görüşmelerine Basın-İş Sendikası, 500 liraya kadar aylık alan işçiler için yüzde 20, 750 liraya kadar aylık alan işçiler için yüzde 15 ve 750 liradan yukarı aylık alan işçiler için de yüzde 10'luk bir ücret ar-

1. Resmî Gazete'yi yayımlayan Devlet Başbakanlık Basımevinde, Türkiye Gazeteciler ve Basın Sanayii İşçileri Sendikası'nın (BASIN - İŞ) uyguladığı grev 21 Temmuz 1964 tarihinde başlamış ve Kıbrıs olaylarının patlak verdiği 10 Ağustos 1964 tarihinde, Türk-İş'in aldığı «grevleri durdurma» kararıyla sona ermiştir. Greve işyerindeki 73 işçinin 66'sı katılmış, katılma oranı yüzde 90.41 olmuş ve görev süresince toplam 1386 işgünü yitirilmiştir.

tışını ve çalışanlar için ölüm-doğum ödenekleri konmasını içeren önerilerle gelmiş, sendikaca istenen bu ücret artışının devlet adına işveren temsilcisi Mustafa Alparslan'ca benimsenmemesi üzerine konu Yüksek Uzlaştırma Kuruluna götürülmüştü. Sendikanın aracısı olarak milletvekili Coşkun Kırca, işverenin aracısı olarak Hüseyin Ilgıt ve tarafsız aracı olarak senatör Amil Artüs'ten meydana gelen Yüksek Uzlaştırma Kurulu da sorunu enine boyuna incelemiş, işçi isteklerinin çoğunluğunu haklı göyerek 750 liraya kadar aylık alan işçiler için yüzde 15 ve 750 liradan yukarı aylık alanlar için de yüzde 10'luk bir ücret artışı öngörmüştü. Uzlaştırma Kurulunun kararını işveren temsilcisi benimsemeyince, sendika için, tek çıkar yol olarak GREV kalıyordu. Basın-İş Sendikası Yönetim Kurulu, ilk grev kararını, 24 Haziran 1964 tarihli toplantısında almış ve greve gidileceğini sıkı yönetim komutanlığına, ilgili işyerine ve Bölge Çalışma Müdürlüğü'ne ayrı ayrı bildirmişti. Oysa, o ana gelinceyedek, grev kanunu her uygulanmak istenilişinde devleti karşısında bulmuş, «devletin kaba kuvveti sıkı yönetim»² çok sayıda grevi başlamadan bitirmişti. *Başbakanlık Devlet Basımevinde Grev* başlıklı makalesinde,³ İsmail Şahin, devlet basımevinde uygulanacak bir grevin anlam ve kapsamıyla sıkı yönetimin bağlantısını şu şekilde kuruyordu :⁴

Devletin kaba kuvveti sıkıyönetim, bir yıl içinde, pek çok grevi daha başlamadan bitirdi... Sendika yöneticileri sıkıyönetimin ne denli bir baskı düzeni olduğunu bildikleri halde bütün iyi niyetleriyle uygulama teşebbüslerini yenilemişlerdi... Başbakanlık Devlet Basımevinde Türkiye Basın-İş Sendikasının koyacağı grev büyük önem taşıyordu. Bir kez bu işyeri devlete aitti... Bu işyeri yıllardanberi Resmî Gazete'yi yayınlamaktaydı. Resmî Gazete'nin grev yüzünden bir gün çıkmaması halkoyunda büyük dalgalanmalara yol açabilir, bazı kararnamelerin ve yönetmeliklerin yayınlanarak yürürlüğe girmesi önlenbilirdi.

Sonuç beklenildiği gibi oldu ve Basın-İş Sendikasının Devlet Başbakanlık Basımevinde uygulamaya karar verdiği grev, Ankara Sıkı Yönetim Komutanlığının 26.6.1964 gün ve 2030-5061-64-3 sayılı emriyle durduruldu.⁵ Sıkı yönetimin sona ermesini beklemekten başka çıkar yol yoktu.

2. İsmail Şahin, «Başbakanlık Devlet Basımevinde Grev», *SOSYAL ADALET Dergisi*, Ağustos 1964, s. 6.

3. *a.k.*, s. 6-10.

4. *a.k.*, s. 6-7.

5. (Sendika arşivinden).

Grevin sıkı yönetimce ertelenmesiyle kazanılan süreye rağmen sendika yöneticileriyle işveren temsilcileri arasında bir anlaşma noktası bulunamadı ve 21 Temmuz 1964 tarihinde, sıkı yönetimin sona ermesinden birkaç saat önce, Türkiye Gazeteciler ve Basın Sanayii İşçileri Sendikası yönetim kurulu şu açıklamayı yaptı.⁶

Grev Kararı :

24.6.1964 gün ve 341 sayılı grev ilânımızı sıkıyönetim komutanlığı durdurmuştu. Bu kere, sıkıyönetimin 21.7.1964 günü saat 15'te sona ermesi dolayısıyla Başbakanlık Devlet Basımevi işyerinde sendikamız 21.7.1964 günü saat 15.30'da greve başlayacaktır. İlân olunur.

A. Grevin Gelişmesi ve Sonuçlanması⁷

İşçiler, sıkı yönetimin bittiği saatte, «Suçumuz İşçi Olmak mı?», «Toplumcu Aydınlar Safımıza Katılmız», «Sosyal Devlette Sosyal Adaletsizlik», «Türk İşçisi Her Gün Daha Kuvvetli», «Anayasadaki Haklarımızı İstiyoruz», «Politikacılar Uyanınız», «Atam İzindeyiz Diyolar Fakat İnsanca Yaşamamızı İstemiyorlar» ve «İş Güvenliği İstiyoruz» yazılı yaftalar taşıyarak işyerinin kapısında toplanmağa başlamışlar,⁸ yaftaları yüksek sesle okuyarak basımevi müdürünü istifaya çağırılmışlar ve sonra da Necatibey Caddesinden Kızılay'a doğru yapmak istedikleri sessiz yürüyüşte ilk kez güvenlik kuvvetleriyle karşı karşıya gelmişlerdir. İşçilerin polis yığınağını aşmaya çalışmaması yüzünden, Başbakanlık Basımevi grevinin birinci günü olaysız kapanmıştır.

Grevin ikinci gününün ilk saatlerinde, yani geceyarısından hemen sonra, grev başlamadan önce dizilen Resmî Gazetelerin basımının başka işyerlerinden getirtilen işçilerce bitirilmesi üzerine ilk olaylar patlak vermiştir. Baskı ve yığma işlerinin başka işçilerle

6. (Sendika arşivinden).

7. T. C. Devlet Başbakanlık Basımevi grevinin gelişimini incelemede şu kaynaklardan yararlanılmıştır: ANADOLU AJANSI BÜLTENLERİ, SOSYAL ADALET ve Türk-İş Dergileri, Türk-İş ve Türkiye Gazeteciler ve Basın Sanayii İşçileri Sendikası Arşivleri, GÜNDEM, SON BASKI, HÜRİYET, MİLLİYET, YENİ İSTANBUL, ULUS, HAVADİS, DÜNYA, CUMHURİYET, ADALET, MEDENİYET, ZAFER, AKŞAM, YENİ TANNİN Gazeteleri koleksiyonları. Yazılı ya da sözlü demeçlerle başka kaynaklarda raslanmayan olayların dışında, bu kaynaklara ayrıca atıf yapılmayacaktır.

8. GÜNDEM Gazetesi, 22 Temmuz 1964.

en
na
in
a-
bitirilmesine sendika yöneticileri karşı çıkmışlar ve yapılanın 275 sayılı yasaya aykırılığını öne sürerek şu tutanağı düzenlemişlerdir :⁹

Başbakanlık Devlet Matbaasında başlatılan kanunî grevin 9. saatinde yani saat 23.58 de işyerinde çalışan işçilerden Ahmet Ünal greve katılmayıp bu süre zarfında işverenin verdiği baskı işini yapmış, işyerini kontrol eden sendika yöneticileri çalışmasının Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanununa aykırı olmadığını, ancak işverenin ısrarı ile İş Kanununun fazla mesaiyle ilgili maddesinin ihlâl edildiğini, zira işçinin sekiz saat dışında 5 saat çalışarak iş yaptığını tesbit etmişlerdir... Grevin ilk saatlerinde içeride bulunan ve aslında başka işyerinin işçileri olmalarına rağmen işverence çalışmaya zorlanan Nedim Öktem ile Tahir Ayhan'ın itiraz etmesi üzerine, işveren matbaa müdürü Mustafa Alpaslan'ın işçileri istikballeriyle ilgili olarak tehdit ettiği, kendilerini bu tehditle çalışmaya zorladığı ve hareketleriyle korkutmak istediği görülmüştür. Oysa işçilerden tehde maruz kalanların Millî Piyango İdaresi'nde kadrolu olduğu bilindiğinden çalıştırılması 275 sayılı kanunun ihlâli demek olacağı kendisine hatırlatılmış ve bu hatırlatma işverence dudak bükülmesi suretiyle istihza ile karşılanmış ve suça devam edilmiştir... İşbu tutanak olayın hemen sonrası yerinde tanzim edilerek imzalanmıştır.

Günün ikinci önemli olayı, saat 10'da 113 plaka numaralı bir askerî jeeple basımevine gelen Millî Savunma Bakanlığı Kanunlar Dairesi Başkanı Yargıç Yarbay Ahmet Kerse'nin «*özel ziyaretçimdir*» diye basımevi müdürü Alparslan'ca içeri alınması ve çıkarken de yanında bir miktar Resmî Gazeteyi götürmek istemesiyle meydana gelmiştir. Grev Komitesi Başkanı Oktay Poyraz yapılanın 275 sayılı yasaya aykırı olduğunu ve gazetelerin geri verilmesi gerektiğini söylemiş, Kerse durumu bakanlık yetkilileriyle görüşmek zorunda olduğunu belirtmiş, birlikte Millî Savunma Bakanlığı'na gidilerek basımevinden çıkarılan gazeteler grev yöneticilerince geri alınmıştır. Aynı saatlerde olay yerine güvenlik kuvvetleri gelmiş, polis yetkilileriyle grevci işçiler arasında tartışmalar olmuş, yetkililerden bazılarının grevi kırmak için işçileri tehdit ettikleri bir tutanakla saptanmış ve sözü geçen tutanağa göre, Emniyet Birinci Şube Müdürü, bir işçiye, «...*Bütün gazetelerde senin resmin var. Dün de ben bizzat senin resimlerini çektim. İşçileri tahrik eden sensin. Eğer burada birkaç kişi götürülecek olursa bunlardan biri de sensin...*»¹⁰ demiştir.

9. (Sendika arşivinden).

10. GÜNDEM Gazetesi, 23 Temmuz 1964.

Asıl büyük olaylar öğleden sonra, basılan gazetelerin basımından çıkarılarak 06 AD 351 plaka numaralı bir arabaya yüklenmesi sırasında patlak vermiş, bunu önlemeye çalışan grev yöneticisi Poyraz yetkililerce tartaklanmış, işçiler güvenlik kuvvetlerince dağıtılmış ve yükleme işi polis kordonu altında bitirilmiştir. İkinci gün olaylarını Şahin şöyle betimlemektedir:¹¹

Devletin askerî baskısı yerini polis baskısına bıraktı... Bunun en yeni örneği geride bıraktığımız ay içinde Başkent'te görüldü. Göstermelik demokrasinin polis gücü, Türkiye Basın-İş Sendikasının Başbakanlık Devlet Basımına koyduğu grevi soysuzlaştırdı... Devletin baskı organları işe yarayacakları zaman hışım gibi inceklerdi... Kaba kuvvet kullanılmadan bu işin sonunun alınamayacağı artık belli olmuştu... Yarım saat sonra sahiplerinden emir alan kaba kuvvet piyonları başlarıyla birlikte grev yerine geldiler... Grevcilerin üzerine o eski günlerden kalma alışkanlıkları, yalın cop saldırdılar. Kalabalık kıyasıya dağıtıldı, grevcilerin ellerinde tuttıkları dövizler ve pankartların bir bölümü parçalandı, diğer bir bölümü saklandı. Devlete karşı girişilen bir grev gene devletin kaba kuvveti tarafından devletin merkezinde katlediliyordu.

Resmî Gazetelerin basımından çıkarılarak kamyonla yüklenmesi olayı bir tutanakla saptanmış ve olay yerinde bulunan Ankara Emniyet Müdürü Orhan Zaim de, bazı kayıtlarla, düzenlenen tutanağı imzalamıştır. Tutanak şöyledir:¹²

Başbakanlık Devlet Matbaasında Basın-İş Sendikasıca başlatılan kanunî grevin ikinci gününde 13.10 da işveren Mustafa Alpaslan grev halindeki işyerinden kanunsuz olarak üretim unsuru iken Resmî Gazeteyi dışarıya sevkedilip, bu işyerinin mütemmimi olan Başbakanlık binasındaki tevzi bürosuna satışa çıkarılmak üzere 06 AD 351 plaka no.lu arabaya bu işyerinde çalışmayan başka işçiler tarafından istif edilip bu hareket basın mensupları ve emniyet görevlileri huzurunda olmuş ve olay sırasında tutanak tanzim ve imza edilmiştir.

Yine grevin ikinci gününde, bir yandan işveren temsilcileri ve diğer yandan da sendika temsilcileri, grevin nedenleri ve gelişmesi konusunda çeşitli açıklamalar ve karşılıklı suçlamalar yapmışlardır. İşveren temsilcisi şunları söylemiştir:¹³

Bu yüzde 15 gündelik yükselişini şu şartla kabul etmekteyiz: Ücret ve gündelik ıslahı bakımından eşit işleme tabi tuttuğumuz memur, müstahdem ve matbaa işçileri topluluğu içinde, işçilerimizi memur

11. İsmail Şahin, *a.g.m.*, s. 6-8.

12. (Sendika arşivinden).

13. *ULUS Gazetesi*, 23 Temmuz 1964.

ve müstahdemlerimizden şimdiye kadar olduğu gibi bundan böyle de ayırt etmemek durumundayız. Başka deyimle, işçilerimiz şu gerçeği takdir etmelidirler ki, ileride memur ve müstahdem kardeşlerine ne zaman yapılacağını şimdiden kestiremeyeceğimiz yüzde 15 lik bir zammı, işçilere bugünden peşin olarak yapmak gibi farklı bir muameleye toplu sözleşme çığına girme şerefine zorlanmışız. İşte bu şartı toplu sözleşmeye dercettiğimiz takdirde işçilerimizin gündeliklerine yüzde 15 lik bir artışı kabul etmek bizim için kabil olacaktır. Bir defaya mahsus olmak üzere yapacağımız yüzde 15 gündelik artışının yıllık tutarı 100 bin liramın ödenebilmesi, Maliye Bakanlığı ile mutabık kaldığımız üzere, 1964 yılı Başbakanlık bütçesine bu miktar ek ödeneğin konmasına ve Büyük Millet Meclisi'nde bunun kanunlaştırılmasına bağlıdır.

Grevin üçüncü gününde, işveren temsilcisinin bu açıklamasına, Basın-İş yönetim kurulunca yayınlanan şu bildiriyle cevap veriliyordu :¹⁴

Türkiye Basın-İş Sendikası'ndan bildirilmiştir :

Anayasa ve son kanunların işçi istismarına karşı tanıdığı grev hakkı Başbakanlık Matbaasında devam etmektedir. Olgun bir hava içinde başlayan grev, işveren temsilcisinin tahrikleriyle maalesef müessif bir yola sürüklenmek istenmektedir. İşveren temsilcisinin hukuk düzenini ve emniyet teşkilâtını da istismar etme çabaları anlayışlı idareciler tarafından grev yerinde görülmüştür. İşveren temsilcisi dün yayınladığı bir demecde, masuniyet maskesi altında, «Memurlara yapılmayan bir zammın işçilere yapılamayacağı»nı söylemektedir. Hukuk devletinin bağrında filizlenmeğe kalkışan işgüzar işveren temsilcisi bilmelidir ki, Türkiye Basın-İş teşkilâtı, işçi memur bütün çalışanların haklarını savunacaktır. Teşkilâtımız üyelerinin hakları istenirken, istismara karşı yükselen her haykırış, aynı zamanda memur ve tüm işçiler adındadır.

Grevin böylece açılan üçüncü günü de olaylı geçmiş, grev yöneticisi Oktay Poyraz ve Son Baskı Gazetesi muhabiri Hüsamettin Ünsal greve katılmayan işçileri ölümle tehdit ettikleri gerekçesiyle savcılığa götürülerek sorguya çekilmişler, Resmî Gazete'nin Yeni Cezaevi basımevinde bastırılması için gerekli temaslar yapılmış, Resmî Gazeteyi bastıkları için Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliğine ve Türkiye Büyük Millet Meclisi basımevi müdürlüğüne noterlik kanalıyla sendika tarafından bir protesto gönderilmiş, karşılıklı yazışmalardan sonra ve zamanında bildirilmediği gerekçesiyle Basın-İş sendikasının 24 Temmuz İşçi Bayramında düzenlemek is-

14. (Sendika arşivinden).

tediği davullu-zurnalı toplantıyla sessiz yürüyüşe valilikçe izin verilmemiş ve bu arada Basın—İş Sendikası Başbakan İsmet İnönü ile Çalışma Bakanı Bülent Ecevit'e birer telgraf çekmiştir. Başbakan'a gönderilen telgrafta, «...Yeni düzenin getirdiği hür dünya işçi hakları kendini herşeyin üstünde zanneden gözü kararmış bir sabotör tarafından berhava edilmek istenmektedir. Mani olunması için ilgililere acilen emir buyurmanızı rica ederiz...»¹⁵ denmiştir.

Grevin dördüncü gününde, olaylar, grevyerinden İşçi Bayramının kutlandığı Çalışma Bakanlığına sıçramış, Basın-İş sendikasıyla tören başkanlığına çekilen telgraf okutulmamış, bu davranışa karşı çıkan Basın-İş Genel Sekreteri Atilla Bartınlioğlu ile C. H.P. milletvekili Şeref Bakşık arasında bir süre sert tartışmalar olmuş, araya giren doğal senatörler Suphi Karaman ve Sami Küçük olayı yatıştırmışlardır. 24 Temmuz İşçi Bayramını kutlama törenine çekilen ve okutulmayan telgraf şöyledir :¹⁶

Anayasa ve kanunların işçiye tanıdığı hakların kanun koyucuları tarafından çığırkanca çiğnendiği, tarumar edilmek istendiği bu günde işçi bayramı anlamsız duruma gelmektedir. Toplantıya katılan işçi arkadaş! İşçinin yanında görünen idareciler! Sizlere Anayasasının namusunu korumak için her türlü tedhişe karşı sonuna kadar direnmeğe kararlı olan işçi kardeşleriniz sesleniyor. Bizsiz bayram, sızsiz grev olmaz.

Bu arada, bildiri dağıttıkları gerekçesiyle sendika genel sekreteri Bartınlioğlu ve grevcilerden Abdurrahman Sağdıç'ın oğlu Birinci Şubeye götürülmüşler, iki saatlik bir sorgudan sonra salınmışlardır. Çok sayıda sendika, Basın-İş'e çektikleri telgraflarla, Başbakanlık Basımevi grevini desteklediklerini belirtmişlerdir.¹⁷

Grevin beşinci gününde polisin izinleri kaldırılmış, güvenlik kuvvetleri 48 saat süreyle grev yerinde kol gezmiş, bu arada basımevi müdürü Mustafa Alparslan istifa etmiş fakat istifası kabul edilmemiş;¹⁸ *grevin altıncı gününde*, Başbakan yardımcısı Dr. Ke-

15. (Sendika arşivinden).

16. (Sendika arşivinden).

17. Basın-İş grevinin sürdüğü 21 gün içinde, sendikaya, aşağıdaki işçi kuruluşlarından başarı telgrafları gelmiştir: Batman Petrol İşçileri Sendikası, Ege Tütün Müskirat Gıda ve Yardımcı İşçileri Sendikası, TOCİS-İŞ, Metal-İş Federasyonu, Erzurum Devlet Demiryolları İşçileri Sendikası, Besin-İş Sendikası Konya Şubesi, Türk Harb-İş Federasyonu ve İstanbul Basın-İş Sendikası. (Bu telgrafların metinleri ilgili sendikaların arşivlerinden sağlanmıştır).

18. YENİ İSTANBUL Gazetesi, 26 Temmuz 1964.

mal Satır'la görüştüktan sonra bir basın toplantısı düzenleyen Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç şu açıklamayı yapmıştır :¹⁹

Basın-İş grevi hakkında hükümet kademelerinin ve savcılığın tutumu kanunsuzdur. Grev yapılan bir işyerinde istihsal yapılamaz. Devlet Matbaası gibi bir teşekkülün kanunsuz yollara başvurusu üzücüdür. Resmî Gazetenin başka yerlerde bastırılması suç olur... Bu arada sahibi olduğu ULUS Gazetesinde grevden ve grevcilerden söz edilmemesini isteyen Başbakan Yardımcısı Dr. Kemal Satır da konfederasyonumuz tarafından şiddetle protesto edilecektir. Hükümet ve ayrı ayrı bakanlar bütün çabalarına rağmen işçilerin mücadelesini kıramayacaklar, işçi daima başarıya ulaşacaktır.

Grevin yedinci ve sekizinci günleri olaysız geçmiş, Türk-İş Genel Sekreterinin grevi sona erdirmek konusundaki önerileri önce Başbakan Yardımcısı Satır ve sonra da Başbakan yardımcısının başkanlığında toplanan Neşriyat ve Müdevvenat Genel Müdürlüğü yetkililerince incelenmiş, bu arada basımevi müdürü Alparslan bazı işçilerin grevden vazgeçerek çalışmak için kendisine başvurduklarını söylemiş, Hasan Cele adlı bir işçinin basımeviden Millî Pi-yango İdaresi'ne ait 333 adet sevk bordrosunu kaçıрмаğa çalışırken grev gözcülerince yakalandığı bir tutanakla saptanmış, Resmî Gazete üçüncü kere basımevi değiştirerek Yeni Cezaevi matbaasında yayınlanmağa başlanmış, Başbakanlık müsteşarı Haldun Derin bu konuda «...Yeni Cezaevi matbaası teknik bakımdan daha elverişli olduğundan, bugünden itibaren orada yayına başlamıştır ve Resmî Gazetenin çıkışı devam edecektir...»²⁰ demiş, Basın-İş genel sekreteri Bartınlioğlu da Cezaevi Basımevinin döner sermayeli bir kuruluş olduğuna ve Resmî Gazete'nin burada bastırılmasıyla ilgili kişilerin Türk Ceza Kanunu'nun 230. ve 240. maddeleri gereğince yargılanmaları gerektiğine değinmiştir.²¹

19. SON BASKI Gazetesi, 27 Temmuz 1964.

20. CUMHURİYET Gazetesi, 28 Temmuz 1964.

21. Sendika arşivinden alınan yazının tam metni şöyledir :
Cumhuriyet Savcılığına,

Grev halinde bulunduğumuz Başbakanlık devlet basımevinin sorumluları, bu matbaada basılmakta olan Resmî Gazetenin 27.7.964 tarihli nüshalarını Cezaevi matbaasında bastırışlardır. Cezaevi matbaası döner sermayeli bir devlet müessesesi olduğuna göre... Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Genel Müdürlüğünün Cezaevi matbaasına başka bir fasıldan para ödemeleri gerekmekte, bu ise TCK'nun 230. ve 240. maddeleri gereğince vazifelerini suistimal suçunu işlediklerini ortaya koymakta ve haklarında kovuşturma yapılmasını icap ettirmektedir. Bir para ödememiş bulunuyorlarsa, bu defa cezaevi matbaası sorumluları

Grevin dokuzuncu ve onuncu günlerinde olay olmamış, Türk-İş yöneticileri çeşitli açıklamalar yapmışlar, Türk-İş Genel Başkanı Seyfi Demirsoy «...Bugüne kadar arabulucu olarak hareket ediyorduk. Bugün Başbakanlıktan bir haber çıkmadığı takdirde Türkiye Basın-İş sendikasının Başbakanlık Devlet matbaasında yürüttüğü grevi konfederasyon olarak ele alacağız ve mutlaka halledeceğiz...»²² ve Türk-İş'in diğer yetkilileri de «...Bugün yaptığımız görüşmede Pazartesi günü için müzakerelere başlayabileceğimiz söylendi. Biz Basın-İş Sendikasının haklı grevini destekliyoruz ve desteklemeye devam edeceğiz. Yakın bir zamanda hal çaresi bulunacağını sanıyoruz...»²³ demiştir.

Grevin onüçüncü gününde, yargı organlarını etkileyici yönde bir açıklama yaparak Anayasayı çiğnediği gerekçesiyle, Adalet Bakanı Sedat Çumralı kınanmış ve sendikaca şu bildiri yayınlanmıştır :²⁴

Başbakanlık Matbaasında devam eden grev çeşitli yönleriyle Türk savcı ve hâkimlerine intikal etmiştir. Anayasanın ve kanunların tanıdığı hakların işçiler tarafından savunulduğu şu sıralarda, bugünkü hükümetin Adalet Bakanı Anayasaya saygısızlığın en sarih örneklerinden birini vererek adli mercilere tesir edecek beyanlarda bulunmaktadır. Bu yöndeki beyanların Türk savcı ve yargılarına herhangi bir şekilde tesir etmeyeceğine inanan Basın-İş Sendikası Anayasanın çiğnenmesine mani olunmasını istemektedir. Anayasanın koruyucu kudreti altına sığınanların Anayasayı içten tahribe teşebbüsleri bundan önce olduğu gibi bundan sonra da muvaffak olamayacaktır.

Kıbrıs olaylarının patlak verdiği 10 Ağustos 1964 tarihinedek Resmî Gazete'nin çıkışında herhangi bir aksama ve grevyerinde de olay olmamış, Türk-İş yetkililerinin sürekli demeçlerine rağmen hükümetten grevi sona erdirmek yönünde olumlu hiçbir çaba gerçekleştirilememiştir. 274 ve 275 sayılı yasaların sürekli olarak çiğnendiği yolunda Basın-İş Sendikasının savcılıklara yaptığı başvurular da cevapsız kalmıştır. Bu arada Bursa Basın İşçileri Sendikası Başbakan İsmet İnönü'ye aşağıdaki telgrafı çekmiştir :²⁵

aynı madde gereğince kovuşturma açılmasını icap eden suçu işlemiş durumdadırlar. Gereğinin yapılarak sorumlular hakkında takibata geçilmesini saygılarımla rica ederim.

22. GÜNDEM Gazetesi, 31 Temmuz 1964.

23. GÜNDEM Gazetesi, 1 Ağustos 1964.

24. (Sendika arşivinden).

25. (Sendika arşivinden).

Sayın İsmet İnönü, Başbakan;

Sosyal adalet anlayışına programında yer veren devlet mekanizmasının bir matbaasında kapitalist zihniyetli bir işveren vekilinin devlet yöneticilerini cihan önünde mahcup edecek davranışları sonunda greve giden Türkiye Basın-İş Sendikası'na katılma ve sendikanın Bursa Şubesi olma kararını oybirliği ile verdiğimiz olağanüstü kongremizde bütün üyeler adına Basın-İş grevini sonuna kadar destekleyeceğimizi ve yeni girdiğimiz düzende örnek bir işveren olarak anlaşmazlığı en kısa zamanda olumlu kılacağımız kamısında olduğumuzu saygılarımızla bildiririz.

10 Ağustos'ta Kıbrıs olaylarının meydana gelmesi ve 11 Ağustos 1964 tarihinde de, böylesine önemli durumlarda ulusal çıkarların herşeyden üstün tutulması gerektiği düşüncesiyle Türk-İş'in, kendisine bağlı bütün alt kuruluşlar adına grevleri durdurma kararı almasından sonra, 21 günlük Devlet Başbakanlık Basımevi grevi, bir anlaşma ortamı yaratılmadan ertelenmiştir.

B. İşçi-Devlet İlişkilerinin Basımevi Grevindeki Görüntüsü

1964 Devlet Başbakanlık Basımevi grevine bağlı olarak ortaya çıkan somut ilişkiler bütünü ve bu bütünden çıkarılabilecek soyutlamaları şu ana başlıklar altında toplayabiliriz :

1. Greve katılma oranı yüzde 90.41 ve toplam kayıp işgünü 1386'dır. Bu açıdan bakıldığında grevin görece şiddetinin düşük olduğu vargılanabilir. Gelgelelim, böylesine bir sonuca giderken dikkatli olmak gerekmektedir. Şöyle ki, (i) greve görece küçüklükte bir işletmede gidilmiş, (ii) katılma oranı yüksek olmakla birlikte işçi sayısının azlığı yüzünden yitirilen işgünü de az olmuş, (iii) çeşitli nedenlerle grev zamanından önce sona erdirilmiş, (iv) işçilerle güvenlik kuvvetlerinin çatıştığı olaylara sıklıkla raslanmıştır. Bu nedenle, grevin şiddet derecesini belirlemede, nicelerin dışında bazı ölçütlere yönelme zorunluluğu vardır.

2. Başbakanlık Basımevi işçilerinin grevi sıkı yönetim komutanlığınca ertelenmiş; hükümet ve işveren temsilcisi sonunadek grevci işçilerin isteklerine kayıtsız kalmış, hatta Başbakan Yardımcısı Dr. Kemal Satır sahibi bulunduğu *ULUS* Gazetesinde grevden söz edilmesini yasaklamış; grev yerinde kum gibi kaynayan sivil polisler işçileri tedirgin ve tehdit etmiş;²⁶ işveren, Resmî Gazete'yi Türkiye Büyük Millet Meclisi, Dışişleri Bakanlığı ve Yeni Cezaevi basımevlerinde bastırarak grevin etkinliğini büyük ölçüde düşür-

26. İsmail Şahin, *a.g.m.*, s. 8.

müş; basımevi yetkilileri, Resmî Gazete'yi dışarıdan işçilere dizdirip bastırarak Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu'nun 27/2. maddesini sürekli olarak çiğnemiş; güvenlik kuvvetleri gazetelerin yüklenmesi sırasında kolluk görevi yapmışlar ve bu yasa dışı yüklemeyi önlemeğe çalışan işçileri coplarla dağıtmışlar; özellikle savcılık, sendika yöneticilerinin uyarmalarına kulak asmamıştır.²⁷

3. Grev süresince işveren temsilcileri, (i) Resmî Gazete'yi dışarıda dizdirip bastırarak, (ii) bu işte yabancı işçi çalıştırarak, (iii) basılmış gazeteleri yasal yasağa rağmen basımevinden çıkararak, (iv) işçileri işten çıkarmakla tehdit ederek grevi kırmaya çalışmışlardır.

4. İşveren temsilcisi, aralarında kendi tarafsız aracısının da bulunduğu Yüksek Uzlaştırma Kurulu kararını benimsememiştir.

5. Grevyerinde sıklıkla olaylar patlak vermiş, özellikle grevin ikinci gününde işçiyle güvenlik kuvvetlerini karşı karşıya getiren önemli çatışmalar olmuştur.

6. Özellikle işveren temsilcisi, işçilere karşı son derece horlayıcı bir tutum takınmış²⁸ ve en az grevyerinden ürün kaçırma çabaları kadar, bu davranışlar dizisi de olayları kıvılcımlandırmıştır.

7. Özetle, greve gidilen T. C. Devlet Başbakanlık Basımevinde, (i) devlet, grevi kırmak için, tüm güçlerini ve en önemlisi güvenlik kuvvetlerini seferber etmiş, (ii) işçi isteklerine kayıtsız kalmış, (iii) sıkı yönetim yoluyla grev bir kere ertelenmiş, (iv) grevin Kıbrıs olayları yüzünden ertelenişinedek işçilerin ücret artışı isteklerinin benimsenmesine yanaşılmamış ve (v) açıklamaların öznel içeriğinden de anlaşılacağı gibi, gerek işveren devlet ve gerekse işçi, grev öncesinde ve süresince, birbirlerine açıkça cephe almışlardır. *Kısacası, Başbakanlık Basımevi grevinde, DEVLET, işçinin karşısındadır.*

27. a.k., s. 9.

28. Bu davranışa bir örnek olarak 1 Ağustos 1964 günü grevyerinde tutulan ve Atilla Bartınhoğlu, Abdurrahman Ergez, Mehmet Ulucak, Bülent Teygöz, Muzaffer Kılık imzalarını taşıyan şu tutanak gösterilebilir:

1 Ağustos 1964 günü saat 9.45 de Başbakanlık Devlet Basımevi önünde matbaa müdürü Mustafa Alparslan işyerinden bazı malzeme çıkarmaya teşebbüs etmiş, grev gözcüleri ve sendika yöneticilerinin ihtarına üzerine bundan vazgeçmiş, ancak bir dosyayı havi olarak işyerini terketmiştir. Bu arada Alparslan, işçi arkadaşlara «Eşsekoğlu eşsekler. Benim girip çıkmam sizi alakadar etmez» demiş ve grev nöbetçilerini tehdit etmiş, grevden sonra işlerine son vereceğini söylemiştir (sendika arşivinden).

IV

Ereğli Kömür İşletmesi Kozlu Ocakları Grevi

(10 - 14 Mart 1965)¹

Türkiye işçi sınıfı tarihinin 1908 grevlerinden² bu yana en şiddetli ve kanlı kesidi, 10 Mart 1965 günü sabahı, Ereğli Kömür İşletmesine (EKİ) bağlı Karadon bölgesinin Gelik ocağında, 1500 yeraltı maden işçisinin kuyulara inmemeğe direnmesiyle açıldı. Dört gün sonunda, Kozlu ve Karadon ocaklarında, işçilerle «devlet»in güvenlik kuvvetleri karşı karşıya gelmiş, izleyen çarpışmalarda Türkiye işçi hareketinin 60 yıldanberi ilk ölüleri verilmiş,³

1. 1500 kömür işçisinin ocaklara inmemesiyle başlayan ve kısa zamanda yayılarak 6000 işçiyi kapsamına alan 1965 Kozlu grevi, 10-14 Mart aralığında ve dört gün sürmüştür. Grevin ilk iki gününe 1500, son iki gününe de 6000 işçi katılmış, toplam 15,000 işgünü yitirilmiştir.
2. bkz. Hüseyin Avni, *TÜRKİYE'DE 54 YIL ÖNCEKİ...*, a.g.e.
3. Yaygınlıkla benimsenen bir görüş, Türkiye işçi sınıfı hareketinin ilk ölülerinin 1965 Kozlu grevinde verildiğidir. Bu görüş yanlıştır. İlk ölüm, 18 Ağustos 1908 tarihinde başlayan Aydın Demiryolu işçileri grevinin hükümet kuvvetlerince bastırılması sırasında olmuştur.

12 asker ve 10 işçi yaralanmış,⁴ 49 işçi nezarete alınmış ve bunlardan 14'ü tutuklanmış,⁵ Zonguldak sıkı yönetimin eşliğinden dönmüştü.

Zonguldak yöresi ocaklarının yeraltı işçilerini greve, hem de yasa dışı bir greve iten neydi? Bu soruyu sağlıklı bir biçimde cevaplayabilmek için, kanımca, nedenleri üç ana başlık altında toplamak gereklidir : (i) gerilim birikimini yaratan ya da etkileyen geriye dönük nedenler, (ii) gerilim birikimini doyum noktasına ulaştırılan ve 10-14 Mart olaylarını kıvılcımlayan nedenler, (iii) olayların büyük ölçüde yatıştığı bir sırada ölümlü çarpışmalara yol açan nedenler.

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Genel Sekreteri Halil Tunç, gerilim birikiminin özünde yatan «çalışma koşulları» konusunda şunları yazıyor :⁶

Şimdi Zonguldak'taki sosyal ve ekonomik şartları düşününüz: Zonguldak'ta her yıl onbinlerce iş kazası olur. Bu kazalarda yüze yakın insan ölür, onbine yakın insan yaralanır. Meslek hastalıkları yaygındır. Madenci, yeraltında hergün ölüm tehlikesi altında iki büküm kazma sallamak zorundadır. Buna karşılık aldığı günlük ücret, o da son toplu sözleşmeden sonra, 11 liradır. Bu şartlar altında çalışan iki işçinin, prim dağıtılmasındaki adaletsizlikler karşısında bir tepki göstermesi fazla hayret edilecek bir olay değildir.

Tunç'un betimlediği bu genel çerçeve içinde yer alan üç etkeni, yani (i) iş güvenliğini, (ii) ücretleri, (iii) prim dağılımındaki adaletsizlikleri ve bunun yanı sıra anlaşmazlıktaki tarafların nesnel ve karşılıklı öznel durumlarını ayrı ayrı görmekte yarar vardır.

Türkiye'de kömür ocaklarında (genellikle madenlerde) iş güvenliği çok düşüktür. Örnekse, maden işkolunda, 1961 yılında 14,080 iş kazası olmuş, 213 işçi ölmüş ve çalışamaz duruma gelen 1087 kişi işten çıkarılmış, 1962 yılında 13,853 iş kazası olmuş, 214 kişi ölmüş ve çalışamaz duruma gelen 753 kişi işten çıkarılmış, 1963 yılında da 14,077 iş kazası olmuş, 192 işçi ölmüş ve çalışamaz duruma gelen 837 kişi işten çıkarılmıştı; bir başka deyişle, üç yıl içinde ve toplam 41,992 iş kazasında, 619 kişi ölmüş ve 2537 kişi de

4. Ağralı, a.g.e., s. 136.

5. a.k., s. 136-137.

6. Halil Tunç, «Kozlu Olayları ve Nedenleri», *TÜRK-İŞ Dergisi*, Mart 1965, s. 13.

çalışamayacak ölçüde yaralanmıştı.⁷ *Kömür ve İşçisi* başlıklı makalesinde Aslan Başer Kafaoğlu şu benzetmeyi yapıyor :⁸

1941'den bu yana kömür madenlerinde tam 1750 işçi ölmüştür... Madene inen her yüz işçiden 3.5'ü ölüme mahkûm... Sadece maden kazalarında İnönü savaşlarından çok insan kaybetmişiz. 89,263 yaralı... Ocağa inen her yüz işçiden 27'si yaralanmış. Sakarya'da ya da Büyük Taarruz'da bile bu kadar yaralı vermemiştik. 1950'den 1960'a kadar 10 yılda yaralanan 70,000'e yakın işçi 7 milyon gün işten kalmıştır. Yani yaralanma derecesi ortalama 100 gün işten kalacak kadar ağırdır.

Gerilim birikimini artırmada işçilerin aldıkları ücretler de önemli bir etken olmuştur. Şöyle ki, «...işçiler, 1961'e kadar günde 6.5 liraya ailesini geçindirmek zorunda kalmış, ücretler ancak 1962'de 8.5, 1963'de toplu sözleşmeyle 11 liraya yükseltilmiş ve bu yükselişe rağmen...Ereğli işletmeleri kuruluşundanberi ilk defa kâra geçmişti...»⁹ Üretim teknolojisinin bir yandan işçilik dışı maliyeti düşürecek ve diğer yandan da emeğin verimliliğini artıracak şekilde geliştirilmediği, işçi ücretlerinin toplu sözleşmeyle artmasına karşılık yaratılan toplam kömür değerindeki işçi ücretleri payının 1956 yılındaki yüzde 40'luk düzeyinden 1963 yılında yüzde 30'a düştüğü,¹⁰ bunların yanısıra kömür fiyatlarının 1963 yılından 1964'e yükseltilmediği gerçeği göz önünde bulundurulursa, akla gelen ilk soru, nasıl olup da Ereğli Kömür İşletmeleri'nin bir yıldan diğerine kazanca geçtiğidir. Bu konudaki bir görüş, verilen iyi ücretin, işçinin çalışma gücünü ve dolayısıyla günlük toplam çıktısını artırdığıdır. Bu görüşün aksayan önemli bir yanı, gerek grev süresince ve gerekse grevin sonrasında, işçi yöneticilerinin de sıklıkla değindikleri gibi, toplu sözleşmeyle işçilere sağlanan ücret artışının insanca yaşamayı bile sağlayacak düzeyde olmamasıdır. İkinci önemli eksiklik de kuyularda çok sıkı bir denetimin yapıldığı ve işçilerin çoğunlukla tam kapasite çalıştıkları gerçeğinin görülmemesidir. Son tahlilde önemli olan nokta şudur ki, işveren, ücret artışının hemen sonrasında verim taleplerini yükseltmiştir. Yeni verim düzeyi öylesine yüksektir ki, işçilerin bu düzeyi tutturabilmek için,

7. *TÜRK - İŞ Dergisi*, Mart 1965, s. 6.

8. Aslan Başer Kafaoğlu, «Kömür ve İşçisi», *SOSYAL ADALET Dergisi*, Nisan 1965, s. 10.

9. *TÜRK - İŞ Dergisi*, «Kozlu Olayları», başlıklı haber, Mart 1965, s. 10.

10. Kafaoğlu, *a.g.m.*, s. 12.

aynı ücretle fakat bu kez 10 saat çalışmaları gerekmektedir.¹¹ Bu konuda Kafaoglu şunları yazıyor :¹²

İşçiler arasında son yılda hoşnutsuzluğun artmasında eskiden işçinin 8 saat çalıştırılırken, ücret zammını telâfi için, bu defa 11-12 saat çalıştırılmasıdır. İşçilerin bir çoğu sendikaya ve işletmeye başvurmuşlar, kanuna aykırı durumdan şikâyetçi olmuşlardır. Bu başvurular üzerine Bölge Çalışma Müdürlüğüne yapılan ve sonucu bir maden mühendisi raporuna bağlanan inceleme işçileri haklı çıkarmış, ancak bu raporun sonucu alınamamıştır.

Bu açıklamalardan çıkarabileceğimiz sonuç, işçilerce yaratılan değerle işçilere ödenen ücret arasındaki farkın, bir başka deyişle «sömürme oranı»nın (rate of exploitation) arttığı ve çatışmanın özünde bir artık değer sorununun bulunduğudur.

Gerilim birikimini etkileyen üçüncü etken, işçilerin ve işletme yöneticilerinin karşılıklı öznel ve nesnel durumları olmuştur. Aydın Yesarı bu durumu «...*Bu ocaklarda birbirine düşman gözüyle bakan insanlar var. Bu kastın en üst sınıfı mühendisler, ondan sonra maden kâtipleri, ardından da maden başçavuş ve çavuşları, en sonra da işçiler geliyor...*»¹³ diye betimlerken, Türk-İş Dergisi de işçiyi ve işveren temsilcilerini çevreleyen yaşama koşullarını şu şekilde anlatıyordu :¹⁴

Geçmiş yıllarda Zonguldak'ta mühendislere dağıtılan sarı zarfları duymayan kalmamıştır... Ereğli Kömür İşletmesi'nin gelen misafirlere verdiği ziyafetler ise dillere destandı. Halk arasında «küçük beyaz saray» adı verilen misafirhane, kulüpte tertiplenen eğlenceler dikkatleri üzerine toplar dururdu. Zonguldak'ın eski vali muavinerinden biri, çok zaman önce, bir gazeteciye bütün bunları anlattıktan sonra, «İşletme bu davranışlarıyla belki de farkına varmadan işçileri tahrik ediyor» demişti. O sırada işçi asgarî ücretleri 6.5 liraydı.

Sonuçta, yılların getirdiği gerilim birikimi, 6.5 milyon lira tutarındaki «liyakat zamları»nın dağıtımı sırasında taşma noktasına ulaştı. Liyakat zamlarının dağıtım biçimi konusunda sendika yöneticileriyle işveren temsilcileri arasında yapılan görüşmeler açıklanmamış,¹⁵ toplam 6.5 milyon liranın yalnızca mühendislere ve usta-başlarına dağıtılacağı söylentileri hızla yayılmış ve liyakat zammı

11. CUMHURİYET Gazetesi, 15 Mart 1965.

12. Kafaoglu, a.g.m., s. 12 .

13. ULUS Gazetesi, 15 Mart 1965.

14. TÜRK-İŞ Dergisi, «Kozlu Olayları» başlıklı haber, Mart, 1965, s. 10.

15. TÜRK-İŞ Dergisi, Mart 1965, s. 10.

nın işçilere 50 - 200 kuruş, ustabaşlarına 5 lira ve mühendislere de 12 lira oranında dağıtılması üzerine, 10 Mart 1965 günü sabahı, ilk kez Karadon bölgesinin Gelik ocağı işçileri ayaklanmıştı.

A. Olayların Gelişmesi ve Sonuçlanması¹⁶

Olayların birinci gününde yaklaşık 1500 kadar Gelik'li işçi liyakat zamlarının hakça dağıtılmadığı gerekçesiyle kuyulara inmemişler, tüm ocakların kapılarını kapatmışlar, çalışmak isteyen işçileri ve mühendisleri içeri bırakmamışlar, bu arada yatıştırma çabalarına girişen sendika yöneticilerini kovmuşlardır. Hızla yayılan olaylar Karadon ve Kilimli ocaklarına da sıçramış, buradaki işçiler de «*Grev Yapıyoruz*» diye kuyulardan çıkmışlardır. Olay yerine gelen polislerin, jandarmaların, işletme ve sendika yöneticilerinin uyarmaları sonuç vermemiş, yetkilileri konuşturmayan işçiler tren ile ocaklara gelen yeni işçileri de saflarına katmışlar, bu arada duruma müdahale etmek isteyen iki mühendisi de dövmüşlerdir. Olayların birdenbire yayılması üzerine, Ereğli Kömür İşletmesi yetkilileri hoparlörlerle, «...*Yevmiye zamlarınız yeniden gözden geçirilecektir. Ocaklara giriniz...*»¹⁷ şeklinde yayınlara başlamışlar, bu açıklamalar gerginliği büyük ölçüde azaltmıştır. İşçilerin kendi aralarından ve sendika yöneticileri dışında seçtikleri temsilcilerle işletme yetkilileri arasında anlaşmazlığı giderme görüşmeleri başlamış, bu arada işletme yöneticileri şu açıklamayı yapmışlardır:¹⁸

Kömür ocaklarında çalışan işçilere liyakat zammı verilmesi kararlaştırıldı. Ocaklarda bulunan bazı işçiler zammın dağıtım şekline itiraz ettiler. İşçilere uygulanması kararlaştırılan zamlar Ereğli Kömür İşletmesi ile Maden İşçileri Sendikası arasında tesbit edilmiş ve müessesese tatbik cihetine gidilmiştir. Bir takım işçilerin sendika dışı tahriklerle kanunsuz grev yoluna gittikleri anlaşılıyor.

Olayların ikinci gününde gerginlik Üzülmüş bölgesine sıçramış ve sayıları bini bulan Çaydamarı Ocağı işçileri de grevcilere katıl-

16. Olayların gelişimini incelemeye yararlanılan kaynaklar şunlardır: ULUS, CUMHURİYET, MİLLİYET, AKŞAM, YENİ İSTANBUL Gazeteleri, TÜRK-İŞ ve SOSYAL ADALET Dergileri, ANADOLU AJANSI BÜLTENLERİ; Ağralı, *GÜNÜMÜZE KADAR BELGELERLE TÜRK SENDİKACILIĞI*, İstanbul, 1967. Yazılı ya da sözlü demeçlerle başka kaynaklarda raslanmayan olaylar dışında, ayrıca, bu kaynaklara atıf yapılmayacaktır.

17. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 10 Mart 1965.

18. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 10 Mart 1965.

mişlardır. Yersel güvenlik kuvvetleri Karabük'ten getirilen 400 kadar jandarmayla desteklenmiş, işçilerin ocaklara girmediği ve girmek isteyenleri de sokmadığı bölge, olası olayları önlemek için, kuşatılmıştır. Bu arada Türkiye Kömür İşletmeleri Genel Müdür Yardımcısı İhsan Karamil olaylar konusunda şöyle konuşmuştur :¹⁹

Saat 14.30'da bize gelen en son bilgiye göre Karadon, Kilimli ve Gelik ocaklarında işçiler işbaşı yapmışlardır. Üzülmüş, Çaydamarı ocağındaki işçiler de ikna edilmek suretiyle ocaklara girerek çalışmaya başlamışlardır. Bize gelen bilgiye göre işçiler haksız olarak kışkırtılmıştır. Ancak kimin kışkırttığını bilmiyoruz. Hareket toplu sözleşmeye aykırıdır. Verilen zamlar ehliyet ve liyakat zammı olup bunun toplu sözleşmeyle ilgisi yoktur. Söz konusu zammın herkese verilmesi ve uygulanması gibi bir hava yaratılmak istenmiştir. Şu anda ocaklara girmeyen tek işçi kalmamıştır.

Gerçekten de Karadon ve Üzülmüş bölgeleri işçileri, işletme yöneticilerinin yaptıkları konuşmalardan sonra, büyük ölçüde yatışmışlar ve ocaklara inerek çalışmaya başlamışlardır.

Karadon ve Üzülmüş işçilerinin yatışmasından sonra ve geceyarısına doğru grev hareketi Kozlu ocaklarına sıçramış, yöreden gelen 400 kadar jandarma ve deniz erinin sıkı güvenlik tedbirleri arasında işçiler ocaklardan çıkmışlar, işletme ve sendika yöneticilerinin yatıştırıcı çabaları olumlu sonuç vermemiş, bir ara ortalık karışmış ve işçiler yöneticilere, polis ve askerlere taş atmağa başlamış, izleyen çatışmada jandarmalar manevra mermileriyle havaya ateş etmiş fakat erlere canlı mermi verilmesinden sonra açılan ikinci ateşte Mehmet Çavdar ve Satılmış Tepe adlı işçiler ölmüş,²⁰ izleyen taşlı ve sopalı çatışmada 12 er ve 10 işçi yaralanmış, bu arada işçileri kışkırttığı ve «...Sizi inek gibi bir ekmek parasına çalıştırırım...» dediği söylenen²¹ mühendis Gültekin Yandımata işçilerce kovalanmış ve bölge dispanserine saklanmak isterken dövülüp rehlin alınmış, dispanserin kapıları kırılmış ve telefon hatları koparılmıştır.

Diğer yandan, olayların Ankara'da duyulması üzerine Bakanlar Kurulu olağanüstü bir toplantıya çağırılmış ve sabahın erken saatlerinedek süren görüşmelerden sonra şu açıklama yapılmıştır :²²

19. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 11 Mart 1965.

20. *ULUS Gazetesi*, 13 Mart 1965.

21. *ULUS Gazetesi*, 13 Mart 1965.

22. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 12 Mart 1965.

Zonguldak'ta Türkiye Kömür İşletmesinin bazı ocaklarında toplu sözleşme tatbikatıyla ilgili olarak meydana gelen ihtilâf bazı üzücü hâdiselere sebebiyet vermiştir. Hükümet hâdiseyi çok yakından takip etmekte olup gerekli tedbirleri almıştır.

Zonguldak, Ankara ve İstanbul'da sıkı güvenlik tedbirleri alınmasının ve Kozlu olaylarıyla ilgili olarak radyo yayınlarına sansür konmasının kararlaştırıldığı Bakanlar Kurulu toplantısının ardından, olayla ilgili görüşleri sorulan Çalışma Bakanı ve hükümet sözcüsü İhsan Sabri Çağlayangil «...Ehliyet ve liyakat zammı için 6 milyon lira ayrılmıştır. Amele kalkmış, bunu seyyanen dağıtın demiştir...»²³ şeklinde konuşmuş, İçişleri Bakanı İsmail Hakkı Akdoğan, Zonguldak milletvekilleri ve Emniyet Genel Müdürlüğü yetkilileri grev bölgesine hareket etmiş, saat 12.15'den 13.50'ye kadar parti genel başkanlarına bilgi veren Başbakan Suat Hayri Ürgüplü önce Millet Meclisi'nde ve sonra da Cumhuriyet Senatosu'nda şu açıklamayı yapmıştır:²⁴

11.3.1965 tarihinde Ereğli Kömür İşletmesinin bazı ocaklarında çalışan işçilerin bir kısmı liyakat zammının dağıtılış şekline itirazla kanunî yollara müracaat etmeksizin işyerlerine girmekten kaçınmışlar ve ocağa girmek isteyenleri de önlemişlerdir. İdarî makamlarca yapılan telkinler neticesinde, aynı gün saat 7'de durumun sükûnet bulduğu ve işlerin normale döndüğü mahallinden öğrenilmiştir.

Dün geceyarısı kalabalık bir işçi kfilesinin kanunsuz ve nizamsız hareket ve yürüyüşe geçtiği ve mahalli makamların tavsiye ve emirlerine uymamaları neticesinde cereyan eden müessif hâdiseler sonunda iki işçinin öldüğü ve zabıta kuvvetlerinden de bazı kimsele- rin yaralandığı öğrenilmiştir.

İşçilerin dünkü ve bugünkü hareketlerinin Zonguldak Maden İşçileri Sendikası tarafından tasvip edilmediği mahallinden resmen bildirilmiştir. Hâdiseleri mahallinde tetkik ve esaslarını tesbit etmek üzere İçişleri Bakanımız refakatinde Emniyet Genel Müdürü ve Jandarma Genel Komutan Muavini, general ve diğer ilgililer olduğu halde Zonguldak'a hareket etmiş ve bu anda tahkikata el koymuştur.

Bu tedbirlere ilâveten hâdiselerin büyümesi ihtimallerini tamamen bertaraf etmek düşüncesiyle silâhlı kuvvetlerimizle temasa geçilmiş ve mahalline her türlü huzursuzluğu bertaraf ve sükûneti temin edecek kâfi kuvvet sevk edilmiştir. Bu ana kadar alınan bilgiler ve tedbirler, sureti mahsûsada davet edilen bütün siyasi partilerin sayın liderleri ile görüşülmüş ve hükümetin gerekli tedbirleri al-

23. CUMHURİYET Gazetesi, 13 Mart 1965.

24. Anadolu Ajansı Bülteni, 12 Mart 1965.

miş olduğu ittifakla tasvip görmüştür. Hükümet meseleyi azami dikkat ve ciddiyetle takip etmekte olup, hâdiselerin seyrini ve tahkikatın sonucunu yüksek meclise arzedecektir. Mesele şimdi adalet makamlarına intikal etmiş bulunmaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki bu açıklamalardan sonra, Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, Kozlu olaylarını şu radyo konuşmasıyla kamuoyuna duyurmuştur :²⁵

Dördüncü Koalisyon hükümetimiz işçilerimizin her çeşit davasına protokol ve programında en yakın alâka ve dikkati vaatmiştir. Buna rağmen Zonguldak'taki bazı işçilerimizin dertlerini hâdiselerden evvel bizlere haber vermemelerinden çok üzüntü duyduk. Bu ihtiyaçlar karşılıklı sevgi, temas ve çalışmalarla kolayca halledilir.

Aziz yurdumuzun Kıbrıs milli davamız gibi çok mühim bir meselesi olduğu bir zamanda kardeşlik ve beraberlik duygularımızı en yüksek seviyede tutmak borcumuzdur. Vatanperver Türk işçilerinin tahriklere kapılmamalarını rica ederim ...Bu sabahın erken saatlerinde hâdiseleri incelemek üzere İçişleri Bakanımın Zonguldak'a gittiği gibi, işçilerimizin esas şikayet ve dileklerini mahallinde tetkik etmek üzere Çalışma Bakanımızla Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanımız derhal Zonguldak'a hareket etmişlerdir.

Biz güzel yurdumuzun kalkınması davasında Türk işçisinin emeğinin büyük değerini takdir etmekteyiz. Sosyal güvenlik ve işçi hakları titizlikle üzerinde duracağımız konulardır. Çalışkan ve fedakâr Türk işçisinin refah ve saadeti için hiçbir gayret esirgenmeyecektir. İşçi vatandaşlarımızın sevgi ve muhabbetle selâmlarım.

Başkentteki bu gelişmelere koşut olarak Zonguldak'taki gerginlik giderilememiş, işçilerle konuşmaya giden iki işletme yöneticisinin konuşmaları engellenmiş, sendika yöneticileri grevde bulunan ocaklardan kovulmuş, olaylarla ilgisi görülen 34 işçi nezarete alınmış, bu arada iki jet uçağı alçaktan uçarak işçileri ocaklara dönme ve çağırın bildiriler atmışlardır.²⁶

Öğleye doğru Zonguldak'a varan İçişleri Bakanı İsmail Hakkı Akdoğan, Emniyet Genel Müdürü, Jandarmanın Genel Komutan Yardımcısı ve diğer ilgililer birlikte Kozlu bölgesine geçmişler, işçilerle İçişleri bakanı arasında şu konuşma geçmiştir :²⁷

25. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 12 Mart 1965.

26. Ağralı, *a.g.e.*, s. 137.

27. Bu karşılıklı konuşmanın düzenlenmesinde yararlanan kaynaklar şunlardır : Ağralı, *a.g.e.*, 12 Mart 1965 tarihli Anadolu Ajansı Bülteni, 14 Mart 1965 tarihli ULUS Gazetesi.

AKDOĞAN : Şu anda sizlerden beklediğimiz her türlü hak ve hukukunuzun kanunlarımızın teminatı altında bulunduğu ve hükümetimizin de bu vazifeyi şerefle ifaya azimli olduğuna itimat etmenizdir. Hükümetimi, yüce Türk milletinin ve bunun bir unsuru bulunan Türk işçisinin emrinde ve hizmetindedir. Mevcut ihtilafın Türklüğün vakarına ve şanlı tarihimize yakışır bir şekilde halledileceğine kani bulunmaktayım. Kanunların sizlere bahsettiği haklar sonuna kadar korunacaktır. Sizlerin de haklarınıza razı olmanızı bilhassa istirham ederim.

İŞÇİLER : Liyakat zamları ne olacak? Haksızlık var.

AKDOĞAN : Dertlerinizi halletmekte ben yetkili değilim. Durumunuzu da bilemem.

İŞÇİLER : O halde sen niye geldin? Dertlerimizi halledecek olanlar nerede?

AKDOĞAN : Kanuna karşı gelenlerin başı ezilecektir. Bu yaptığımız kanunsuz grev hareketi memleket iktisadiyatı için zararlıdır. İşbaşı yapmazsanız derdinizi hükümete götüremem.

İŞÇİLER : Bizim gündeliğimiz 11 lira. Onlar ne kadar para alıyor? Bizi köle gibi çalıştırıyorlar. Başçavuşlar 5 lira, mühendisler 12 lira, biz işçiler 50 kuruş zam aldık.

AKDOĞAN : Burada kimin ne için konuştuğu belli değil. Yapılan hareketler millete azap vermektedir. Bunları yapanlar komünistlerdir. Burada konuşanlar kimi şahsi menfaatleri için, kimi sakat ideolojisi için konuşuyor. Böylelerinin ağzını tıkeyin.

İŞÇİLER : Senin gibi bakan ve böyle hükümet istemiyoruz.

İşçileri Bakanının konuşmasından sonra işçilerin bir kısmı evlerine dağılmış, bir kısmı da toplanmağa ve gruplar halinde dolaşmağa başlamıştır. Bu arada işçilere küfür ettiği söylenen ve yaralı olarak bir süre işçilerin elinde kalan mühendis Yandımata ilgililere verilmiş, Ereğli Kömür İşletmesi hastahanesine kaldırılmıştır. İlgililer 49 işçinin ve bunların yanında Maden İşçileri Sendikası'nın eski ve yeni başkanları, Mehmet Alpdünder ve Osman İpekçi'nin nezarete alındıklarını açıklamış, bir grup işçi de İşçileri Bakanı na giderek tutuklanan arkadaşlarının bırakılmasını istemişlerdir.

Dördüncü gün olaysız geçmiş ve Zonguldak'ın kömür bölgeleğinde durum yatışmaya yönelmiştir. Karadon ve Çaydamarı ocaklarında işçilerin büyük bir kısmı işbaşı yapmışlar fakat ölümlerin

verildiği Kozlu'da 4000 kadar işçi ocaklara girmemekte direnmişlerdir. Bu arada Kozlu'ya giden Enerji Bakanı Mehmet Turgut, Çalışma Bakanı Çağlayangil ve Sanayi Bakanı Erdem'le işçi temsilcileri arasında görüşmeler başlamış, işçiler tutuklu bulunan beş kişinin salınmasını ve liyakat zammının tüm işçileri kapsamasını istemişler, işletme yöneticilerinin konuşmaları ve bakanların açıklamalarından sonra Kozlu bölgesi işçileri de gruplar halinde kuyulara inmeğe başlamışlardır. Olaylara karıştıkları gerekçesiyle nezarete alınan İpekçi ve Alpdündar serbest bırakılmış ve olayların üçüncü gününde asker kurşunlarıyla ölen işçi Mehmet Çavdar'ın cesedi ilgililere teslim edilmiştir. Zonguldak Valisi Fuat Kadioğlu ise olaylarla ilgili şu açıklamayı yapmıştır:²⁸

Ayın dokuzunda çeşitli tahriklerin rolü ile başlayan ve kanun sümulu içerisinde mütealasına imkân bulunmayan olaylar, bugün saat 16'dan itibaren sona ermiştir. Derece derece yükselen tansiyon evvelki gece Kozlu bölgesinde en yüksek haddini bulmuş, bu arada iki işçi vatandaşımız maalesef kaza kurşunları ile ölmüşlerdir. Ayrıca bir mühendisimiz, 6 jandarma ve 2 deniz erimiz taş ve kazma gibi aletlerle yaralanmışlardır. Olaylarda liyakat zammı, yurt ve çalışma menfaatlerimizle bağdaştırılamayacak şekilde yapılan tahriklerin büyük etkisi olmuştur.

İlgililer olayları değerlerinden büyük bir şekilde ölçmüş ve sükunet ile o an için lüzumlu tedbirlerin en iyisini almamış olsalardı sonuç tarifsiz derecede elem verici bir şekil alabilirdi. Bunları hâdiseleri çok yakından izleyen bir görevli olarak umûmî efkara arz etmekte fayda bulmaktayım. Zonguldak'a dün gelmiş olan İşçileri, Çalışma ve Enerji Bakanlarımızın gerek işçi ve gerekse moralleri çok bozulmuş olan mühendislerimizle temas etmeleri olayların sonuçlanmasında büyük çapta rol oynamıştır. Hükümetimizin bir kısım silâhlı kuvvetleri göndermesi basiretli bir karar olarak huzuru ve rahat çalışmayı sağlamıştır. Bu sonuç işçilerimiz, teknik elemanlarımız ve sanayimiz için çok hayırlı olmuştur.

Grevyerinde yapılan bir törenden sonra Mehmet Çavdar ve Satılmış Tepe'nin cenazeleri köylerine gönderilmiş, Sanayi Bakanı Erdem, Enerji Bakanı Turgut, Çalışma Bakanı Çağlayangil, Türkiye Kömür İşletmesi Genel Müdürü Behzat Firuz, Ereğli Kömür İşletmesi Müessese Müdürü ve sendika yöneticileri bir yandan Belediye binasında toplanırken, diğer yandan işçiler ocaklara inmeğe devam etmişlerdir.

14 Mart 1965 günü bölgeye tam anlamıyla sessizlik çökmüş, tüm işçiler kuyulara inmiş, askerî birlikler yerlerine dönmeğe baş-

28. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 13 Mart 1965.

lamış, savcılıkça dokuz kişinin sorgusu yapılmış ve bunlardan dördü tutuklanmış, ilgili bakanlar Ankara'ya dönmüş ve ertesi gün, 15 Mart 1965 tarihinde, Başbakan Ürgüplü, Başbakan Yardımcısı Süleyman Demirel, İçişleri, Enerji ve Çalışma Bakanlarının katıldıkları bir toplantıdan sonra şu açıklama yapılmıştır:²⁹

Başbakanlıktan bildirimliştir :

Zonguldak kömür işletmesinin bazı ocaklarında işçilerimizin kanunsuz olarak işbaşı yapmamalarından dolayı üzücü olayların cereyan ettiği malumdur... Hükümetçe alınan tedbirler neticesinde kömür işletmesinde sükûnet ve emniyet sağlanmış, çalışmalar normale dönmüştür... Aşağıdaki hususlar mahalline bildirilmiştir :

Ehliyet ve liyakat zamlarının dağıtılışı için bugün kabul edilen usûl, işletmenin evveldenberi tatbik ettiği teamüle uygun olarak ve sendika ile mutabık kalınarak alınmış karardır. Bununla beraber ehliyet ve liyakat zammının takdirinde kabul edilen kriterlerin yeniden gözden geçirilmesine karar verilmiştir... Esasen istihsalin artışında başlıca müessir rol oynayan ve bilfiil istihsalde çalışan işçilerimizin terfihi için her türlü fedâkârlığın gösterilmesi, hem işletmenin hem sendikanın müşterek dilek ve istekleri olarak tecelli etmektedir. Bu arzuya uyularak yapılması kabul edilen zamların asgari miktar üzerinden hesap edilerek şimdilik seyyanen ve avans olarak işçilerimize tevzii, kıdem ve ehliyet de dikkate alınarak tesbit edilecek kati zam miktarlarının yapılacak tetkikat neticesinde sonradan aksettirilmesi suretiyle muamele ifası uygun görülmüştür.

Bu arada Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) da bir bildiri yayınlamak³⁰ yasa dışı grevleri desteklemediklerini fakat anayasal bir hakkı kullanan işçilere ateş açılmasının da kesinlikle karşısında olduklarını belirtmişler, bu arada Çalışma Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in işçileri «amele» olarak nitelenmesi konusunda şunları söylemiştir:³¹

Hâdiselerin başlangıcından sonuna kadar şefkat yerine şiddet kullanılmış, işçi psikolojisi ve işçi teşkilâtlarının görüşü dikkate alınmamıştır. Özellikle sayın Çalışma Bakanının bazı gazetelerde çıkan ve şu ana kadar tekzip edilmeyen «amele» deyimini içine alan demeci işçiler arasında geniş tepki yaratmıştır. Diğer taraftan ilk anda olay yerinde bulunarak hâdiseyi insani cepheden yatıştırması gereken Çalışma Bakanının özel sektör toplantısını tercih etmesi de Türk işçisi için üzüntü vesilesi olmuştur.

29. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 15 Mart 1965.

30. Kozlu grevi konusunda Türk-İş'in yayınladığı bildirimlerin tam metinleri için bkz. *TÜRK-İŞ Dergisi*, Mart 1965, s. 10, 11, 14-15.

31. «Liderler Bildirisi», *TÜRK-İŞ Dergisi*, Mart 1965, s. 10.

16 Mart 1965 tarihinde Kozlu olayları konusu Cumhuriyet Senatosu'na getirilmiş, gündem dışı konuşan Cumhuriyet Halk Partisi Senatörü Akif Eyidoğan, kömür ocaklarında çalışan 47,000 işçiden ancak 17,000 tanesinin liyakat zamlarından yararlandığını belirtmiş,³² doğal senatör Haydar Tunçkanat ise şunları söylemiştir :³³

Zaman zaman işçi ile işveren arasında meydana gelen ihtilaf-
ların bugüne kadar tatlıya bağlanmasının verdiği mutluluğu gölge-
leyen Zonguldak olaylarına benzer bir hâdisenin tekerrür etmeme-
sini temenni ederiz. Yüzlerce metre derinde ve ağır şartlar altında
çalışan maden işçilerimizin bu davasında hükümet gerektiği gibi il-
gilenmemiş, en son düşünülecek bir tedbiri başta alarak silahlı kuv-
vetlerle işçileri karşı karşıya getirmiştir. Bu bir tedbir değil, ted-
birsizliktir. Bu talihsiz olayı sadece bir zabıta vakası sayan hükü-
met durumun sosyal ve psikolojik yönlerini düşünmemiş, hemen
olay yerine gitmesi gereken ilgili bakanlar daha önemsiz toplantı-
lar yüzünden Ankara'da kalmışlardır.

17 Mart 1965 günü, Siyasal Bilgiler Fakültesi Fikir Kulübü,
«Kozlu olaylarında işçilere silah kullanılmasını protesto» amacı-
yla bir sessiz yürüyüş düzenlemiş, Zonguldak'ta ise «Tahrik», «Usul-
süz Greve Tahrik», «Ayaklanma», «Tahrip» iddialarıyla tutuklanan-
ların sayısı 14'e çıkmıştır. Dört gün süren Zonguldak olayları böy-
lece iki ölü, yirmi iki yaralı ve on dört tutukluyla kapanmıştır.

B. İşçi-Devlet İlişkilerinin Kozlu Grevindeki Görüntüsü

Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt döneminde ilk kez işçiye kar-
şı güvenlik kuvvetlerinin silah kullanmış olması bakımından önem
taşıyan 1965 Kozlu grevinde, işçi-devlet ilişkilerinin beliren görün-
tüsünü şu ana başlıklar altında toplayabiliriz :

1. 1500 işçiyle başlayan ve ikinci günü sonunda 6000 işçiyi
kapsayan Kozlu grevinde toplam 15,000 işgünü yitirilmiştir. Gerek
katılma oranı ve gerekse kayıp işgünü açısından, 1965 Kozlu grevi,
genel ortalamamın çok üstünde bir şiddette geçmiştir.

2. İşçilerin fazla çalıştırılmaya ilişkin itirazları dikkate alın-
mamış, liyakat zammının dağıtımından çalışanların ancak üçte biri
yararlanabilmiş, işçilere dağıtılan zammın çok düşük olmasına kar-
şılık mühendis ve ustabaşlarına öncelik ve ağırlık verilmiştir.

32. Anadolu Ajansı Bülteni, 16 Mart 1965.

33. Anadolu Ajansı Bülteni, 16 Mart 1965.

3. Olay yerine önemli ölçüde güvenlik kuvvetleri gönderilmiş, radyo haberlerine bu konuda sansür konmuş, işçinin üzerine ateş açtırılmış ve iki işçi öldürülmüştür.

4. Çalışma Bakanı'nın işçiler için «amele» deyimini kullanması ve teknik personelin işçilere karşı aşağılayıcı biçimde davranması; «...Şimdiye kadar devletçiliği bir sınıf bürokratin saltanatı şeklinde anlayıp uygulayan...villâlı bir bürokrasinin...»³⁴ işçi isteklerine kayıtsız kalması; Kozlu'da olaylar alabildiğine yayılırken ilgili bakanların özel sektör temsilcileriyle yapmakta oldukları toplantıyı tercih edip uzun süre Ankara'da kalmaları, işçi isteklerine genel kayıtsızlığın ve işçileri horlayan bir davranışlar bütününün göstergeleridir.

5. Grevyerinde sıklıkla çatışmalar olmuş, uzlaşmazlığı su yüzüne çıkaran en önemli etken işletme yöneticilerinin ve teknik personelin davranışları olarak belirmiştir.³⁵

6. Özetle, soyutladığımızda, (i) Devlet, Kozlu grevini kırmak için silah kullanmış ve grevin kırılması sırasında iki işçi ölmüş, 10 işçi yaralanmış, (ii) ücret artışlarının dağıtımında bürokratik öğelere öncelik ve büyük ağırlık verilmiş, (iii) işçilere karşı bütünüyle horlayıcı bir tutum takınılmış, (iv) toplu sözleşmeyle sağlanan ücret artışına rağmen kazanca geçen işletme, bunu gerçekleştirebilmek için «sömürme oranı»nı artırmıştır. DEVLET, Kozlu grevinde, işçiye karşıtlığını kesinkes kanıtlamıştır.

34. SOSYAL ADALET Dergisi, «Zonguldak Olayları» başlıklı haber, Nisan 1965, s. 2.

35. Bu konuda Türk - İş Genel Sekreteri Halil Tunç şöyle yazıyor :

«Bizde, gerek işçi - işveren, gerekse işçi - hükümet münasebetleri insanî münasebetler değildir. Bu münasebetlerde yanlış ve modası geçmiş bir otorite anlayışı hâkimdir. İlgililer herhangi bir hâdisede politikalarını bu otorite anlayışına göre ayarlarlar» (bkz. Halil Tunç, «Kozlu Olayları ve Nedenleri», TÜRK - İŞ Dergisi, Mart 1965, s. 12).

**Türkiye Cumhuriyeti Ziraat
Bankası Basımevi Grevi**

(1-5 Haziran 1965)¹

Türkiye Gazeteciler ve Basın Sanayii İşçileri Sendikası (Basın-İş), 1 Haziran 1965 Salı günü saat 14.30'da, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankasına bağlı basımevinde, tüm işçilerin katıldıkları grevini uygulamaya başladı.

Ziraat Bankası basımevinin 89 işçisini greve sürükleyen anlaşmazlık, işçiler adına Basın-İş ve Ziraat Bankası adına İşverenler Sendikası'nca bir yıl önce imzalanan toplu iş sözleşmesinin uygulanma biçiminden çıkmıştı. Basın-İş Sendikası, toplu sözleşmenin, «...işyerlerinde iç mevzuat ile sağlanmış haklar devam eder...»² şek-

1. Bir kamu iktisadî kuruluşu olan Ziraat Bankası'nın basımevinde Türkiye Gazeteciler ve Basın Sanayii İşçileri Sendikası (Basın-İş) 1 Haziran 1965 tarihinde greve gitmiş ve işçi isteklerinin benimsenmesiyle grev, beş gün sürdükten sonra, 5 Haziran'da sonuçlanmıştır. Grev işyerindeki 89 işçinin tümü katılmış, greve katılma oranı yüzde 100 olmuş, toplam 445 işgünü yitirilmiştir.
2. Bu hükmü toplu sözleşmenin 45. maddesi getirmektedir (toplu sözleşmenin tam metni sendika arşivinden sağlanmıştır).

lindeki maddesinden hareketle, her iki yılda bir verilen olagan ücret artışını 1965 yılı için de istiyor, Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü ise toplu sözleşme çerçevesinde her yıl yüzde 5 - 15 zam yapıldığı gerekçesiyle bu ücret artışını vermeğe yanaşmıyordu. Genel Müdürlük'le sendika arasında sürdürülen yazışmalardan bir sonuç çıkmamış, konu Yüksek Uzlaştırma Kurulu'na götürülmüş ve kurul da işçi isteklerinin haklılığı yönünde karar almıştı. Ziraat Bankası işverenin işçi istekleriyle eşdoğrultudaki Yüksek Uzlaştırma Kurulu kararını uygulamayacağını açıklaması üzerine, Türkiye Gazeteciler ve Basın Sanayii İşçileri sendikası, 31 Mayıs 1965 tarihli yönetim kurulu toplantısında grev kararı almış ve ertesi gün işyerinde yapılan grev oylamasından sonra, saat 14.30'da, Ziraat Bankası Basımevi grevi başlamıştır.

A. Grevin Gelişmesi ve Sonuçlanması³

Grevin birinci günü olaysız geçmiş, grevin başlamasına beş dakika kala işyerine giden sendika ve grev yöneticileri son hazırlıkları denetlemişler, yaftaların asılması ve grev gözcülerinin de yerlerini almalarından sonra Grev Komitesi Başkanı Oktay Poyraz toplanan işçilere bir konuşma yaparak «...İşçi haklarını mutlaka almaya kararlıyız...İşverene hiçbir şekilde tâviz verilmeyecek, haklarımız verilinceye kadar grev devam edecektir...Moralimiz yüksektir...»⁴ demiştir.

Grevin başlamasından yaklaşık üç saat sonra, Bankalar Caddesinde, grevcilerin ve grevi destekleyenlerin katıldıkları bir sessiz yürüyüş yapılmış, gelişmeleri kenardan izleyen güvenlik kuvvetleri grevi kırmak ya da yürüyüşü engellemek için çaba göstermemişler ve işçilerin

**Ek tohumun hasını
Çekme ekmek yasını
Hep işçiler mi çeksün
Geri kafanın pasını**

yazılı bir yaftayı grev yerine asmalarıyla yürüyüş sona ermiştir.⁵

3. Grevin gelişmesini incelemede şu kaynaklardan yararlanılmıştır : GÜNDEM, ULUS, CUMHURİYET, AKŞAM, MİLLİYET Gazeteleri; TÜRK-İŞ Dergisi; ANADOLU AJANSI BÜLTENİ; Basın - İş Sendikası Arşivi.
4. GÜNDEM Gazetesi, 2 Haziran 1965.
5. GÜNDEM Gazetesi, 4 Haziran 1965.

Grevin ikinci günü de olaysız geçmiş, anlaşmazlığa yol açan toplu sözleşme yorumunun İşveren Sendikası ve banka yetkililerince kendisine yanlış iletildiğini öne süren Ziraat Bankası Genel Müdürü Akil Kitapçı önce bankanın hukuk danışmanlarını ve sonra da sendika yöneticilerini toplantıya çağırılmış, toplantılar sabahın erken saatlerinden geceyarısına dek sürmüş ve Genel Müdür Kitapçı'nın işçi isteklerini Cuma günü yapılacak Banka yönetim kurulu toplantısına götüreceğini açıklamasıyla grevi çevreleyen gergin hava geniş çapta dağılmıştır. Toplantıda varılan karşılıklı anlaşma gereğince, işçiler, kesin anlaşma imzalanıncaya dek grevi sürdürecektir fakat bu süre içinde yasaların kendilerine tanıdığı bazı hakları kullanmayacaklardır.

Grevin ilk iki gününü çevreleyen anlayışlı hava bir basımevi yöneticisinin grev gözcülerini tartaklamasıyla birdenbire gerginleşmiş, Ziraat Bankası Basımevi *grevinin üçüncü günü* olaylı açılmıştır. Grev gözcülerinin tartaklanması üzerine, işçiler, basımevi yöneticilerini sarmışlar fakat sendika yöneticilerinin araya girmesiyle olayların çatışmaya dönmesi önlenmiştir.

Yine grevin üçüncü gününde, bazı gençlik kuruluşlarının grev yerine gelen temsilcileriyle sendika yöneticileri ve işçiler arasında iki saat kırk beş dakika süren bir toplantı yapılmış, gençlik kuruluşlarının temsilcileri işçileri her bakımdan desteklemeye hazır olduklarını açıklamışlar, sendika yöneticileri de o anda herhangi bir ortak harekette bulunulmasına gerek olmadığı konusunda gençlik kuruluşları temsilcilerine inanca vermişlerdir.

Ziraat Bankası Yönetim Kurulu'nun toplanacağı Cuma günü, yani basımevi *grevinin dördüncü gününde*, Türkiye Basın-İş Sendikası yetkilileri, sendikanın yayın organı olan GÜNDEM Gazetesi'nde, işçiyi tembellikle suçlayan ve işçilerin sırtına basarak yüksek kademelerin gözüne girmeye çalışan «işçi düşmanları»na dikkati çekmiş, «işçi düşmanları»nı (i) memurlar ve (ii) adlarının başına «usta» sözü eklenmişler olarak iki başlık altında toplamış,⁶ üçüncü gün olayları konusundaki görüşlerini açıklamış, gerek grev öncesinde ve gerekse grev sırasında işçinin karşısında yer aldıklarını söyledikleri kişilerin tutum ve davranışlarını şöylece özetlemiştir:⁷

6. GÜNDEM Gazetesi, 5 Haziran 1965.

7. (Sendika arşivinden).

Matbaa Müdürü Muavini Hakkı Alınak bu yaşına kadar bankanın hiçbir dalında muvaffak olamamış, altmış küsur yaşına kadar müdürlüğe bile yükselememiş bir kimsedir. Asabî mizaçlıdır, parayı sever, dalkavuklara bayılır, işçiyi ezebilmek için elinden ne gelirse yapar. Bunun iki yardakçısı vardır: muhasebeci Vehbi Aydoğan ile muhasebe memuru gedikli eskisi Vehbi Hoşafçı. Bunlar da efendileri gibi işçi düşmanıdır. Eğer devlet memuru olmasalar, mutlaka komisyoncu olurlardı.

Bunlardan daha korkuncu, yukarıda da söylediğimiz gibi, büyük başlardır. Başmakînist Mehmet Varol ve başmürettip Cihad Baydar... Bu iki baş dünyanın en büyük işçi düşmanlarıdır. İdare ile işçi arasında bir espionaj şebekesi kurmuşlardır... İşte bu personel ve ustabaşılar yüzündendir ki Matbaanızdaki işçilerimiz randımanı düşürmekle suçlanmaktadırlar. Matbaa işçileri üyelerimiz size söz verirler ki, matbaada döndürülmek istenen dolaplar durdurulsun, randıman birdenbire artacaktır... Bu idareci ve iki başusta kadrosu bu matbaadan uzaklaştırılmadıkça, üyemiz işçilere çok iftiralar atılacaktır. Bilgilerinize sunuyoruz.

Genel Müdürlükçe sendikadan istenen sürenin bittiği Cumartesi günü, yani *grevin dördüncü günü*, işçiler erken saatlerden başlayarak müdürlük binasının etrafında ve yakınında toplanmışlar, uzun bir bekleyişten sonra işçiler adına sendika ve grev yöneticileri Genel Müdür Kitapçı'nın özel kalemine çıkmışlardır. Genel Müdür'ün gelmemiş olduğunu öğrenen grev yöneticisi Poyraz verilen sürenin bitmekte olduğunu ve daha fazla bekleyemeyeceklerini açıklamış, Kitapçı'nın Meclis'te olduğu ve ancak 11.30'da Genel Müdürlüğe gelebileceği sendikacılara söylenmiştir.

Ziraat Bankası Genel Müdürü öğleye doğru gelmiş, Basın-İş Sendikası Başkanı Galip Aykut'u, Başkan Yardımcısı Ayhan Bilgin'i ve grev yöneticisi Oktay Poyraz'ı çağırarak, Banka Yönetim Kurulu'nun işçi isteklerini haklı gördüğünü, durumun tezelden düzeltileceğini ve bu temel anlaşma ilkelerini kapsayan bir protokolün hazırlandığını belirtmiştir. Hemen orada imzalanan protokol anlaşmasının tam metni şöyledir :⁸

T. C. Ziraat Bankası adına ve diğer taraftan Türkiye Gazeteciler ve Basın Sanayii İşçileri Sendikası adına aşağıda isim ve imzaları bulunan bizler birbirimizi taraf olarak kabul ettikten sonra aşağıdaki konularda anlaşacağımızı kabul ve taahhüt ederiz :

1 — Toplu sözleşmenin 45. maddesi taraflar arasında aynen uygulanacak mevzuat dahilinde yapılması lâzım gelen zamlar yapılacak, mevzuata göre ödenecek terfi zamları yeniden gözden, ge-

8. (Sendika arşivinden).

çirilerek işçinin müstenid olduğu haklar hak ettikleri tarihten itibaren uygulanacak ve farklar ödenecektir.

2 — Bu uygulama yapıldıktan sonra yeniden 1.4.1965 e göre verilecek zamlar hesaplanıp 1.4.1965 tarihli ücretleri üzerinden toplu sözleşmedeki noksan yüzdeler ikmal edilecektir.

3 — Bu protokolün imzasından itibaren bir ay içerisinde yeni bordrolar hazırlanıp işçilere eksik ödemeler verilecektir.

4 — Toplu sözleşmenin 45. maddesinin 2. fıkrasının «Aynı zamanda yeni bir ücret statüsü sendika ve işveren tarafından müştereken hazırlanıp tatbik edilecektir» hükmü ile uygulanacak, işçi sendikası temsilcileri bu statüyü hazırlamak üzere işverenin yazılı daveti üzerine bildirilen gün ve yerde hazır bulunarak statüyü yapacaklardır. 5.6.1965

T. C. Ziraat Bankası basımevi grevi böylelikle bitiyor, işçi isteklerinin benimsenmesiyle en düşük işçi ücretlerinde 125 - 150 liralık bir artış sağlanıyordu.

B. İşçi-Devlet İlişkilerinin Grevdeki Görüntüsü

Ziraat Bankası yetkililerinin, hiç değilse grev başladıktan sonra, gösterdikleri anlayış sonucunda fazla genişlemeden biten Ziraat Bankası grevindeki işçi-devlet ilişkilerinin temel görüntüsü şöyledir :

1. İşyerindeki 89 işçinin de katıldığı ve böylelikle katılma oranının yüzde 100'ü bulduğu Ziraat Bankası Basımevi grevi beş gün sürmüş ve toplam 445 işgünü yitirilmiştir. Katılma yüzdesinin yüksekliğine neden olarak sendikanın militan niteliklerini gösterirsek, diğer değişkenler açısından sözü geçen grevin düşük bir şiddette geçtiğini yargılayabiliriz. Bunda, grevle sonuçlanan gelişmelerin tümü süresince olayların dışında kaldığı anlaşılan ve ancak grev başladıktan sonra görüşmelere katılan Genel Müdür Kıtıncı'nın yatıştırıcı çabaları önemli bir etken olmuştur.

2. Grev süresince devletin yürütme organı olan hükümet olaylara karışmamış, güvenlik kuvvetleriyle işçiler arasında çatışma olması iki yanlı çabalarla önlenmiş fakat devletin bürokratik içeriğini meydana getiren bazı memurlar, işçilere karşı takındıkları tutumla, grevlerinde olaylara yol açmışlardır.

3. Özetle, (i) üst kademe yöneticilerinin çabalarıyla işçi-devlet ilişkilerinin çatışık görüntüsü su yüzüne çıkmamış fakat (ii) işçiyle doğrudan ilişkide bulunan alt kademe yöneticilerinin horlayıcı ve çoğunlukla kışkırtıcı davranışları yer yer bu çelişkili görüntüyü büyüteçle görmemizi sağlamıştır.

VI

Mannesman - Sümerbank Boru Fabrikası Grevi

(25 Kasım 1965 - 15 Ocak 1966)¹

Yabancı sermayeyle devlet sermayesinin ortaklığından oluşan² İzmit Mannesman-Sümerbank Boru Fabrikasının 212 işçisi, Türkiye Maden-İş Sendikası'nın 638 işçi adına istediği gündelik ve sosyal yardım artışının işletme yöneticilerince geri çevrilmesi ve sendika yönetim kurulunun 20 Kasım 1965 tarihli toplantısında karar alması üzerine, 25 Kasım 1965 günü greve başladılar.

Ücret artışı konusunda düşülen anlaşmazlığın toplu sözleşme görüşmelerini sekteye uğratmasından ve sendikaca grev kararı alın-

1. Bir devlet katılışı niteliğinde olan ve Sümerbank ile Alman Mannesman şirketinin ortaklaşa kurdukları bu işyerinde grev 25 Kasım 1965 tarihinde başlamış ve 51 gün sürüp toplam 10,812 işgünü yitirildikten sonra 15 Ocak 1966 tarihinde sonuçlanmıştır. İşyerindeki 638 işçiden 212'si greve katılmış ve katılma oranı yüzde 33,23 olmuştur.
2. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'nce yayınlanan 1968 T.C. *DEVLET TEŞKİLÂTI REHBERİ*'nde, İzmit Mannesman-Sümerbank Boru Endüstrisi T. A. Ş., «Devlet ve Kamu İktisadî Teşebbüsleri İştirakleri Listesi» başlığı altında (s. 363) ve Sümerbank Genel Müdürlüğü'nün «İştirak» leri arasında (s. 388) gösterilmiştir.

masından hemen sonra, işveren, grev kırıcı çabalara girişmiş ve grev süresince çalışacak olanların adlarını saptamaya başlamıştı. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (Türk-İş) Maden-İş grevini sonunadek destekleyeceğini bir bildiriyle kamuoyuna duyuran Türk-İş birinci bölge temsilcisi İsmail Topkar, grev kırıcı çabalara ilişkin olarak işletme yöneticilerini şöyle suçluyordu:³

İşveren, çalışacak olanların imzalarını toplamakla grevin lehinde ve aleyhinde oy kullananları ayırdetmeye çalışmaktadır. Bu, kanunlarımıza göre gizli bir baskı metodudur. İşveren iyi bilsin, başvurduğu usûlü teşhis ettik.

Grevin başlamasına bir gün kala işletme yöneticileriyle sendika temsilcileri arasında son bir toplantı yapılmış, toplantı sonunda anlaşmazlık noktalarının ortadan kaldırılmadığını açıklayan Türk-İş temsilcisi Topkar «...Bugün işverenle yeniden görüştük. Fakat olumlu sonuç alamadık. Grev saat 01.00'de başlayacaktır...»⁴ demiştir. Yine grev konusunda bir açıklama yapan Maden-İş Genel Sekreteri Ruhi Yümlü, 20 işçinin hasta ve 4 işçinin izinli olduğunu, 119 işçinin greve katılmayacağını ve 84 işçinin de grev süresince makinelerin bakımıyla görevlendirildiğini belirtmiştir.⁵ Sendikaca son hazırlıkların tamamlanmasından sonra, 25 Kasım 1965 günü sabahı saat 05.00'de, grevin uygulanmasına geçilmiştir.

A. Grevin Gelişmesi ve Sonuçlanması⁶

Mannesman-Sümerbank Boru Fabrikası'nın grevci işçileri günün erken saatlerinde işyerine gitmişler, grev gözcülerini kapılara yerleştirmişler ve Türk-İş temsilcisi Topkar'ın açış konuşmasından sonra greve başlamışlardır. Topkar'ın konuşması şöyledir:⁷

Kardeşlerim,

Hiçbirşeyi düşünmeyin. Verilmeyen, verilmek istenmeyen haklarınızı tamamen alıncaya kadar uğraşacağız. Önceki gün sizlere verilmek üzere Türk-İş'ten 300 bin lira gönderilmiştir. Yarın da 500

3. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 20 Kasım 1965.

4. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 24 Kasım 1965.

5. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 25 Kasım 1965.

6. Olayların incelenmesinde ULUS, CUMHURİYET, YENİ GAZETE, AKŞAM, MİLLİYET, HABER Gazetelerinden ve ANADOLU AJANSI BÜLTENLERİ'nden yararlanılmıştır.

7. *HABER Gazetesi*, 26 Kasım 1965.

bin lira gelecektir. Greve sebep olanlar sadece fabrika müdürleridir. Yılda 30 milyon lira kâr eden fabrika yöneticileri, işçilerden 2 milyon lirayı esirgemişlerdir.

Türkiye Maden-İş Sendikası yöneticileri Kemal Türkler, Kemal Sülker, Şinasi Kaya, Vahdet Avşar ve İsmail Sıgan da İstanbul'dan İzmit'e gelmişler, grevci işçilere birer konuşma yaparak haklı dâvalarını sonunadek sürdüreceklerini belirtmişler, fabrikanın dış açma ve çapak temizleme kısmının bütün işçileri greve katıldıklarından çalışma büyük ölçüde durmuştur.

Mannesman-Sümerbank Boru Fabrikası grevinin ilk günleri büyük ölçüde olaysız geçmiş, *ikinci günde* fabrika yöneticileri Kocaeli Valisine başvurarak arabuluculuk etmesini istemişler, *yedinci günde* Türk-İş Dördüncü Bölge Temsilcisi Halil Yener bir gün ve bir gece süren toplantılardan sonra yöre sendikalarının grev karşısındaki ortak tutum ve görüşlerini açıklamış, yayınladığı bildiri Maden-İş grevinin her yönüyle desteklendiğini, işçilerin haklarını almak için greve sürüklendiklerini ve greve yöneticilerin yanlış tutumunun yol açtığını belirtmiştir.

Grevin sekizinci gününde karşılıklı fakat çelişkili durum açıklamaları yapılmış, grevciler elli yeni işçinin saflarına katıldığını, işveren temsilcileri de fabrikanın tam kapasite çalıştığını belirtmişlerdir. Bu arada, Başbakan Süleyman Demirel, Mannesman-Sümerbank Boru Fabrikası'ndaki grevin sona erdirilmesinde arabuluculuk etmesi için Devlet Bakanı Refet Sezgin'i görevlendirmiştir. Türk-İş, Maden-İş ve işveren temsilcilerinin katılacakları toplantının 3 Aralık 1965 tarihinde yapılması kararlaştırılmıştır.

Mannesman-Sümerbank *grevinin onikinci gününde* ilk olaylar patlak vermiş, o günedek kesilmemiş üretimin sürdürülmesi için işveren fabrikaya iki kamyon dolusu demir çember sokmaya çalışmış, grev gözcüleriyle güvenlik kuvvetleri yetkilileri arasında tartışmalar ve sonra da itişmeler olmuş, işçiler yola yatarak kamyonların geçmesini önlemeye çabalamışlar, polisler de işçileri sürükleyip kaldırarak kamyonların fabrikaya girmesini sağlamışlardır. Olaylarla ilgili olarak savcılıkça soruşturma açılmış ve Kâmil Arkan, Sadık Yılmaz, Veysel Karakucak, Şeref Sunar, Nevzat Altın adlı işçiler güvenlik kuvvetlerine karşı koymak suçuyla tutuklanmışlardır. *Grevin onüçüncü gününde* bu konuda bir açıklama yapan Maden-İş Genel Sekreteri Ruhi Yümlü, tutuklanan işçilerin birkaç saat sonra salındıklarını ve ertesi gün Devlet Bakanı'nın başkanlığı

ğında, anlaşmazlığı çözüme bağlamak için, görüşmelere başlayacaklarını belirtmiştir.

Grevin ondördüncü günü olaylı ve toplantılı açılmış, bir yandan Devlet Bakanı Sezgin'in başkanlığında fabrika müdürü İsmail Bayındır, Türk-İş temsilcisi Topkar ve Maden-İş Başkanı adına Şinasi Kaya görüşmeler yaparken, diğer yandan da fabrikaya iki vagon mazot ve bir vagon zift sokulmuş, dışarıya iki kamyon dolusu boru çıkarılmıştır. Toplantı sonunda, Maden-İş Genel Sekreteri Yümlü Devlet Bakanı'nca getirilen uzlaştırıcı önerilerin sendikaca kabul ve işverence reddedildiğini açıklarken, grevyerindeki gerginlik doruğuna çıkmış, işçilerle güvenlik kuvvetleri arasında yeniden çatışmalar olmuştur.

Grevin onbeşinci gününde Devlet Bakanı'nın başkanlığında yürütülen uzlaştırma toplantıları olumsuz sonuçlanmış, Türk-İş Birinci Bölge Temsilcisi Topkar Devlet Bakanı'nca önerilen ücret artışının işverence benimsenmediğini, işletme yöneticilerinin işçilerin sosyal güvenliğini inanca altına almaya yanaşmadıklarını, bu davranışı kinamak için 11 Aralık günü bir sessiz yürüyüş yapacaklarını açıklamış, fabrika yöneticilerini şu şekilde suçlamıştır:⁸

Bu arada işveren toplu sözleşme imzalandıktan sonra grevci işçilerin işlerine son vermeyeceğine dair bir garanti vermeye yanaşmamıştır. Sendikasız işçilerin dayanışma aidatı vererek sözleşmeden faydalanmaları yolundaki teklifimiz de «sendikalı işçiler sendikasız işçilere aidat versin» şeklinde bir teklifle karşılaşmıştır. Bu durum karşısında işveren, devlet bakanının da huzurunda sosyal güvenlik ve sosyal adalet konusundaki zihniyetini ortaya koymuştur. Grev devam edecektir.

Aynı gün İzmit Mannesman-Sumerbank Boru Fabrikası Müdürü İsmail Bayındır'ın duruşmasına bakılmıştır. Grev gözcülerinin duruşmada verdikleri bilgiye göre arabasında arama yapılmak istenen Bayındır işçi temsilcilerinin bu isteklerine karşı çıkmış ve arabasının sürücüsüne «Çiğne, ez ve geç» demiştir.⁹ Fabrika Müdürü suçlamanın asılsız olduğunu belirtmiş ve duruşma, tanıkların dinlenmesi için, ertelenmiştir.

Grevin onyedinci gününde fabrika çevresindeki güvenlik kuvvetleri büyük ölçüde artırılmış, işyerinden yapılmış mal çıkarılması yüzünden grev gözcüleriyle işveren temsilcileri arasında patlak ve-

8. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 8 Aralık 1965.

9. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 8 Aralık 1965.

ren tartışmaların çatışmaya dönüşmesi sendika yöneticilerince önlenmiştir. Olaylar bundan sonra kar topu gibi büyümüş; *grevin yirmibirinci gününde*, İş Mahkemesi'nin kararına karşı gelerek arka kapıdan fabrikaya üç vagon mazot sokan işletme müdürü Nuri Erdoğan, sayıları otuzu bulan ve greve katılmayan bazı işçiler ile onları önlemeye çalışan grevciler çatışmış, aynı gün Kocaeli valisinin emriyle fabrikaya giriş ve çıkışı düzenlemek görevini üstlenen güvenlik kuvvetleri, kamyonların önüne yatan 24 işçiyi tutuklamışlar;¹⁰ güvenlik kuvvetlerini yöneten Emniyet Müdürü Cemal Alkan «...Şayet ben müdahale edip 24 kişiyi tutuklamasaydım feci olaylar olabilirdi...»¹¹ demiştir.

Grevin yirmiikinci gününde gerginliğin giderilmesi yönünde olumlu hiçbir adım atılmamış, tutuklanan 24 işçinin salınmasından hemen sonra fabrika kapısına yeniden kamyonlar yaklaşmış, kamyonların geçmesini engellemek için yola uzanan bir işçi çarpma sonucu yaralanarak hastahaneye kaldırılmış, güvenlik kuvvetlerinin kordonu altında yükleme ve boşaltma işleri bitirilmiştir. *Yirmi-üçüncü günde* Vali'nin isteğine uyularak iki vagon mazotun boşaltılmasına izin verilmiş, bu arada Maden-İş Sendikası başkanı yerine Cavit Sarman Cumhurbaşkanı, Başbakan, İçişleri Bakanı ve Kocaeli Valisine birer telgraf çekmiş, işverenin grevcilerle güvenlik kuvvetlerini karşı karşıya getirmek için çeşitli yollara başvurduğunu, bu yüzden önemli olayların meydana gelebileceğini belirtmiştir.¹²

Grevin yirmisekizinci günü yine olaylarla açılmış, işverenin fabrikaya ham madde sokmakta ve grevcilerin de sokturmamakta direnmeleri üzerine çatışmalar olmuş, güvenlik kuvvetleri işçilerden 35 ve işveren yanlısı memurlardan 15 kişi tutuklamıştır.¹³ Grevi yerinde izlemek için İzmit'e giden Türk-İş Genel Başkanı Seyfi Demirsoy grevcilerle bir konuşma yapmış ve Türk-İş'in sonunadek kendilerini destekleyeceğini söylemiş, fabrika yöneticileriyle yaptığı görüşmelerden olumlu bir sonuç alamamıştır.

Mannesman grevi, böylece, irili ufaklı çatışmalar arasında ve herhangi bir anlaşma ortamı yaratılmaksızın sürüp gitmiş, sonuç

10. *MİLLİYET Gazetesi*, 16 Aralık 1965.

11. *AKŞAM Gazetesi*, 16 Aralık 1965.

12. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 17 Aralık 1965.

13. *YENİ GAZETE*, 22 Aralık 1965.

ta grev kırılmış ve Türkiye Maden-İş Sendikası, 15 Ocak 1966 tarihinde, grevi durdurduğunu kamuoyuna açıklamıştır.

B. İşçi-Devlet İlişkilerinin Grevdeki Görüntüsü

Bir kamu iktisadî kuruluşu olan Sümerbank'la Alman Mannesman şirketinin ortaklaşa kurdukları İzmit Mannesman-Sümerbank Boru fabrikasındaki greve ilişkin olarak ortaya çıkan görüntü şudur :

1. İşyerindeki 638 işçiden yalnızca 212'si greve katılmış, katılma oranı çok düşük olmuştur. Buna karşılık grev 51 gün sürmüş ve grev süresince toplam 10,812 işgünü yitirilmiştir. Gerek grevgünü ve gerekse kayıp işgünü açısından, Mannesman-Sümerbank grevi, genel ortalamanın çok üstünde bir şiddette geçmiştir.
2. Devletin yürütme organı greve ancak sekizinci günde ve arabulucu olarak karışmış, buna karşı grevin tümü süresince gerek işveren, gerek güvenlik kuvvetleri grevi kırmaya çalışmıştır. 275 sayılı yasanın açık hükümlerine ve yersel İş Mahkemesi'nin önleyici kararlarına rağmen işyerine ham madde sokulmuş, mal çıkarılmıştır. Bunu engellemeye çalışan grevcilerle giriş ve çıkışı sağlamaya çalışan güvenlik kuvvetleri arasında önemli çatışmalar olmuş, çok sayıda işçi sonradan salınmak üzere tutuklanmış, sonuçta fabrikadaki üretim aksamamıştır. Grevin etkinliği böylece güvenlik kuvvetlerinin yasa dışı koruyucu çabalarıyla büyük ölçüde düşürülmüştür.
3. Grevin kırılması için fabrika yöneticileri katılanların ve katılmayanların adlarını saptamış, grev sona erdirildiğinde kimse- nin işten çıkarılmayacağı konusunda inanca vermemiş, üretimi sürdürmüş, tutuklama, kovuşturma ya da sorguya çekme yoluyla işçi direnişini kırmağa çalışmış ve sonuçta grev başarısızlığa uğratılmıştır.
4. Grev süresince işçi isteklerine kayıtsız kalınmış, tüm uzlaştırıcı çabalar boşa çıkmış, grev öncesinde Yüksek Uzlaştırma Kurulu kararları ve grev sırasında arabulucu bakanın önerileri benimsenmemiştir.
5. Devletin bürokratik içeriğini meydana getiren yersel yöneticiler grevin tümü süresince işverenden yana çıkmışlar, örnekse

Vali, işveren adına bazı isteklerde bulunmuş¹⁴ ve fabrikaya ham madde girmesi için Emniyet Müdürüne gerekli tedbirleri almasını söylemiştir.¹⁵

6. Grevin tümü süresince grevyerinde dokuz önemli olay meydana gelmiş, 83 işçi ve 15 memur hakkında toplam 98 soruşturma açılmış ve bir işçi de tutuklanmıştır.

7. Soyutladığımızda, (i) devletin tüm yersel güçleri grevi kırmak için seferber edilmiş, (ii) uzlaştırma çabaları sonuç vermemiş ve grev kırılıncayadek işçi isteklerine kayıtsız kalınmış, (iii) yasaların getirdiği açık yasağa rağmen devletin güvenlik kuvvetlerinin gözetimi ve koruyuculuğu altında üretim yapılmış ve üretilenler işyerinden çıkarılmış, (iv) uzlaşmazlığın önemli bir göstergesi olarak sıklıkla çatışmalar olmuştur. Kısacası, İzmit Mannesman-Sümerbank Boru Fabrikası grevinde, devletin tüm yersel güçleri, devletle yabancı sermaye ortaklığının yanında ve işçinin karşısında yer almıştır.

14. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 17 Aralık 1965.

15. *MİLLİYET Gazetesi*, 16 Aralık 1965.

VII

Türkiye Petrolleri A. O. Malatya - Batman Grevi

(7 Şubat - 4 Mayıs 1967)¹

Türkiye Petrol, Kimya ve Atom İşçileri Sendikası (Petrol-İş) yürütme kurulunca ilk kez 10 Kasım 1966 tarihinde uygulanması kararlaştırılan ve ilkinde 30, ikincisinde de 60 gün olmak üzere Bakanlar Kurulu'nca iki kere ertelenen Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Malatya-Batman işyerleri grevi, 7 Şubat 1967 tarihinde, altı işyerinde birden başladı.

1. Türkiye Petrol, Kimya ve Atom İşçileri Sendikası'nın Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına bağlı altı işyerinde uyguladığı grevler, 7 Şubat 1967 tarihinde başlamış ve 86'şar gün sürdükten sonra 4 Mayıs 1967 tarihinde son bulmuştur. Grevlerin tek tek nicel görüntüleri şöyledir :

<i>İşyeri</i>	<i>Grevci</i>	<i>Toplam</i>	<i>Katılma (%)</i>	<i>K. İ. G.</i>
Malatya				
Akaryakıt Deposu	32	34	94,12	2.752
Batman				
Merkez Atelyesi	74	303	24,42	6.364
Batman, Merkez				
Atelye İnşaat Servisi	102	184	55,43	8.772
Batman, Merkez				
Atelye Tamir Servisi	30	107	28,04	2.580
Batman				
Rafineri Servisi	171	400	42,75	14.706
Batman, Sosyal				
Hizmet Servisi	111	285	38,95	9.546
TOPLAM :	520	1.313	39,60	44.720

Adı geçen altı grevde yitirilen ortalama işgünü 7453.3'tür.

Grevle sonuçlanan gelişmelerin geçmişi dokuz ay öncesine, toplu sözleşme görüşmelerinin ilk kez başladığı Mayıs ayına uzanıyordu. İşveren Türkiye Petrolleri sendikaca getirilen ücret artışı ve sosyal yardım isteklerini benimsemeye yanaşmamış, altı ay süren görüşmelerde uyuşmazlığa düşülmesinden sonra konu Uzlaştırma Kurulu'na götürülmüş, kuruldan işveren Türkiye Petrolleri'nin haklılığı yönünde bir karar çıkmış, kurulca önerilenleri Petrol-İş Sendikası geri çevirmiş ve karşı isteklerinin işverence reddedilmesinden sonra, sendika yürütme kurulu, 3 Kasım 1966 tarihli toplantısında ve 10 Kasım 1966 tarihi için, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na bağlı (i) Malatya akaryakıt deposu, (ii) Batman Merkez Atelyesi, (iii) Batman Merkez Atelye İnşaat Servisi, (iv) Batman Merkez Atelye Tamir Servisi, (v) Batman Rafineri Servisi ve (vi) Batman Sosyal Hizmet Servisi'ne grev koymuştu. Petrol-İş Sendikası başkanı Ziya Hepbir grev karar ve nedenlerini kamuoyuna şöyle duyuruyordu :²

Ortaklık yöneticileri ve onların adına görüşmeleri yürüten Türkiye Petrol İşverenleri Sendikası, sert ve katı tutumu ile, bizi zorla grev ve sürüklemiştir. Sondaj ve istihsalde çalışan işçilere bir başka sendika ile yaptıkları sözleşme ile günde 350-450 kuruş zam verirken, rafineri ve ona bağlı işyeri işçilerine 160 kuruş vermekte direnmişler, Uzlaştırma Kurulunu da hakikata aykırı beyanlarla yanıltmışlardır. Doçent Dr Kemal Mimaroglu'nun başkanlığındaki kurul, sendikamız aracısının muhalefetine rağmen 160 kuruşu onaylamıştır... Grevin bu millî müessese ve millî ekonomiye son derece zarar vereceğini biliyoruz. Anayasa, sosyal adalet ve mantığa uygun bir anlaşmaya varmağa daima hazır olduk ve hazırız. Ancak işveren istismarcı ve T.P.A.O. nı talan edici tutumunda ısrar ettiği takdirde 10 Kasım'da grev başlayacaktır.

Olaylar bundan sonra hızla gelişmiş, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı İbrahim Deriner Batman'da iki sendika olduğunu, işveren Türkiye Petrolleri'nin Batman Petrol İşçileri Sendikası'yla toplu sözleşme imzaladığını ve Petrol-İş'in diğer sendikayla rekabet edebilmek için sürekli olarak anlaşmazlık çıkardığını söylemiş,³ Türkiye Petrolleri A. O. Genel Müdürü Turgut Gülez de şu açıklamayı yapmıştır :⁴

Daha önce Petrol-İş'le yapılacak toplu sözleşme konusu Anlaşmazlık Kurulu'na intikal etti. Bu kurul karar verdi ve biz işveren ola-

2. *TÜRK-İŞ Dergisi*, Aralık 1966, s. 21.

3. *HABER Gazetesi*, 8 Kasım 1966.

4. *HABER Gazetesi*, 8 Kasım 1966.

rak bu kararları kabul edeceğimizi bildirdik. Fakat Ziya Hepbir ne kurulun kararlarını kabul ediyor ve ne de oturup anlaşmaya yanaşmıyor. Şu anda biz işçilere en yüksek ücreti ödemekteyiz. Bu durumda oturup anlaşmaya dahi yanaşmayan Petrol-İş'le ne yapacağımızı şaşırдық.

Bu karşılıklı açıklamalar ve suçlamalar süredursun, Bakanlar Kurulu, 4 Kasım 1966 tarihinde toplanıyor ve 6/7225 sayılı şu kararlarla Petrol-İş'in Malatya-Batman grevini durduruyordu :⁵

Türkiye Petrol, Kimya ve Atom İşçileri Sendikasıca Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığının Batman Bölge Müdürlüğüne bağlı (rafineri, idare, garaj nakliyat, inşaat bakım ve kontrol, merkez atelye) işyerleri ile Malatya Akaryakıt Deposu işyerinde yapılmasına karar verilen grevin, millî güvenliği bozucu nitelikte olması dolayısıyla (30) gün süreyle geciktirilmesi; Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının 4/11/1966 tarihli ve A.09/D.43-4/5251, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin 3/11/1966 tarihli ve AR.0432-10-66 sayılı yazıları üzerinde, 15/7/1963 tarihli ve 275 sayılı kanunun 21. maddesine göre Bakanlar Kurulunca 4/11/1966 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Grevin Bakanlar Kurulu kararıyla durdurulması üzerine Petrol-İş Başkanı Hepbir bir basın toplantısı düzenlemiş, ülkede sıkı yönetim ya da seferberlik durumunun olmadığına, Türkiye petrol-leri'nin elindeki petrol stokunun uzun süre piyasayı besleyebileceğine, ATAS ve İPRAS rafinerilerinin çalıştığına, Kıbrıs sorununun durgunluk dönemine girdiğine ve tek olumsuz etkinin ekonomiye olacağına değinerek grevin ertelenmesindeki «ulusal güvenlik» gerekçesini eleştirmiş,⁶ «...Kanunun dahi dokunmadığı grev hak ve hürriyetinin özüne, o kanunları sadece yürütmekle görevli olan Bakanlar Kurulu'nun dokunması Anayasa'nın açıkça ihlalidir...»⁷ demiştir.

11 Kasım 1966 günü Çalışma Bakanlığı'nda Bakanlar Kurulu üyeleri ile sendika yöneticileri ortak bir toplantı yapmışlar, toplantıda söz alan Petrol-İş Başkanı Hepbir «...Grev kararlarının sık sık ertelenmesinden ötürü hükümetten şikayetçiyiz... Şu anda bir grevimiz, Bakanlar Kurulu tarafından, millî güvenliği bozucu nitelikte görülerek ertelenmiştir. Bu ne kadar devam edecektir? Artık galiba

5. RESMÎ GAZETE, sayı 12445, 7 Kasım 1966.

6. TÜRK-İŞ Dergisi, Aralık 1966, s. 21.

7. TÜRK-İŞ Dergisi, Aralık 1966, s. 21.

grevi hükümete karşı yapacağız...»⁸ demiş, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Genel Sekreteri Halil Tunç da şöyle konuşmuştur :⁹

Biz diyoruz ki, millî güvenliğe aykırı grevler ertelenir. Fakat bunların ölçüsü nedir? Hükümet belli ölçüler almalı ve bunu bir prensip olarak kabul etmelidir. Grev, ekonomik sebeplerle ertelenirse, grevin mânası kalmaz.

Toplantıyı yöneten Çalışma Bakanı Ali Naili Erdem, «erteleme» deyiminin yanlış olduğunu ve hükümetçe koyulan otuz günlük «soğutma» süresinin tarafları yatıştırmak amacını güttüğünü belirtmiş, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Deriner de sendikaların sayıca çokluğunun grev olaylarını artırdığını öne sürmüştür.¹⁰

Diğer yandan Petrol-İş Sendikası, Bakanlar-Sendikacılar ortak toplantısının hemen bir gün sonrasında, Batman'da bir açık hava toplantısı ve sessiz gösteri düzenlemiş, güvenlik kuvvetlerinin sıkı gözetimi altında yapılan ve Bakanlar Kurulu kararının kınandığı toplantı olaysız kapanmıştır. Aynı gün, Türkiye Petrolleri Personel Müdürü Osman Bilen ve Türkiye Petrol İşverenleri Sendikası Başkanı Ahmet Bilge Batman'a gitmişler, bu arada bir iş değerlendirilmesinin yapılacağı ve işçilere 5 - 10 lira arasında ücret artışı verileceği söylentileri yayılmıştır. Petrol-İş, bunun üzerine ve işçilere ekonomik baskı yaptığı gerekçesiyle, Bilge'yi savcılığa ihbar etmiştir.¹¹

Olaylar ve gerginlik bundan sonra hemen tümüyle yatışmış, anlaşmazlığın tarafları Bakanlar Kurulunca konulan otuz günlük sürenin bitmesini beklemeğe başlamışlardır. Süre dolmazdan hemen önce toplanan Bakanlar Kurulu, 8 Aralık 1966 tarih ve 6/7388 sayılı aşağıdaki kararı almıştır:¹²

4/11/1966 tarih ve 6/7225 sayılı karara ektir :

Türkiye Petrol, Kimya ve Atom İşçileri Sendikasıncı, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığının Batman Bölge Müdürlüğüne bağlı... işyerleri ile Malatya Akaryakıt Deposu işyerinde yapılması karar verilen grevin (60) gün daha geciktirilmesi; Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının 6/12/1966 tarihli ve 09/D-43.4/5698 sayılı

8. *TÜRK-İŞ Dergisi*, «Bakanlar - Sendikacılar Ortak Toplantısı yapıldı» başlıklı haber, Aralık 1965, s. 6.

9. *a.k.*, s. 6-7.

10. *a.k.*, s. 7.

11. *TÜRK-İŞ Dergisi*, Aralık 1966, s. 22.

12. *RESMÎ GAZETE*, sayı 12473, 9 Aralık 1966.

yazısı ve Yüksek Hakem Kurulunun mütalaası üzerine, 15/7/1963 tarihli ve 275 sayılı kanunun 21 inci maddesine göre Bakanlar Kurulunca 8/12/1966 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Üç aylık tavan erteleme süresi 7 Şubat 1967 tarihinde dolmuş, taraflar arasında sürdürülen görüşmelerden bir sonuç çıkmamış ve Petrol-İş aynı günün sabahı Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın Batman ve Malatya'daki altı işyerinde grevini uygulamaya başlamıştır.

A. Grevin Gelişmesi ve Sonuçlanması¹³

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın Batman'daki rafineri ve yardımcı işyerleriyle Malatya'daki satış deposunda Petrol-İş sendikasıyla uygulanmasına geçilen grevin birinci günü olaylı ve grevci sendikanın bir bildiriyle açılmıştır. Anlaşmazlığa yol açan durumun işverence Yüksek Uzlaştırma Kurulu'na yanlış iletildiğini, Uzlaştırma Kurulu üyelerinin sonradan sendikaya ve sendikanın grev kararına hak verdiklerini, Ortaklık yöneticilerinin sendika isteklerine ve kurul kararlarına uymadığını açıklayan bildiride, işletme yöneticilerinin grev kırıcı çabalarına şu şekilde değinilmiştir:¹⁴

Bunun üzerine TPAO Genel Müdürü Gülez ile Türkiye Petrol İşverenleri Sendikası Başkanı Ahmet Bilge sabık sendikacılardan Nuri Beşer'i grevi kırması için Batman'a göndermişlerdir. Bu eski sendikacı, Batman'daki mahallî sendika ile işbirliği yaparak grevi kırmaya çalışmış fakat işçiler tarafından linç edilmekten güç kurtularak Batman'dan kaçmak zorunda kalmıştır. Ancak Nuri Beşer Batman'daki durumu işverene tamamen ters yönde izah ederek... işçilerin Petrol-İş'ten istifa ettiği ve greve katılmayacakları şeklindeki rapor vermiştir.

6 Şubat 1967 günü yapılan son Yüksek Uzlaştırma Kurulu toplantısına, bu raporun tesiriyle gayet katı ve sert bir tutumla katılan işveren, daha önce kabul ettiği ücret zammı ve pazar yevmiyesi gibi talepleri dahi kabul edemeyeceğini bildirmiştir.

Grevle birlikte olaylar da başlamış, işyeri kapılarının işverence kapatılması ve grev gözcülerinin uzaklaştırılmak istenmesi karşısında beş yüze yakın bir grevci topluluğu rafineriye yürümüş, işçilerle güvenlik kuvvetleri arasında itişip kakışmalar olmuş, bu

13. Olayların incelenmesinde yararlanılan kaynaklar şunlardır: ULUS, MİLLİYET, CUMHURİYET, AKŞAM ve HABER, gazeteleri, TÜRK-İŞ Dergisi, RESMÎ GAZETE, ANADOLU AJANSI BÜLTENLERİ. Yazılı ya da sözlü demeçler dışında ayrıca bu kaynaklara atıf yapılmayacaktır.
14. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 7 Şubat 1967.

arada grev yöneticisi olarak İstanbul'dan Batman'a giden Kemal Aslanyel adlı sendikacının «*Bizi sindirmek istiyorlar. Korkmuyoruz. Korkmayacağız. Greve devam edeceğiz*»¹⁵ diye başlayan konuşması kışkırtıcı nitelikte görüldüğünden hükümet komiserince durdurulmuş, adı geçen sendikacı çatışmalara önyak olduğu gerekçesiyle polis kordonu altında hükümet konağına götürülmüş ve sonra da nezarete alınmış, yer yer patlak veren itişmelerin açık bir çatışmaya dönüşmesi güvenlik kuvvetlerince önlenmiş ve grevin karşısında bulunan yüzlerce işçi polis kordonu altında işyerine girmişlerdir. Olay yerine giden Siirt Valisi Mehmet Aldan da yatıştırıcı bir konuşma yapmış, sözlerini şu şekilde sonuçlandırmıştır :¹⁶

Anayasa ve buna dayanılarak çıkarılan Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun sizlere tanıdığı grev hakkını kullanmaktasınız. Temennim bu hakkımızı kanunun bahsettiği esaslar dahilinde kullanmanız ve kanun koyucusunun sizlere tanıdığı bu hakka layık olduğunuzu göstermenizdir

Siirt Valisinin bu konuşmasından hemen sonra grevci işçiler, Cumhuriyet alanına yürümüşler ve orada düzenledikleri gösteride işletme müdürüyle diğer yöneticileri suçlamışlar, bu arada Türk-İş Genel Başkanı Seyfi Demirsoy'dan gelen ve işveren Türkiye Petroleri'ni işçiyi parçalamak, yersel sendikanın Petrol-İş'e katılmasını engellemek, böylece Anayasanın inancası altındaki sendikal özgürlükleri baltalamakla suçlayan bir telgrafi okunmuştur. Gösteri olaysız kapanmıştır.

Grevin ikinci gününde de olayların ardı arkası kesilmemiş, grev yerine giden ambarlar şefi Nuri Çankaya özel arabasından indirilerek işçilerce dövülmüş,¹⁷ grevin dışındaki işçileri rafineriye götüren işletme otobüsleri grevciler tarafından taşlanmış, taşlama olayını bastırmağa çalışan güvenlik kuvvetleriyle işçiler arasında çarpışmalar olmuştur. Olaylar konusunda Batman Kaymakamı Nihat Kemal Eren şu açıklamayı yapmıştır :¹⁸

Grev normal olarak devam etmektedir. Bazı grevci işçiler şehrin anayolunu kapamıştır. Bu arada rafineriye işçi götürmekte olan TPAO'nun bir otobüsünü taşlamışlardır. Şehir trafiği bu olaylar dolayısıyla bir süre aksamıştır... Grevci işçiler, sabahleyin işyerine çalışmak üzere otobüslerle giden işçilere hücum etmişlerdir. Bu

15. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 7 Şubat 1967.

16. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 7 Şubat 1967.

17. *MİLLİYET Gazetesi*, 9 Şubat 1967.

18. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 8 Şubat 1967.

arada duruma müdahale etmek isteyen polis ve jandarma kuvvetleri ile bir çatışma olmuş, zabıta cop ve grevciler de taşla sopa kullanmışlardır... Olay sırasında bir komiser, bir polis ve dört jandarma eri ile yedi grevci işçi yaralanmışlardır. Emniyet kuvvetleri daha sonra olay yerinden 30 metre kadar geri çekilmişler, ilgililer megafonlarla grevcilere hitap ederek olayı sâkinleştirmişlerdir.

Dört işçinin 171 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na aykırı davranıştan tutuklandıkları olaylar sırasında Batman kaymakamı Silvan ve Diyarbakır'daki askerî birliklerden yardım istemiş, Batman'da bulunan yaklaşık 200 polis ve jandarmaya ek olarak Ankara'dan 40 kadar toplum polisi olay yerine gönderilmiş, Petrol-İş Sendikası jandarma birliğine kumanda eden binbaşının çatışmalar sırasında «VUR» emri verdiğini fakat erlerin bu emri dinlemediklerini öne sürmüş,¹⁹ Batman kaymakamı ise böyle bir emrin verildiğini kesinlikle yalanlamıştır.²⁰ Olaylar bu kadarıyla da yatışmamış, tutuklanan işçilerin salınması için grevciler kaymakamlık binasına yürümüşler, güvenlik kuvvetlerinin araya girmesiyle yeni çatışmaların önü alınmıştır.

Bu arada bir açıklama yapan Türkiye Petrolleri A. O. Batman Bölge İşletme Müdürü Raşit Ceylan «...Grev, işyerlerimizde çalışan işçiler tarafından desteklenmiyor. Grevin bize maddî bir zararı olmayacaktır. En büyük korkumuz bir sabotaj olayıdır. Ayrıca ailelerimiz pazara dahi çıkamıyorlar. Rafineri ve diğer işyerlerimiz normal çalışmalarına devam etmektedir...»²¹ demiş, grev komitesi başkanı Neşet Önal da şunları söylemiştir:²²

İdare adamları işvereni tutmaktadırlar. İşveren bugünkü olayların yaratılmasında rol oynamıştır. Kanunsuz davranışlar bizi haklı davamızdan vazgeçiremeyecektir. İşveren daha önce çalışmayan işçileri köylerden temin etmiştir. İşveren grevi kırmağa çalışmakta ve sendikalı işçilerimizi tahrik etmektedir.

Grevin üçüncü günü büyük ölçüde olaysız geçmiş, işveren temsilcilerinin ve kaymakamlığın çağrılarına rağmen grevciler gruplar halinde dolaşmağa ve işyeri kapılarını tutarak çalışmak isteyenlerin içeri girmelerini engellemeye devam etmişlerdir. Bu arada çalışma haklarının kısıtlandığını öne süren yüz kadar işçi gerekli tedbirlerin alınması için işverene ve kaymakamlığa başvurmuşlardır.

19. Anadolu Ajansı Bülteni, 8 Şubat 1967.

20. Anadolu Ajansı Bülteni, 8 Şubat 1967.

21. Anadolu Ajansı Bülteni, 8 Şubat 1967.

22. Anadolu Ajansı Bülteni, 8 Şubat 1967.

Bunun dışında üçüncü gün büyük ölçüde karşılıklı suçlamalar, demeçler, bildiri ve basın toplantılarıyla geçmiş; Petrol-İş Başkanı Ziya Hepbir TPAO yöneticilerini görevlerinin anlam ve önemini kavrayamamakla suçlamış ve «...Batman'da hâdiseler olmaktadır. Hükümet derhal harekete geçmelidir. Şunu kesin olarak belirtiyim ki, işveren aynı tutumunda devam ederse daha mühim hâdiselerin çıkması muhtemeldir...»²³ demiş; Batman kaymakamı Eren de grev hakkına saygılı olmakla birlikte kolluk kuvvetlerinin çalışma özgürlüğünü inanca altına almak durumunda bulduklarını belirtmiş ve «...Maalesef ilk iki gün grevci işçiler kanunların kendilerine tanıdığı haklar dışına taşmışlardır. Bu sırada umumî yolları kapamış, trafiği aksatmış ve kendilerine ikazda bulunan polis ve jandarma kuvvetlerini taşta tutmuşlardır...Durum şu anda sâkindir...Müessif bir olayın çıkmaması için her türlü tedbir alınmıştır...»²⁴ şeklinde konuşmuş; hemen ardından yayınlanan kaymakamlık bildirisinde, 275 sayılı yasanın 33. maddesinden hareketle, tankerlerin evleri serbestçe dolaşarak mazot dağıtacağı, özellikle demiryolu geçidi ve tren garı yöresinde gelip geçişi engelleyen toplaşmaların dağıtılacağı ve bu yasaklara uymayanların kovuşturulacağı belirtilmiş;²⁵ İçişleri Bakanını Faruk Sükan da sendika yöneticilerinin kendisine çektikleri telgrafı şu şekilde cevaplamıştır :²⁶

Grev hakkının şekil ve sınırları kanunda gösterilmiştir. Kanunî şartlara uyulduğu takdirde grevcilerin haklarının idare ve zabıta tarafından korunacağı tabiidir... İdare ve zabıta yalnız kanun hükümlerini ihlal ettirmemek çabası içindedir. Yapıtılan incelemede jandarmanın ateş emri vermediği ve polislerin kanunsuz müdahale yapmadığı anlaşılmıştır.

Olayların gelişimi ve sendika yöneticilerinin tutumu konusunda Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı da şu bildiriye yayınlamıştır :²⁷

Petrol-İş Sendikası kanunun tanıdığı haklar dahilindeki gücünü ve işçilerden alması gereken desteğini kaybetmiş ve kaba kuvvet ile kanun-dışı hareketler yaparak başarı sağlama yolunu seçmiştir... Grev ilân edilen işyerlerinde çalışan 1800 işçinin 1600'ü bu sendika üyesi iken son bir ayda 800'den fazla işçi noter kanalıyla Sendikadan istifa etmiş, geriye kalan işçilerin büyük bir kısmı da sendika ile mânevi bağıni koparmıştır.

23. Anadolu Ajansı Bülteni, 9 Şubat 1967.

24. Anadolu Ajansı Bülteni, 9 Şubat 1967.

25. Anadolu Ajansı Bülteni, 9 Şubat 1967.

26. Anadolu Ajansı Bülteni, 9 Şubat 1967.

27. Anadolu Ajansı Bülteni, 9 Şubat 1967.

TPAO bir senelik vasıfsız en az ücret alan işçisine çeşitli nam- lar altında ayda 920 TL den fazla ödeme yapmayı kabul etmiştir... Sendikamız yalnızca sendika için istediği talepler karşılanamamış ve işçiler arasında ayırım yapılması için yaptığı ısrarlar karşısın- da işveren çaresiz bırakılmıştır. İşçilerimiz... her türlü tehdit ve kanunsuzluğa rağmen işyerlerine girmekte ve... bütün işyerlerimiz normal faaliyetlerine devam etmekte, kanunsuz hareketlerden baş- ka hiçbir endişemiz bulunmamaktadır.

Grevin dördüncü günü olaysız geçmiş, ikinci gün olaylarını kışkırtmak suçuyla üç işçi tutuklanmış, tutuklanan işçilerden Hik- met Saki hakkında komiser Fazlı Tandoğan'ı yaralamaktan da ayrı- ca kovuşturma açılmış, Siirt Valisi Mehmet Aldan da olay yerinde incelemeler yaparak gerginliğin yatıştığını belirtmiştir. Bu arada bir bildiri yayınlayan Türkiye Petrolleri yetkilileri, greve işverenin tu- tumunun yol açtığı yönündeki sendika suçlamalarını ve sendikalı olmayan işçilerin grevden sonra işten çıkarılacakları, kendilerine verilmiş ücret artışlarının da geri alınacağı yolundaki söylentileri yalanlamışlardır.²⁸

Bir günlük durgunluktan sonra *grevin beşinci gününde* de olay- lar patlak vermiş, grevci işçiler rafineriyle demiryolu arasındaki bağlantıya sağlayan kavşağı tutmuşlar ve akaryakıt sarnıçlarının çıkmasını engellemişler, bu arada bazı mühendisler tartaklanmış ve güvenlik yetkililerinin belirttiklerine göre, olay yerine giden güvenlik kuvvetleri, rayları parçalamağa yarayabilecek taş ve de- mir parçaları ele geçirmişlerdir.²⁹ Rafineriyle demiryolu bağlantısı kurulamaması konusunda Devlet Demiryolları Genel Müdür Yar- dımcısı Mustafa Ersoy şu açıklamayı yapmıştır:³⁰

Grevci işçiler rafineri sahasındaki demiryolu üzerine barikat kur- duklarından trenlerimiz, rafineri tesisleri içerisine girememekte- dir. Bu yüzden de büyük akaryakıt sıkıntısı çekmekteyiz. Malatya, Adana ve Sivas bölgesini kapsayan dördüncü, beşinci ve altıncı iş- letme müdürlüklerine ait akaryakıtla çalışan 260'a yakın lokomo- tifen 50 kadarı hizmet görebilmektedir. Bu lokomotifler de kö- mürle çalıştırılmaktadır. Hizmetin aksamaması için akaryakıt ihti- yacımızın Musul'dan karşılanması yoluna gidilmiştir. Ancak ilgi- lilerden müsbet cevap beklemekteyiz.

Olaylar bundan sonra bir hafta süreyle yatışmış, *grevin onbi- rinci gününde* bir basın toplantısı düzenleyen Petrol-İş başkanı

28. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 10 Şubat 1967.

29. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 11 Şubat 1967.

30. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 11 Şubat 1967.

Hepbir işverenin grevi kırmak için işyerinde niteliksiz işçi çalıştırdığını, bunun son derece tehlikeli olduğunu ve ufak bir yanılmanın tüm rafineriyi havaya uçurabileceğini, hatta bilgisizlik yüzünden rafineride yangın çıktığını ve yangının güçlükle söndürülebildiğini söylemiştir.³¹ Greve katılmayan ve sendikanın karşısında yer alan işçiler ise, aynı gün, ilgililere aşağıdaki telgrafi göndermişlerdir :³²

Hepbir'in işletme dışından para ile temin ettiği tahrikçiler çalışmak isteyen işçileri evlerinden çıkartmıyor ve işyerine sokmuyorlar. Şahsî menfaate dayanan bu grevi tasvip etmiyoruz. Millî menfaat düşünmeyen, işçiye para vermeyen ve işçi hakkı tanımayan bu hazır yiyici sendikaları istemiyoruz. Bu sömürücüler yakamızı bıraksınlar.

Grevin onikinci günü, işverenin rafineriden petrol ürünü çıkartmak istemesi ve güvenlik kuvvetlerinin de bunu sağlamak için tedbirler alması üzerine, ikinci günü andırır olay ve sert çatışmalarla açılmıştır. Sabaha doğru 38 vagonun işletmeden çıkarılmak istenmesi karşısında grevci işçilerle birlikte aileleri ve çocukları vagonların geçeceği raylara boylu boyunca uzanmışlar, bu arada yerinden kaldırılan ve sürüklenen bir işçi polisin yumruklarıyla ağır yaralanmış,³³ kan gören diğer işçiler taş ve sopalarla güvenlik kuvvetlerine karşı koymuşlar, Siirt Valisi ve güvenlik yetkilileri geri çekilerek megafonlarla işçiyi dağılmağa çağırmışlar, işçiler de vagonların çıkarılması için Ankara'dan emir gelirse 400 - 500 kişilik bir işçi kalabalığının demiryolunu izleyerek başkente yürüyeceğini ve dağılmayacaklarını söylemişlerdir. Olaylar konusunda Siirt Valisi şu açıklamayı yapmıştır :³⁴

275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanununun 24. maddesi gereğince greve katılmayarak çalışan işçilerin bulunması sebebiyle rafinerinin ve müstemilatının faaliyeti sonunda istihsal edilen akarayakıtın satış ve tevziine başlanacağını bildirerek gerekli emniyet tedbirlerinin alınması, işveren TPAO tarafından vâhîliğimizden talep edilmiştir. 275 sayılı kanunun 33. maddesinin verdiği yetkiye istinaden, idarece, bugün sabahın erken saatlerinde, icabeden emniyet ve inzibat tedbirleri alınmıştır. Ancak Devlet Demiryolları İşletmesi verilmesi önceden kararlaştırılan lokomotifin gelişini re'sen iptal ettiğinden ürünün çıkırılması ve sevki müm-

31. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 17 Şubat 1967.

32. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 18 Şubat 1967.

33. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 18 Şubat 1967.

34. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 18 Şubat 1967.

kün olmamıştır. Bu arada demiryolu üzerinde kanunsuz toplantı yapan grevci işçilerin kanunî yollardan dağıtılması sonunda, zabıtaya taş atılmak suretiyle mukavemette bulunulmuştur. Altı polis memuru muhtelif yerlerinden hafif yaralar almıştır.

Olaylar günü aşarak önce geceye ve sonra da ertesi güne sığramış, hava iyice karardıktan sonra rafineriden akaryakıt sarnıçlarının çıkarılacağı söylentilerinin yayılması üzerine işçiler yüklenme alanına dolmuşlar, yasal sınırların aşıldığını ve dağılmasını söyleyen sendika yöneticilerinden Özkal Yici ve Necdet Tarakçı işçilerce bir hayli hırpalanmış, grevci işçiler sendikacılara «...Bizi greve siz sürüklediniz. Durum bu hale geldikten sonra haklarımızı almadan bizi çeviremezsiniz...»³⁵ diye bağırılmışlar, bu arada toplantıya elebaşılık ettikleri gerekçesiyle 15 işçi ve sendikacı tutuklanmıştır.

Grevin izleyen iki gününde olay olmamış, sendika yönetim kurulu ve grevci işçiler adına bir açıklama yapan sendika başkanı Hepbir gerekli tedbirlerin alınmasına önyak olmadığı ve görevini yerine getirmediği gerekçesiyle İçişleri Bakanı Faruk Sükan'ı istifaya çağırmış, bu arada akaryakıt sarnıçları rafineriden çıkarılarak yörenin akaryakıt gereksemeleri büyük ölçüde karşılanmıştır. Onbeşinci günü grevin bitimine bağlayan dönemde önemsenebilecek hiçbir olay çıkmamış, *onyedinci günde Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu* şu bildiriği yayınlamıştır :³⁶

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı ile Petrol-İş Sendikası arasında meydana gelen anlaşmazlık neticesinde Batman'da yapılan grevin Anayasa'mızda ve buna uyularak 275 sayılı yasada yer alan çalışma hürriyetini baltalayıcı bir mahiyet alması camiamuzda endişe ile takip edilmektedir. Yukarıda anılan yasalarda çalışmak isteyen kimsenin mani olamayacağı açıkça belirtilmiş olmasına rağmen, son grevlerde ve bilhassa Batman'da 275 sayılı yasanın 24. ve müteakip maddelerine aykırı hareket edildiği ve çalışmak isteyenlere fiilen karşı gelindiği görülmektedir.

Federasyonumuz bu gibi kanun ve hukuk dışı davranışların işçi-işveren ilişkilerini zedeleyeceğine inanmakta, hareketlerin devamı halinde ise toplu sözleşme sisteminin önemli ölçüde bozulacağı kanaatine sahip bulunmaktadır. Kanunlara saygı göstermek her vatandaşın ve her teşekkülün asgari görevidir. Bu itibarla çalışma hürriyetini zedeleyen davranışlara derhal son verilmesini, kanun hudutları içinde hakların kullanılmasının sağlanması hususunda gerekli hassasiyetin gösterilmesini temenni ederiz.

35. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 19 Şubat 1967.

36. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 23 Şubat 1967.

Grevin kırkbirinci gününde, grevi daha fazla sürdürebilecek güçlerinin kalmadığı gerekçesiyle 31 işçi işbaşı yapmış,³⁷ Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'yla Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı arasında varılan bir anlaşmadan sonra da, 4 Mayıs 1967 tarihinde, 86 gün süren Petrol-İş Malatya-Batman grevi sona ermiştir.

B. İşçi-Devlet İlişkilerinin Batman Grevindeki Görüntüsü

Türkiye Petrol, Kimya ve Atom İşçileri Sendikası'nın Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na bağlı Malatya ve Batman işyerlerinde uyguladığı greve ilişkin olarak işçi-devlet ilişkilerinin beliren görüntüsünü şu şekilde özetleyebiliriz :

1. Seksen altı gün süren altı grevde toplam 44,720 ve grev başına da 7453.3 işgünü yitirilmiş, toplam 1313 işçinin ancak 520 tanesi greve katılmış, katılma oranı yüzde 39.60 olmuştur. Katılma yüzdesindeki düşüklüğün işyerinde iki sendika bulunmasından (*Batman Petrol İşçileri Sendikası* ve *Türkiye Petrol, Kimya ve Atom İşçileri Sendikası*) geldiğini varsayarsak, gerek yitirilen grevgünü ve gerekse ortalama kayıp işgünü ölçütleri açısından, 1967 Malatya-Batman grevinin genel ortalamanın çok üstünde bir şiddette geçtiğini vargılayabiliriz.

2. Çok sayıda işçinin çalıştığı gerekçesiyle grevin tümü süresince üretim yapılmış ve üretilenler işyerinden çıkarılmış, böylece grevin etkinliği büyük ölçüde düşürülmüştür; işveren Türkiye Petrolleri grev süresince sendika yöneticilerini suçlayarak, (i) sendikanın desteksiz kaldığını, (ii) çok sayıda işçinin çalışmak istediğini ve çalıştığını, (iii) grevin işçi haklarından çok sendikacıların kişisel çıkarlarına bağlı kaldığını belirtmiş, böylelikle grevi kırma-ya çalışmıştır, DEVLET'in vali, kaymakam, polis ve jandarmada cisimleşen *bürokratik ve güvenlik* yanı grev süresince işveren Türkiye Petrollerinden yana açıklama ve davranışlarda bulunmuş, işçi ve güvenlik kuvvetlerini karşı karşıya getirerek yüklenme ve boşaltma işlerinin aksamadan yürütülmesini sağlamışlardır.

3. Siyasal iktidarın organları çoklukla olayların dışında kalmışlar, yalnızca İçişleri Bakanı grevin üçüncü gününde güvenlik kuvvetlerinin tutumunu destekler bir açıklama yapmıştır.

37. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 20 Mart 1967.

4. İşverenin görüşünü başlangıçta haklı bulan Yüksek Uzlaş-tırma Kurulu daha sonra işçilerin isteklerine yakınlaşır görülmüş,³⁸ buna rağmen işveren Türkiye Petrolleri işçi isteklerini benimseme-ye yanaşmamış ve grevin 86 gün sürmesinden de anlaşılabilceği gi-bi uzun süre işçi isteklerine kayıtsız kalmıştır.

5. İşveren Türkiye Petrolleri, 1964 Batman grevi sırasında, «sarı sendika» olarak kurdurtulan ve grevci Batman Petrol İşçile-ri Sendikası'na karşı kullanılan Türkiye Petrol, Kimya ve Atom İş-çileri Sendikasını desteklemiştir. 1967 Malatya-Batman grevinde du-rum tersine dönmüş ve işveren T. P. A. O. yersel sendikanın (Bat-man Petrol İşçileri Sendikası) üyelerine daha fazla ücret artışı ve-rerek sendikalar arasındaki ikiliği bilinçli bir şekilde körüklemiş, ikili sendikal yapının kaynaşarak toplu bir harekete dönüşmesini engellemiştir.

6. Grev yerinde sık sık çatışmalar olmuş, çok sayıda işçi ve polis yaralanmıştır. Çatışmaların bu derece sık oluşu, özdeki uz-laşmazlığı büyük ölçüde su yüzüne çıkarmıştır.

7. Somutları soyutladığımızda görürüz ki, (i) devletin yersel güçleri ve ekonomik güdümleyicilik yönünün cisimleştiği işletme-nin yöneticileri sürekli olarak grevi kırmaya çalışmışlar, (ii) işçi isteklerine genel bir kayıtsızlık gösterilmiş, (iii) devletin yürütme organı greve karışmamış, (iv) nicel göstergeler açısından grev uy-gulaması gerek kamusal ve gerekse özel kesim ortalamalarının üstünde bir şiddette geçmiş, (v) grev yerinde sık sık çatışmalar ol-muş, (vi) karşılıklı sert suçlamalar yapılmış, (vii) işveren bilinçli bir şekilde sendikaları birbirine karşı oynayarak bölünmeyi sürdür-müş ve *DEVLET*, son tahlilde, *uzlaşmaz bir biçimde, işçinin karşı-sındaki yerini almıştır.*

38. *TÜRK-İŞ Dergisi*, Aralık 1966, «Ertelenen Grev» başlıklı haber, s. 21.

VIII

Manisa Belediyesi Temizlik İşçileri Grevi

(11 Mayıs - 18 Aralık 1967)¹

Taraf olarak karşılarına işveren belediye yerine yetmiş bin Manisalı'yı almak durumunda bırakılan ve tüm Manisa halkına karşı anayasal haklarını korumaya itilen² Manisalı 142 belediye temizlik işçisi, 11 Mayıs 1967 tarihinde, yol açtığı 38 gün ve bin kilometrelik *Anayasa Yürüyüşü* ile kamuoyunun ilgisini uzun süre ayakta tutan grevlerine başladılar.

275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 1963 yılından bu yana uygulanmış kamu kesimi grevlerinin en uzun süreli³ yol açan anlaşmazlık ücret artışı ko-

1. 11 Mayıs - 18 Aralık 1967 aralığında 222 gün sürerek kamu kesiminin «en uzun grev»i durumuna gelen Manisa Belediyesi temizlik işçileri grevinde toplam 31,524 işgünü yitirilmiş, 142 işçiden 142'sinin katılmasıyla greve katılma oranı yüzde 100 olmuştur.
2. Engin Ünsal, «Manisa'da Anayasa İçin Grev Yapılıyor», *MİLLİYET Gazetesi*, 13 Temmuz 1967, s. 2.
3. Manisa Belediyesi temizlik işçileri grevi 7 ay 17 gün, toplam 222 gün sürmüştür.

nusundaydı. Genel-İş Sendikası Manisa Şubesinin işveren belediyeyi toplu sözleşme görüşmelerine çağırmasından önce işçileri çevreleyen, onları ücret artışı istemeye ve istekleri geri çevrilince de greve gitmeye zorlayan koşulları, *Manisa'da Anayasa İçin Grev Yapılıyor* başlıklı yazısında Engin Ünsal şöyle tanımlıyordu :⁴

Manisa'daki temizlik, park ve bahçe, mezbaha işçileri büyük bir çoğunlukla günde 11 lira yevmiye alırlar ve kesintilerden sonra ayda elerine 307 lira geçer. Üç çocuklu bir ailenin oturabileceği en düşük kaliteli ev kirasının 100 lira olduğu bir şehirde, beş nüfuslu bir ailenin geçimini 207 lira gibi düşük bir ücretle sağlamanın güçlüğü ortadadır.

Sendikanın yersel subesi, Manisa Belediyesi'nin 7.5 milyon liralık 1967 yılı bütçesi hazırlanmazdan çok önce, işveren belediyeyi toplu sözleşme görüşmelerine çağırmış ve işçiler için dört liralık bir ücret ve yemek artışı istemişti. Belediye bütçesinin çoktan hazırlanmış olduğu ve ücret artışlarına ya da sosyal yardımlara ayrılan fonların bulunmadığı gerekçesiyle belediye yetkilileri sendika isteklerini geri çevirmiş, bu durum karşısında anlaşmazlık konusu önce İl Hakem Kuruluna ve oradan da Yüksek Uzlaştırma Kuruluna götürülmüş, işçi isteklerini büyük ölçüde haklı gören bu kurul da ücretlerin 225 kuruş artırılması ve durumun bir yıllık bir sözleşmeyle bağlanması yönünde karar vermişti.

Belediye Başkanı Bahtiyar Tosunbaş, Uzlaştırma Kurulu kararını kabul etmezden önce, üyesi bulunduğu partinin yersel örgütüne danışmak durumunda olduğunu belirtmiş ve işçilere ücret artışı verilmesine karşı koymadığını, kendisini Adalet Partisi İl Yönetim Kurulu'nun engellediğini, Adalet Partisi yöneticilerinin izin verdiği ölçüde işçilere sosyal ve ekonomik haklar tanıyabileceğini söylemişti.⁵ Bir yandan Adalet Partisi yersel örgütünün ve diğer yandan da Manisalı büyük toprak sahipleriyle esnafın ücret artışlarına direnmesi⁶ karşısında, Belediye Başkanı, Yüksek Uzlaştırma

4. Ünsal, *a.g.m.*

5. Türk-İş'in Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a yolladığı muhtıradan alınmıştır (Muhtıranın tam metni için bkz. *TÜRK-İŞ 7 NCI GENEL KURULU ÇALIŞMA RAPORLARI*, Ankara, 1968).

6. Manisa çokluk tarımsal üretimle geçinen bir ildir ve tarım işçilerine 6-10 lira gündelik ödenmektedir. Toprak sahiplerinin, belediye işçilerine zam yapılmasını istememesi, bu ücretlerin 14 liraya çıkması halinde tarım işçilerinden de benzeri isteklerin gelebileceği korkusundadır. Esnafın direnme nedeni de, işçiye verilecek her kuruş fazlanın esnafa alınacak yeni vergilerle karşılanacağı söylentilerinin belediye yetkililerine yaydırılmasıdır (bkz. Ünsal, *a.g.m.*).

Kurulunun kararlarını uygulamayacağını açıklamış ve bunun üzerine de Genel-İş Sendikası grev kararı almıştı. Genel-İş Sendikası Manisa Şubesi Başkanı Mustafa Azır, grev kararını şöyle açıklıyordu:⁷

Toplu sözleşme müzakerelerinde altı madde üzerinde bir ihtilaf vukubuldu... Uzlaştırma Kurulu tarafların görüşü dışında bir karar aldı. Biz kararı taleplerimizin altında olmasına rağmen kabul ettik. Ancak işveren bu müsbet kararları dahi kabul etmedi. Mecburen kanunî süre içerisinde grev kararı aldık. Ancak grev tarihini ileri bir tarihe bıraktık ki, belki bu arada bir anlaşma zemini olur diye... Ancak bu temaslar bir netice vermedi ve 11.5.1967 tarihinde fiilen grevi uygulamaya başladık.

A. Grevin Gelişmesi ve Sonuçlanması⁸

«En Uzun Grev»in birinci günü büyük ölçüde olaysız fakat olaylara gebe bir gerginlik içinde geçmiş, bir yandan işçiler ev ev dolaşıp temizlik işlerinin bir süre aksayacağını ve greve gidiş nedenlerini açıklayan bildirimler dağıtırlarken, diğer yandan belediye yetkilileriyle mahalle muhtarları arasında toplantılar başlamıştı. Başkan Tosunbaş, muhtarlara, mahallelerinin temizliğinden sorumlu olduklarını ve gerekirse halktan para toplayarak temizlik yapturtmalarını söylemiş, «...toprak sahiplerinin, esnafın öncülüğü ve belediyenin el altından finanse etmesi yolu ile halk adına muhtarlar kiradıkları 20 kamyon ve 100 işçi ile şehrin temizliğini yapmaya...»⁹ başlamışlardı.

Bu arada dükkan dükkan dolaşarak belediyenin en son duyuruları dağıtılıyor, arazözlerle basınçlı su sıkılarak yollar temizleniyor, işçilere ücret artışı verilirse çoğunluğu köylü olan halka yeni vergilerin yükleneyeceği söylentileri çıkarılıyor, belediye radyosundan ve megafonlarla Manisa halkı (i) işçilere ve işçileri kıskırtanlara uymamağa, (ii) kapı önlerini ve yolları temiz tutmağa, (iii) grev hakkını kötüye kullananların ulusal çıkarları baltalamasını önlemeğe çağrılıyordu.¹⁰ Kısacası, grevi kırmak için be-

7. TÜRK-İŞ Dergisi, Ağustos 1967, s. 13.

8. Olayların incelenmesinde MİLLİYET, CUMHURİYET, ULUS ve AKŞAM Gazetelerinden, ANADOLU AJANSI BÜLTENLERİ'nden, TÜRK-İŞ Dergisi'nden, TÜRK-İŞ 7 NCI GENEL KURUL ÇALIŞMA RAPORLARI'ndan yararlanılmıştır. Sözlü ya da yazılı demeçler dışında ayrıca bu kaynaklara atıf yapılmayacaktır.

9. Ünsal, a.g.m.

10. MİLLİYET Gazetesi, 13 Mayıs 1967.

diyenin elindeki tüm olanaklar seferber edilmiş ve daha ilk günün sonunda belediye yetkililerine «...Biz görevlerimizi halka devrettik. Artık bizimle değil, gidin Manisa halkı ile görüşün...»¹¹ dedirtecek kadar Manisa halkı grevin karşısında örgütlenmişti.

Böylece körüklenen gerginlik grevin birinci günü gecesi, pazar yerinde ve çöplerin temizlenmeye çalışıldığı bir sırada, açık çatışmaya dönüştü. Grevci işçilerden Eyüp Kurtaş geceyi ve olayları şöyle özetliyordu :¹²

Balıkpazarında temizlik yerinde varilleri kaldırıyorlardı, Enver Gediz'in adamları. Gittik men etmeye, «yasak» dedik. Üzerimize saldırdılar. Bütün esnaf üzerimize saldırdı. Taksiye girmeğe vakit bulamadık, başkana vurdular. Ondan sonra başkan kendisini içeri zor attı... Taksiyi parçalayacaklardı. Derhal kapıyı kapattım. Hızla ilerledim ve birkaç kişiye hafifçe çarptık. Ondan sonra bizim üzerimize hücum ettiler. Bizi yuhaladılar, «komünist» dediler, vurmaya kalktılar... Sebze pazarına doğru tekrar geri döndüm... Arkadaşım birisini çeşme başında çevirmişler, «sen karışma» diyorlar, «sen bu işe girme, biz sendikacılara karşıyız, onlar komünisttir» diye bağıyorlar, çağırıyorlar. Geriye döndüğüm zaman beni gördüler ve benim üzerime hücum ettiler. Birkaç kişi odunu kaptılar ve bana vurmaya hücum ettiler... Mecbur oldum, bir taş kaptım. Kaçamadım, çevirdiler beni, kimisi ayağımdan, kimisi kollarımdan yakaladılar... «Taş aldı» dediler, başladılar vurmaya... Arkamdan bir arkadaş odunu kaptı ve beni kurtardı... Polis molis yok, hiç gelmedi.

Grevin ikinci günü olaylı açılmış, belediye zabıtasının koruyucu gözetimi altında çarşı esnafının erken saatlerden başlayarak çöpleri temizlemesi karşısında Türk-İş Üçüncü Bölge Temsilcisi Burhanettin Asutay ve grev gözcüleri yapılına yasa dışı olduğunu ve anında durdurulması gerektiğini söylemişler, esnafla grevciler arasında çıkan çatışma geç de olsa güvenlik kuvvetleri tarafından bastırılmış, ilk olayların böylece yatışmasından kısa bir süre sonra Türk-İş temsilcisi Asutay işçilere karşı esnafı kışkırttığı gerekçesiyle bir belediye zabıta memurunun yakasına yapışmış,¹³ bunun üzerine çarşı birbirine girmişti. Asutay'ın ve grevcilerin linç edilmekten güçlükle kurtuldukları olayı işçilerden Mehmet Aybar şöyle anlatıyor :¹⁴

11. Ünsal, a.g.m.

12. TÜRK-İŞ Dergisi, Ağustos 1967, s. 14.

13. MİLLİYET Gazetesi, 13 Mayıs 1967.

14. TÜRK-İŞ Dergisi, Ağustos 1967, s. 16.

Zabıta yetkilileri tarafından ve halkın binbeşyüz arasında olan bir kalabalık, «bunlar da, onlar da komünisttir» diye bağırarak ve belediye yetkilileri ve çavuşlar da «Vurun, bunlar da onlardan» deyince Burhanettin Asutay bir hayli hırpalandı ve arakadaşım Mustafa, şube başkanı, o da onunla beraber hırpalandı... Havuzluçarşı muhiti-nde ve merkez karakolunun yanında olan bir hâdise. Buraya ilgililerle emniyet tarafından hiçbir kimse gelmedi. Hadise bittiği anda iki yetkili polis memuru arkadaş geldi ve karakola hepsini beraber davet ettiler.

Grevin üçüncü ve dördüncü günlerinde de olayların önü alınamamış, kentin özellikle esnaf çarşısını çevreleyen kesimlerinde grev gözcüleriyle halk arasında sıklıkla çatışmalar olmuş, çöplerin kamyonlara yüklenmesini engellemeye çalışan fakat başarı sağlayamayan işçiler güvenlik kuvvetlerinin yine gözü önünde saldırıya uğramışlardır. Grevcilerden Osman Ergüven «...Bir arabayı tutup çöp deposuna yanaştırmışlar doldururlarken, tabii bunu durdurmak için sarıldıkça en aşağı belediye zabıta memurları falan 500 kişi üzerime hücum ederek, orada da bir bakkal, esnaf bir arkadaş, sağ tarafımdan gelip bana bir yumruk vurarak, ben de beline sarılarak aralarından bir kurtuldum...Arabayı kaçırdılar. Çok fena durumda KOMÜNİSTTİR diyerekten bağırды yumruk vuran...»¹⁵ demiş, ilk günlerin olaylarını ve güvenlik kuvvetleri yetkililerinin tutumlarını değerlendiren Şube başkanı Azır da şunları söylemiştir :¹⁶

Bizler haklı mücadelemizde emniyetten kendimize yardımcı istediğimiz zaman «Oturun bekleyin, memurumuz gelsin, verelim» diyorlar. Ancak bir, bir buçuk saat beklediğimiz halde, bazen, bir memur veriliyor. Tabii ki, bu zaman zarfında, hadise ortadan kayboluyor. Bazen de «Memurumuz gelmedi» denip savuşturuluyoruz. Hayatımızdan endişeye düşmeye başladık. Öyle ki, bazı tahrik edilmiş kimseler, hatta diyebilirim ki kastı mahsusla hazırlanmış kimseler, bizleri karakoldan almaya kadar yeltendiler. Türk-İş Üçüncü Bölge Temsilcisi Burhanettin Asutay, emniyete elli metre mesafede ve beraberinde bizler, üç arkadaş linç edilmekten kendimizi zor kurtardık.

Grevin izleyen günleri irili ufaklı fakat açık çatışmaya dönüşmeyen olaylarla geçmiş, Türkiye Genel Hizmetler İşçileri Sendikası (Genel-İş) Manisa belediyesinin grevi kırmak için yasa dışı yollara başvurduğunu ve yöneticilerin tutumlarının açık bir saldırı niteliğine büründüğünü bir bildiriyle kamuoyuna duyurmuş,¹⁷ olayları

15. TÜRK-İŞ Dergisi, Ağustos 1967, s. 14.

16. TÜRK-İŞ Dergisi, Ağustos 1967, s. 13.

17. ULUS Gazetesi, 24 Mayıs 1967.

yerinde incelemek için siyasal parti başkanlarını ya da onlarca seçilecek temsilcilerini 24 Mayıs 1967 Çarşamba günü Manisa'ya çağırmıştır.

Grevin onaltıncı gününde, Türk-İş Üçüncü Bölge Temsilcisi Asutay'ın, grev kırıcı çabaların durdurulması için, yersel İş Mahkemesi'ne yaptığı başvuru sonuçlandırılmış ve adı geçen mahkeme şu kararı almıştır :¹⁸

1 — İtfaiye erleri arazözle cadde, bulvar ve sokakları sulamayacak, temizlemeyecektir.

2 — Çöp bidonları halk tarafından nakledilmeyecek, halk şehri temizlemeyecektir.

3 — Hoparlör, megafon ve el ilânları ile grevi önleyici hareketler yapılmayacaktır.

İş Mahkemesince bu kararın alınmasından sonra Asutay, durumun Manisa belediye başkanlığına iletilmiş ve «...Bizim niyetimiz işçinin hakkını almaktır...»¹⁹ demiştir. Mahkemece alınan karara belediye uymamış, mezbahanın çalışmamasından doğan et sıkıntısının giderilmesi için kasapların mezarlık ve tabakhanelerde et kesmelerine göz yumulmuş, el ilânlarının dağıtılmasına ve hoparlörlerle yayın yapılmasına güvenlik yetkilileri seyirci kalmıştır.

Her an çatışmaya dönebilecek bir gerginlik ortamı içinde Manisa Belediyesi temizlik işçileri grevinin ilk ayı kapanmış, daha ikinci ayın başında belediyece uygulanmayan mahkeme kararlarının işçilerin anayasal haklarını kullanmaları için yeterince inanca sağlamadığı iyiden iyiye anlaşılmıştı. *Grevin otuzbeşinci gününde*, Genel-İş Sendikası, Manisa'dan başlayıp Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kapılarına 274-275 sayılı yasaların ve 1961 Anayasası'nın bırakılmasıyla Ankara'da son bulacak bin kilometrelik bir *Anayasa Yürüyüşü* yapılmasını kararlaştırıyor ve Genel-İş Sendikası Manisa kolu başkanı Azır, «...Bizler kardeş kardeşe düşmemek için ve yapılan haksızlığı, ihlâl edilen Anayasayı savunmak için Manisa'dan Ankara'ya 930 kilometrelik bir protesto yürüyüşü düzenledik...»²⁰ diyordu.

Bin kilometrelik Anayasa Yürüyüşü 16 Haziran Cuma günü, Manisa Cumhuriyet Meydanı'ndaki Atatürk anıtına bir çelenk konmasıyla başlamış ve 142 grevci işçiden doksanı yürüyüşe katılmıştır.

18. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 26 Mayıs 1967.

19. *ULUS Gazetesi*, 27 Mayıs 1967.

20. *TÜRK-İŞ Dergisi*, Ağustos 1967, s. 13.

Yürüyüş başlamazdan önce alanda bir konuşma yapan Genel-İş İkinci Başkanı Mustafa Sıgan, «...Biz kanunlara saygı duyan kim-seleriz. Ekmeğimizin yanına bir lokma katık koymak, yalınayak çocuğumuza ayakkabı, okulda okuyan yavrumuza kitap ve kalem almak istiyoruz...»²¹ demiş, yürüyüşe katılan doksan kişiden 47'si-nin 65 ve yukarı yaşta olduğu grevciler kâfilesi «YUH KOMÜNİST-LER» bağışmaları arasında Manisa'dan uğurlanmış, Karaköy sem-tinde de taş yağmuruna tutulmuştur.²² Yürüyüşçülerden 65 yaşın-daki Mehmet Ali Üvecim, Manisa'dan çıkışlarını şöyle anlatıyor-du :²³

Heykele giderken Enver Gediz mağazası önünde biz grevciler YUH sedaları ile karşılaştık. Tam heykele varıncaya kadar devam etti. Heykel önünde bir dakika saygı duruşu yaptık. Tam ayrılırken tek-rar Havuzluçarşı tarafından YUH diye sesler yükseldi. Biz grevciler sessizce yürüyüşe devam ettik. Tam börekçi Abdurrahman fırınının yanına kadar YUH sesleri devam etti. Biz zavallılar taa Tepe kara-kola gelinceye kadar matem içinde yaşıyorduk. Orada biz grevciler yetim çocuklar gibi boynumuz bükük oturuyorduk.

Manisa-İzmir-Aydın-Nazilli-Denizli-Afyon-Eskişehir-Ankara hat-tını izleyen yürüyüşçüler Manisa'nın ötesinde büyük sıcaklıkla kar-şılanmışlar, gittikleri yerlerde kalabalık «Hak Arama» toplantıları düzenlemişler, geride kalanlardan sürekli haber almışlar,²⁴ yürüyüş süresince kendilerine Manisa'da yönetilmiş «komünistlik» suçla-malarından özellikle yakınmışlar²⁵ ve 24 Temmuz İşçi Bayramı'nın kutlanacağı günün sabahı Ankara'ya girmişlerdir. Anayasal hakla-rını alabilmek için 38 gündür yürüyen işçiler Balgat köprüsünde büyük bir kalabalık tarafından karşılanmış, kent içindeki yürü-yüşü engellemeye çalışan²⁶ güvenlik yetkililerine rağmen, «Anaya-

21. *ULUS Gazetesi*, 17 Haziran 1967.

22. *ULUS Gazetesi*, 17 Haziran 1967.

23. *TÜRK-İŞ Dergisi*, Ağustos 1967, s. 15.

24. Yol süresince ailelerinden işçilere gelen mektuplar için bkz. *TÜRK-İŞ Dergisi*, Ağustos 1967, s. 11.

25. İşçilerden Mehmet Aybar bu konuda şöyle konuşuyordu: «..Manisa'lı bütün fertler, bütün yetkililer bizleri orada doğup büyüdüğümüz için bizi kökümüzden tutup, sülalemizden tutup bizleri bilmektedirler. Bu-nu bildikleri halde, on parmakları kara, bizlere kara sürmüşlerdir..» (*TÜRK-İŞ Dergisi*, Ağustos 1967, s. 16).

26. Balgat köprüsünde işçileri karşılayan sendikacılara, güvenlik yetkilileri yürüyüş yapamayacaklarını söylemiş ve Türk-İş Genel Başkanı Demir-soy bunu şöyle cevaplamıştır: «..Kanunları biliriz. Biz bu yürüyüşü ya-pacağız. Zabıt tutar, kanunî muameleye geçersiniz, fakat manî olamaz-sınız...» (*TÜRK-İŞ Dergisi*, Ağustos 1967, s. 10).

saya, Kanuna ve Demokratik Nizuma Saygısı Olmayan Manisa Belediyesi ve Menfaat Düşkünü Tahrikçileri Protesto Yürüyüşü», «Sosyal Adalet Aradık, Sosyal Sefalet Bulduk», «Köle Değil İşçiyiz», «Anayasayı Sonuna Kadar Savunacağız», «Yeter Halkın Sesini Dinle», «Partizan Valiler İstemiyoruz» yazılı yaftalar taşıyarak kutlama törenlerinin yapıldığı Çalışma Bakanlığı'na gitmişler, orada coşkununla karşılanmışlardır.

Yürüyüşün sonlarına yaklaşıırken, Manisa Belediye Başkanı Bahtiyar Tosunbaş «...Halktan aldığımız sayısız mektuplarda grevcilere tâviz verilmemesi istenmektedir. Ben işçilerin haklarını kabul ederim. Fakat hakkından fazlasını isteyenlerin de karşısındayım. İşçilerimizin yüzde ellisinin yaşları altmışın üstünde. Aldıkları yevmiye ise 14 liradan az değil...»²⁷ demişti. Yürüyüşün hemen sonrasında Belediye Fen İşleri işçilerinden Osman Ergün şöyle konuşuyordu :²⁸

Bu haksızlık dâvamızda ve yürüyüşte ayaklarım üç sefer patladı. Nasıl insafsızlık bu? Belediye bizi bu işlerle karşılaştırdı. Yollarda ızdıraplarımız tabii çok oldu. Ne yapalım ki, azimli dâvalarımızda bunu altetmek için çıktık.

Çalışma Bakanlığındaki törenden sonra ve 24 Temmuz gecesi başkentte bazı olaylar olmuş, Adalet Partisi Genel Merkezi'nin önüne Anayasa asılı bir darağacı bırakılmış ve yola boyayla «AP. MANISA'LI İŞÇİLER SİZİ UNUTMAYACAK» yazılmış, olayla ilgili olarak Genel-İş Sendikası başkan yardımcısı Mustafa Sıgan ile sendikacı Ertan Andar polisçe sorguya çekilmişti.²⁹

Kamuoyunun ilgisini günlerce ayakta tutan Anayasa Yürüyüşü'nden sonra Manisa temizlik işçilerinin grevi iyiden iyiye unutulmuş, haklarını alıncayadek Ankara Hipodromu'nun önündeki çadırlarda beklemeye karar veren grevciler isteklerini benimsettiremeden Manisa'ya dönmüşler, grev eskisi gibi bir yandan belediyenin grev kırıcı çabaları ve diğer yandan işçilerin buna direnişi arasında sürüp gitmiş, bu arada başındanberi işin dışında kalan Türk-İş, Cumhurbaşkanı'na, Manisa temizlik işçileri grevine de değinen şu muhtırayı göndermiştir :³⁰

27. MİLLİYET Gazetesi, 20 Temmuz 1967.

28. TÜRK-İŞ Dergisi, Ağustos 1967, s. 14.

29. ULUS Gazetesi, 25 ve 26 Temmuz 1967.

30. TÜRK-İŞ 7 NCI GENEL KURULU ÇALIŞMA RAPORLARI, Ankara, 1968, s. 206-213.

Yurdumuzda işçi hareketi, temsil ettiği işçilerin «insan haysiyet seviyesine ulaşmaları» için çaba sarfetmektedir... Ancak ne var ki, işçilerin bu çabalarını kendi çıkarlarına aykırı bulan çevreler bu hakların (toplular sözleşme ve grev hakkı) kullanılmasını için kanun sınırlarını da aşan zorlamalar, baskılar yapmakta ve işin acı tarafı, bu kanunsuz davranışlarına devlet kuvvetlerini âlet etmektedirler... Son olarak Manisa belediye işçilerinin grevinde ortaya çıkan bu davranış, iktidar partisinin kanunî hiçbir yetkisi olmadığı halde, toplular sözleşme görüşmelerine ve grevlere müdahale etmeye kalkışmasıdır... Manisa Belediyesinde, toplular sözleşme görüşmeleri yapan işçilere, belediye başkanı hiçbir ekonomik ve sosyal hak tanımayacağı söylemiş ve bu yüzden adigeçen belediyede işçiler greve gitmişlerdir. Manisa belediye başkanı işçilerin talepleri hakkında «kendisine AP il yönetim kurulunun engel olduğunu; AP yöneticileri müsaade ettiği takdirde işçilere sosyal ve ekonomik haklar tanıyabileceğini» beyan etmiştir...

Grev, anayasa ile işçiye tanınmış, kanunla sınırları belirtilmiş bir haktır... Ancak bu hakkın kullanılmasında tarafsız olması lâzım gelen devlet kuvvetleri, maalesef, işçinin karşısında yer almakta, üzücü olayların doğması için adeta tahrikçi olmaktadır. Bugüne kadar bütün grevlerde aynı durumla karşılaşıldığı söylenebilir... Bir örnek olarak gene Manisa belediye işçilerinin grevini göstermek isteriz... Grevçiler emniyet kuvvetlerinin gözü önünde ve hatta emniyet kuvvetlerince desteklenen saldırılara uğramışlardır. Şikâyetçi olarak gidilen polis karakollarında hakaretlere uğranılmış, tek tarafı ve tahrif edilmiş zaâbitlarla suçlu duruma getirilmek istenmişlerdir... İdare adamlarının kanunları henüz tam bilmemesinden doğduğu iddia edilen olayların, yani işçinin idare adamları tarafından olsun, zaâbita kuvvetlerince olsun, hor görülmelerinin devam edeceği, her gün yeni olayların doğacağı anlaşılmıştır... Devlet kuvvetleri artık yılların verdiği alışkanlıktan kurtulmalı, işçi ve sendikaları hor görmemeli, Anayasa teminatı altındaki grev hakkının, sosyal adaletin gerçekleşmesinde en önemli unsurlardan biri olarak gerçek kalınmayı sağlayacağı hiçbir zaman hatırdan çıkarılmamalıdır. Ancak bu takdirdedir ki, devlet kuvvetleri grevlere ve grev yapan işçilere, tehlikeli hitaplarla tahrik edici davranışlarda bulunmazlar.

Bu açıklamanın yankıları dindikten sonra Manisa grevi iyice unutulmuş, işveren belediyeyle sendika arasındaki uzlaşma çabaları uzadıkça uzamış ve nihayet Ankara'dan Manisa'ya giden bir Adalet Partisi milletvekilinin arabuluculuğuyla Manisa Belediyesi yetkilileri, grevin başlamasından 7 ay ve 17 gün (toplam 222 gün) sonra, işçilere bir yıl süreyle 150 kuruşluk ücret ve 50 kuruşluk yemek zammı vermeyi kabul etmişler, Manisa'lı temizlik işçilerinin bu «EN UZUN GREV»i de böylece sona ermiştir.

B. İşçi-Devlet İlişkilerinin Manisa Grevindeki Görüntüsü

Manisa Belediyesi temizlik işçilerinin 11 Mayıs'ta başlayan, 222 gün süren ve 18 Aralık'ta sonuçlanan grevine ilişkin olarak beliren işçi-devlet ilişkilerinin görüntüsü şöyledir :

1. İşyerindeki 142 işçinin tümü greve katılmış, katılma oranı yüzde 100 olmuş, 222 gün süren grevde toplam 31,524 işgünü yitirilmiştir. Gerek katılma yüzdesi, gerek yitirilen grevgünü, gerek toplam kayıp işgünü açısından, Manisa temizlik işçilerinin grevi, kesim ortalamalarının çok üstünde bir şiddette geçmiştir. Gün uzunluğu bakımından 1963 - 1968 dönemindeki tüm grev uygulamalarının en üst sıralarında yer almaktadır.

2. Gerek nesnel ve gerekse öznel³¹ açıdan devletin yürütme organı grevin bütünüyle dışında kalmış ve yersel yöneticilerin yasa dışı tutum ve davranışlarını frenlemek yönünde hiç bir çaba göstermemiştir.

3. Grevin tümü süresince işçi isteklerine tam bir kayıtsızlık gösterilmiş, çeşitli gerekçelerle³² istekler geri çevrilmiş, gerek belediye yetkilileri ve gerekse güvenlik yöneticileri işçiye karşı bütünüyle hor görücü bir tutum takınmışlardır.

4. Devletin yersel bürokratik içeriğini meydana getiren belediye yetkilileri ve kolluk yanını tamamlayan ögeler, yalnızca işçi isteklerine kayıtsız kalmakla yetinmemişler, aynı zamanda halkla işçiyi ve işçiyle güvenlik kuvvetlerini karşı karşıya getirmek için doğrudan ya da dolaylı olarak olaylara karışmışlar ya da olayları kışkırtmışlar, mahkemelerin açık kararlarına rağmen grev kırıcı çabalarını artırarak sürdürmüşlerdir. Şöyle ki, BELEDİYE, (i) mahkeme kararına rağmen arazözlerle yolları temizlemiş, (ii) mahkeme kararına rağmen muhtarlar yoluyla mahallelerin temizliğini halka yaptırmış, (iii) el ilanları dağıtarak ve belediye radyosun-

31. Burada «öznel» deyiminden anlaşılması gereken, işçilerin, bu dışarıda kalışın bilincinde olmalarıdır. Yürüyüşün bitiminden sonra iktidar partisi genel merkezinin önüne yazıların yazılmış olması, bu bilincin varlığına gösterge sayılabilir.

32. Bu gerekçeler arasında en ilginçleri, kuşkusuz, grevci işçilerin çoğunluğunun 60-90 yaşında olduğu ve işe yaramaz durumdaki işçilere ücret artışı vermenin anlamsız olacağı gibi söylentilerin halk arasında yaydirtılmasıdır. Böylece halkın işçi isteklerini küçümseyeceği umulmuş, umulan da gerçekleşmiştir.

dan yayın yaparak grevcilere karşı halkı kışkırtmış, (iv) mahkeme kararına rağmen başka yerlerde kadrolu işçileri temizlik işlerinde çalıştırmış, (v) mahkeme kararına rağmen «boş kadrolar için ödenek ayrıldı» gerekçesiyle yeni işçiler almış, (vi) mahkeme kararına rağmen dükkan dükkan adam gezdirerek temizliğe katılmayanların cezalandırılacağını söylemiş ve işçilere ücret artışı verilirse halka yeni vergilerin yükleneceğini yaydırmıştır. Grev süresince Vali-Savcı-Emniyet Müdürü-Belediye Başkanı arasında tam bir işbirliği olmuş, Vali grevde bulunan mezbahayı askerî birliklere açtırmaya çalışmış, İş Mahkemelerinde açılan durdurma dâvalarında alınan kararların uygulanması için savcı gerekli emirleri güvenlik kuvvetlerine iletmemiş ya da geç iletmiş, güvenlik kuvvetleri de karakolun hemen yakınındaki iki linç denemesine seyirci kalmış, hatta bazı zabıta memurlarının kışkırtıcılar arasında bulunduğu sendika yöneticilerince açıklanmıştır.

5. Özellikle grevin ilk üç gününde grevyerinde önemli çatışmalar olmuş, halkla işçiyi karşı karşıya getiren bu çatışmalarda güvenlik kuvvetleri seyirci ya da kışkırtıcı olarak belirmiştir.

6. Özetle, (i) devletin güvenlik kuvvetleri grev süresince grev kırıcı eylemlerde bulunmuşlar ve zaman zaman olayları kışkırtmışlar, (ii) işçi isteklerine devletin yersel bürokratik öğlerince tam bir kayıtsızlık gösterilmiş, (iii) işçilere karşı bütünüyle horlayıcı bir tutum ve davranışa girilmiş, (iv) nicel göstergeler açısından grev son derece şiddetli geçmiş, (v) devletin yürütme organı olayların dışında kalmıştır. Kısacası, Manisa grevinde, *işçi-devlet uzlaşmazlığı bir kere daha yüzeyaltından yüzeyüstüne çıkmıştır.*

IX

Ereğli Kömür İşletmeleri Kozlu - Üzülmaz Grevi

(6-8 Şubat 1968)¹

Mehmet Çavdar ve Satılmış Tepe'nin toprağa verilmelerini izleyen 1061 günlük bir görelî sessizlik² döneminden sonra, 6 Şubat 1968 tarihinde, Ereğli Kömür İşletmesi'nin (E. K. İ.) orta dalga 200 metreden yayın yapan radyosu kısa aralıklarla şu açıklamayı tekrarlamağa başladı :³

Toplu iş sözleşmesi görüşmelerine Pazartesi gününden itibaren Ankara'da devam edilecektir. Görüşmeler olumlu bir hava içerisinde geçmektedir. Müessesemiz yetkilileri ile sendikamız temsilcileri işçi ücretlerine imkânlar nisbetinde zam yapılması konusunda çabalar göstermektedirler. Müessese müdürünün muhelif toplantılarda, has-

1. 6 Şubat 1968 günü başlayan ve üç gün sürdükten sonra 8 Şubat gecesi sona eren ikinci Kozlu-Karadon-Üzülmaz grevine yaklaşık 15 bin işçi katılmış ve yine yaklaşık 35,000 işgünü yitirilmiştir.
2. Burada «görelî sessizlik» deyiminin kullanılmasının nedeni, ilk büyük grevi ikinciye bağlayan üç yıllık süre içinde, başladığı gibi biten ve önemli olaylara yol açmayan iki grevin meydana gelmiş olmasıdır.
3. *ULUS Gazetesi*, 7 Şubat 1968.

bıhal ve görüşmelerde söylediği gibi müessese adına yegâne resmi ağız radyomuzdur. İşçi ve işveren arasındaki iyi münasebetleri kıskanan ve çıkarlarına uygun bulmayanların arayışını açmak için kışkırtıcı mahiyetteki sözlerinin ve dedikodularının hiçbir aslı ve esası olmadığını belirtiriz. Geçen defa toplu sözleşmede olduğu gibi bu defa da sözleşme hangi tarihte imzalanırsa imzalanırsa, toplu sözleşmenin getireceği hak ve menfaatlerle umumî hükümler 1 Ocak 1968 tarihinden itibaren yeraltı ve yerüstü işçilerimiz için gerekli şekilde verilecektir. Bundan kimsenin şüphesi olmamalı ve çeşitli söylentilere kulak asılmamalıdır.

Böylesine açıklamalara neden gerek duyulduğu sorusunun cevabı ortadaydı: Zonguldak Madan-İş Sendikası ile Ereğli Kömür İşletmeleri adına temsilcilerince Ankara'da yürütülen toplu sözleşme görüşmeleri uzadıkça uzamış, bu arada sendika yöneticilerinin işverenden para alarak toplu sözleşme görüşmelerini uzattıkları söylentileri yayılmış,⁴ 6 Şubat günü 24.00 vardiyasından başlayarak önce Kozlu ve sonra da Üzülmüş ocaklarındaki kömür işçileri, Türk-İş yöneticilerinin deyimiyle «İş Boykotu»na,⁵ aslında kömür havzasındaki toplumsal barışı bozan ve işçi-devlet ilişkilerini bir kez daha koparan bir greve gitmişlerdi.

Türkiye sendikacılık hareketinin Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ve Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) etrafında hızla kutuplaştığı⁶ bir dönemde patlak veren ve işçi-devlet, sendika-devlet, işçi-sendika ilişkileri açısından ilginç görüntüler veren ikinci büyük Kozlu-Üzülmüş grevi özünde hangi çelişkiyi barındırıyordu? Bir başka deyişle, grevin gerçek nedeni, yüzeysel görülen «toplu sözleşme gecikmesi» miydi? *Zonguldak Olayları* başlıklı makalesinde, Engin Ünsal, greve uzanan süreç içinde işçi-işveren ilişkilerini şöyle betimliyordu:⁷

1 — Zonguldak havzasında çalışma barışının zedelenmesinde en önemli neden iktidarın havzada partizanlığı her türlü işletmeciliğin üzerinde tutmuş olmasıdır... Partizanca tutum ve davranışlar... işçi-işveren ilişkilerinde de kendisini göstermiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz :

4. CUMHURİYET Gazetesi, 7 Şubat 1968.

5. TÜRK-İŞ Dergisi, Mart 1968, s. 2.

6. Kuruluşundan bu yana Türk-İş tarafından güdülen «partilerüstü» politikaya bir tepki olarak gelişen DİSK hareketini, işçi sınıfı sorunlarının işçi sınıfının siyasal örgütünce çözülebileceği bilincinin sendikal hareketin yapısında cisimleşmesi olarak yorumlayabiliriz.

7. Engin Ünsal, «Zonguldak Olayları», MİLLİYET Gazetesi, 10 Şubat, 1968.

(a) Havzada işe girebilmek için sadece işçinin iktidar partisi ile olan bağlantısına bakılmakta ve iktidar partisinin önde gelen bazı kimseleri İş Bulma Kurumu şeklinde çalışarak verdikleri kartlarla işçilere iş bulmaktadırlar...

(b) Havzada çalışan işçilerden bazılarına EKİ tarafından ev verilmektedir. Ev dağıtımında kıdem ve ehliyetten ziyade, partizanlık ön plânda gelmekte ve parti ileri gelenlerinin yakınları evlere öncelikle girmektedirler...

(c) Yine partizanlık nedeni ile iktidar partisini tutmayan fakat ocakların yönetiminde üst kademede olan bazı şahıslar hiçbir gerekçe gösterilmeden işlerinden alınmaktadır...

4 — Prim, dağıtımındaki adaletsizliğin bugüne kadar düzeltilmediği ve ters işlediği açıkça bilinmektedir... EKİ yöneticileri bu prim konusunu partizanlığın kurbanı olmaktan kurtaramamışlardır... Hiyerarşinin üst kademelerinde olanlar bunları dilediklerine ve diledikleri miktarda dağıtabilmekte ve aynı ocakta çalışıp prim alabilen işçinin yanında prim alamayan işçinin varlığı önemli bir huzursuzluk kaynağı olmaktadır...

5 — ...maden ocaklarında çalışan ve âmir durumunda olan maden mühendisleri beşerî münasebetlerin ne olduğunu gereği gibi kavrayabilmiş değildir. Bugün havzada mühendisler tarafından dövülen, haksız yere gündeliği kesilen ve disiplin cezasına çarptırılan işçinin sayısının fazla olduğu öne sürülmektedir...

İşyeri gerilimini büyük ölçüde yükselten bu ortam içinde ve 1967 yılı Aralık ayının ortalarına doğru, işveren Ereğli Kömür İşletmesi adına İşverenler Sendikası'yla işçiler adına Zonguldak Maden İşçileri Sendikası Ankara'da toplu sözleşme görüşmelerine oturmuşlar, yaklaşık 45 günlük görüşmelerden sonra ancak ücretler konusuna gelebilmişler, bu arada işverenin görüşmeleri uzatması ve el altından para alan sendikacıların da buna uydukları, yalnızca Türkiye Maden İşçileri Sendikaları Federasyonu yoluyla Türk-İş'e bağlı bulunan sendika üyelerinin ücret artışından yararlanacağı ve DİSK üyelerine hiçbir hak tanınmayacağı söylentileri hızla yayılmıştır. Şubat ayının altıncı günü, geceyarısına doğru, gerginlik birdenbire greve dönüşmüş ve Kozlu üretim bölgesinin yaklaşık 6000 işçisi «toplu sözleşme imzalanıncaya kadar»⁸ kuyuları boşaltmışlardır.

8. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 7 Şubat 1968.

A. Grevin Gelişmesi ve Sonuçlanması⁹

Ereğli Kömür İşletmesi'ne bağlı Kozlu üretim bölgesinde 6000 işçinin kuyuları boşaltmasıyla başlayan ikinci büyük Kozlu-Üzülmez grevi uzun süre olaysız geçmiş, işletme ve valilik yetkilileriyle birlikte olay yerine giden sendika yöneticilerinden Cevdet Balık işçileri yatıştırmaya ve kuyulara sokmaya çalışmış, adı geçen yönetici «...Satılmışlar, size inanmıyoruz. Para yiyerek sözleşmenin imzalanmasını geciktiriyorsunuz...»¹⁰ suçlamaları arasında işçilerce susturulmuş, alınan bütün sıkı güvenlik tedbirlerine rağmen olaylar geceye doğru Üzülmez üretim bölgesine yayılmış ve asıl büyük olaylar da ondan sonra patlak vermiştir. Zonguldak Maden İşçileri Sendikası'nın bir arabası Üzülmez yakınlarında grevci işçiler tarafından çevrilmiş, içindeki üç sendika yöneticisiyle sürücüsü dövülmüş, dövülenlerden bir tanesi ağır yaralı olarak hastahaneye kaldırılmış,¹¹ kısa sürede Üzülmez bölgesinin bütün kuyularını saran grev hareketi işçilerin yolları tutması ve güvenlik kuvvetlerinin de kordonlarını sıklaştırmasıyla en gergin noktasına ulaşmıştır. İlk gün olayları konusunda bir açıklama yapan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Refet Sezgin şunları söylemiştir:¹²

Kozlu bölgesinde 24'ten itibaren vardiyeye girmeyen işçiler asayışı ihlâl edecek bir harekette bulunmamışlardır. Zonguldak'taki işçilerimizin toplu iş sözleşmesi hâlen Ankara'da devam etmekte ve son safhasına gelmiş bulunmaktadır. Durum gerek Zonguldak'taki sendika temsilcileri, gerekse müessese idarecileri tarafından kendilerine bildirilmişse de işçiler zam almadan ocağa girmeyeceklerini söylemişlerdir... Devam eden toplu iş sözleşmesi sonucuna kadar fedakâr maden işçilerimizin beklemelerini, bu sözleşmenin bazı tahriklerle geciktirilmemesini rica ediyorum. İstihsalin düşürülmesi hem millî çıkarlarımıza ve hem de işçilerimizin istediği hakların verilmesine mani olabilir.

Yine bu konuda açıklama yapan Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç, Türk-İş'in, toplu sözleşme görüşmelerini yakından izlediğini ve kömür işçilerinin her türlü kaygıdan uzak bir şekilde sonucu beklmeleri gerektiğini söylemiş,¹³ buna karşılık Kozlu ve Üzülmez

9. Olayların incelenmesinde ULUS, CUMHURİYET, AKŞAM ve MİLLİYET Gazetelerinden, TÜRK-İŞ Dergisi'nden ve ANADOLU AJANSI BÜLTENLERİ'nden yararlanılmıştır.

10. CUMHURİYET Gazetesi, 7 Şubat 1968.

11. Anadolu Ajansı Bülteni, 6 Şubat 1968.

12. Anadolu Ajansı Bülteni, 6 Şubat 1968.

13. Anadolu Ajansı Bülteni, 6 Şubat 1968.

işçileri ücret artışı gerçekleşinceye kadar kuyulara inmemekte kararlı olduklarını belirtmişlerdir.

Üzülmez bölgesi Dilâver Ocağı işçilerinin de katılımıyla grevcilerin sayısı yaklaşık 15,000'i bulmuş, Dilâver ocağından yürüyüşe geçen 5000 kadar işçi güvenlik kuvvetlerinin izlediği fakat karışmadığı ilerleyişleri sırasında önce Asma ve sonra da Çaydamarı ocaklarındaki işçileri aralarına katmışlar, kente girişteki Fevkhane köprüsünde toplanıp Üzülmez yolunu boydan boya tuttuktan sonra da sendika binasının bulunduğu Cumhuriyet alanına yürümüşlerdir. On bin kişilik bir işçi kalabalığının toplandığı Cumhuriyet alanında işveren ve bu arada sendikacılar sert bir şekilde suçlanmış, gerginliğin artmasıyla taşkınlıklar olmuş ve direnen sendikacıların dövülmesinden sonra girilen sendika binasında masa ve iskemleler paramparça edilmiştir.

Kentin merkezinde olaylar böyle gelişedursun *grevin ikinci gününe* girilmiş, geceyarısından hemen sonra gerginlik Karadon üretim bölgesine yayılmış, on binden fazla işçi çalıştıran bu bölgenin yatakhanelerine giren işçiler uyuyanları kaldırmış ve kendilerini direnişe katılmaya çağırmışlardır. Karadon'daki hareketlenme karşısında Ereğli Kömür İşletmesi eğitim radyosu yayınlara başlamış, işçileri koğuşlarına dönmeye ve kışkırtıcılara uymamaya çağırmıştır.¹⁴

Karadon'daki gerilim böylelikle artarken, Cumhuriyet alanında toplanan işçiler de yatışmamıştı. Olay yerine gelen ilgililer bir süre gelişmeleri kenardan izlemişler, sendika binasındaki cam, çerçeve, doğrama ve kapıların kırılışını seyretmişler, mühendislere ait özel arabaların lastiklerinin indirilişini ve fotoğraf çekmek isteyen gazetecilerin dövülüşünü¹⁵ görmüşlerdir. Bu arada bir konuşma yapan Zonguldak Valisi Sabri Sözer işçileri işlerinin başına dönmeye çağırmış ve «...*Ben Vali olarak bütün isteklerinizin yerine getirileceğini vaadediyorum*»¹⁶ demiştir. Jandarma Tugay Komutanı ve Emniyet Müdürü de birer yatıştırıcı konuşma yapmışlar, olayların önünün alınmaması karşısında güvenlik kuvvetleri duruma müdahale

14. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 7 Şubat 1968.

15. İşçilerin grev süresince fotoğrafçı dövmelerinin nedenini 1965 Kozlu grevinde aramak gerekir. Gazetecilerin fotoğraflarını çekmelerine izin veren ve hatta poz veren işçiler, 1965 olaylarını izleyen duruşmalarda, suç kanıtı olarak karşılarında sözü geçen resimleri bulmuşlardır.

16. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 7 Şubat 1968.

ederek işçilerin üzerine gaz bombaları atmışlardır. Gaz bombalarının etki alanı dışına çıkan işçiler günün ağarmasınadək dağılmamışlardır. Diğer yandan yetkililer bir açıklama yaparak Cumhuriyet alanında toplanmış işçilerin büyük çoğunluğunun ocaklardaki çalışma sürelerinin bittiğini ve 8 Şubat günü yerlerini ocaklarda yeni işçilerin alacağını söylemişlerdir.¹⁷

Olaylar gün ıdıktan sonra da devam etmiş, Karadon bölgesinde atelye işçilerinin de direnmeye katılmaları grevcilerce istenmiş, bazı atelye işçileri bu isteğe uymuş, personel taşıyan otobüs ve araçların garajlardan çıkması engellenmiş, çok sayıda işyeri nöbetçi bile bırakılmadan boşaltılmış ve işyerlerinin kapılarına kilit asılmıştır.

Gerginliğin yatıştırılması yönünde atılan adımlar etkili olmazken, Ankara'da, iktidar partisinin Millet Meclisi grubu önemli bir toplantı yapmış, Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç da Türkiye Radyoları'ndan şunları söylemiştir :¹⁸

Zonguldak'ta çalışan işçilerimizi temsilen üyemiz Zonguldak Maden-İş Sendikasının yapmakta olduğu toplu iş sözleşmesi görüşmeleri normal süresi içinde sonuçlanmıştır... İşçi kardeşlerimiz müsterih olmalıdır... Ülkemizin şartlarını ve Ereğli Kömür İşletmesi'nin de durumunu dikkate alarak toplu iş sözleşmesinin en iyi şekilde sonuçlanmasının gayreti içindeyiz. İşçilerimizin her türlü endişeden uzak neticeyi beklemeleri en salim yoldur.

Grevin üçüncü günü sabahında Devlet Bakanı Müftüoğlu, İçişleri Bakanı Faruk Sükan ve Çalışma Bakanı Erdem Zonguldak'la varmışlar, Ereğli Kömür İşletmesi Müessesesi Müdürü Abdülkadir Ünek ve Zonguldak Valisi Sabri Sözer'den olaylarla ilgili ilk bilgileri almışlardır. Valilikte yapılan toplantıda İçişleri Bakanı Sükan «... Memleketimizde kanunlar hâkimdir. Devlet otoritesine hepimiz saygı göstermeliyiz. İşçi haklarının en iyi şekilde verilmesi hususunda hükümet gayet hassastır. İşçilerimizin haklarından emin olarak vazife başına dönmesi lâzımdır. Bu aynı zamanda millî bir hizmettir. Biz kömür işçilerimizin haklarını en iyi şekilde alacaklarına ve vazifelerine şevkle başlayacaklarına inanıyoruz...»¹⁹ demiş, ardından bakanlar işçilerle görüşmek için grev bölgesine hareket etmişlerdir.

17. Anadolu Ajansı Bülteni, 7 Şubat 1968.

18. TÜRK - İŞ Dergisi, Mart 1968, s. 3.

19. Anadolu Ajansı Bülteni, 8 Şubat 1968.

Bakanların Zonguldak'a gitmesi ve müessese müdürü Ünek'in Üzülmaz bölgesi işçileriyle görüşmelere başlaması üzerine, olaylar büyük ölçüde yatışma doğrusuna girmiş ve zaman zaman çıkan bazı çatışmalara rağmen grev bölgesine genel bir sessizlik çökmüştür. Ücretlerini alan işçilerin bir kısmı köylerine dönmüş, Üzülmaz bölgesindeki kok fabrikası işçileri bazı makinelerde hasar yapmış, fotoğraf çekmek isteyen iki gazeteci daha dövülmüş, işçilerin önemli bir kısmı yine ocaklara girmemekte direnmiş, Ankara'dan gönderilen toplum polisleriyle işçiler arasında yer yer çatışmalar olmuş ve çatışmalar sırasında on kadar polis yaralanmıştır.

Ankara'da işçiler adına toplu sözleşme görüşmelerini yürüten Türkiye Maden İşçileri Sendikaları Federasyonu ve Zonguldak Maden İşçileri Sendikası yetkilileri grevin üçüncü gününün öğlesinde grev bölgesine hareket etmişler, diğer yandan DİSK'e bağlı Türkiye Maden-İş Sendikası Başkanı Mehmet Alpdündar şu açıklamayı yapmıştır:²⁰

Ben 22 bin maden işçisini temsil ediyorum. Olaylarda sendika ve kömür işletmesini sorumlu görüyorum. Sendika ile işveren arasında yapılan toplu sözleşmede bizim işçilerimize zam yapılmayacağı söylentilerinin yayılması bu müessif olaylara yol açmıştır. Aksaklığı tashih ettikleri ve işçilere duyurdukları takdirde munis ve vatanserver olduğundan asla şüphe etmediğim kömür işçileri derhal vazifeleri başına döneceklerdir.

Öğleden sonra Üzülmaz bölgesi işçileriyle konuşan ve yapılan çalışmalarını özetleyen İçişleri Bakanı Sükan toplu sözleşme görüşmelerinin işçilere yanlış anlatıldığını, işçi haklarının verileceğini ve toplu sözleşmeden herkesin hoşnut kalacağını belirtmiş, geceye doğru yatışan işçiler birer ikişer kişilik gruplar halinde kuyulara inmeğe başlamışlardır.

Dört günün sonunda olaylar bütünüyle yatışmış ve ocaklar yeniden çalışmaya başlamıştır. Grevyerindeki incelemelerini bitiren DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler, Ereğli Kömür İşletmesi Radyosu'nun, sürekli olarak DİSK üyesi işçilerin yeni toplu sözleşmeden yararlandırılmayacağını yaydığını, bunun gerginliği büyük ölçüde artırdığını ve sendikal özgürlüklere darbe indirildiğini, Türk-İş'e bağlı sendikanın 1337 ve DİSK'e bağlı sendikanın da 18,000 üyesi olduğu halde toplu sözleşme yetkisinin Türk-İş'e bağ-

20. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 8 Şubat 1968.

lı sendikaya verildiğini söylemiş,²¹ iktidar partisinin ve Türk-İş'e bağlı sendika yöneticilerinin tutumlarını şu şekilde yermiştir :²²

Partizan iktidarın etkileri ile toplu sözleşme yetkisi Türk-İş'e bağlı ve az üyeli sendikaya verilmiştir. Bu sonuç işçilerin EKİ ile işbirliği halindeki sendika yöneticilerine karşı duyulan güvensizliği ve menfi duyguları pekiştirmiştir. İşçiler beş yıldan bu yana üye olmadıkları halde kendilerinden aidat keserek 25-30 milyon lira kadar tutan işçi paralarını sendika veznesine geçirenler aleyhine ağır ceza mahkemesinde dava açmışlardır. Türk-İş'e bağlı Zonguldak Maden İşçileri Sendikası yöneticileri hâlen sanık olarak mahkemede hesap vermektedir. İşçiler... sözleşme yapma yetkisinin bu sendikaya verilmesini hayret içinde görmüşler ve bu yolda usulsüz karar veren yargıcı Yüksek Hakimler Kurulu'na şikâyet etmişlerdir. Bunun üzerine Zonguldak'a gelen Yüksek Hakimler Kurulu müfettişleri üyesi az olan sendikaya yetkiyi veren yargıcı görevinden almışlardır.

Olaylara adı karışanların sorguları 10 Şubat 1968 günü bitirilmiş, ilk tutuklamalar yapılmıştır. DİSK'e bağlı Türkiye Maden-İş Sendikası Başkanı Mehmet Alpdündar bildiri dağıtmak, işçiyi kıskırtmak ve 171 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na aykırı hareketten tutuklananlar arasındadır.

Grevin bitiminden sonra olaylar hakkında bir açıklama yapan EKİ Müessese Müdürü Abdülkadir Ünek, gerginliği bütünüyle kıskırtmalara bağlamış ve gerçeklerin açıkça ortaya konmasından sonra işçilerin ocaklara döndüklerini belirtmiştir.²³ Ünek sözlerini şu şekilde bitirmiştir :²⁴

Türk işçisi idarecilerine daima saygı duyan vatanperver kimselerdir... Biz işçilerimizi bir üretim aracı olarak görenlerden değiliz. İşçilerimiz bizim çalışma arkadaşlarımızdır. İş ve kader birliği yaptığımız maden işçileri bu vatanın evlâtları ve bizim kardeşlerimizdir. Onları birer insan olarak bağrımıza basmışızdır. Bu vefalı ve çalışkan işçilerimizin refahı da, sıhhatı da, mutluluğu da bizim gönül rahatlığımızdır.

Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç, Türk-İş'in işçiden yana olduğunu ve Zonguldak olaylarının büyük ölçüde kıskırtmalardan doğduğunu belirtmiş, işçi-işveren ilişkileri konusunda şu şekilde konuşmuştur :²⁵

21. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 8 Şubat 1968.

22. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 8 Şubat 1968.

23. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 10 Şubat 1968.

24. *Anadolu Ajansı Bülteni*, 10 Şubat 1968.

25. *TÜRK-İŞ Dergisi*, Mart 1968, s. 4-5.

Yurdumuz iktisâden olduğu gibi insan ilişkileri yönünden de geri kalmış bir ülkedir... Bizde gerek işçi-işveren, gerek işçi-hükümet ilişkileri bu açıdan değerlendirilmelidir. Bir insan olarak işçiye de saygı göstermek, onu yükseltmek, onun haksızlık karşısındaki tepkisini mâkul karşılamak medenî bir görüş olmalıdır... Bu olayda yurt ekonomisinde önemli bir yer tutan bu bölgede işçi sayısının fazlalığı, özellikle işletmenin işçilere karşı tutumlarının büyük etkisi vardır... İşletmenin bir kısım yöneticileri, işçileri kırıcı, küstürücü tutumlarından bütün uyarılara rağmen parçalama yolunda davranışlarda bulduklarını de esefle kaydetmek isterim. Nitekim... dört ay önce yayınlanan bildiriye, işletmenin tutumuna dikkati çekmiş, işçilere karşı girilen kırıcı davranışlardan vazgeçilmesini istemiştik.

Olayların sona ermesinden 11 gün sonra Ereğli Kömür İşletmesiyle Zonguldak Maden İşçileri Sendikası arasında toplu sözleşme imzalanmış, yeraltında çalışan işçilerin taban gündelikleri 20 liraya ve yerüstünde çalışanlarıki de 17.5 liraya çıkarılmıştır.

B. İşçi-Devlet İlişkilerinin 1968 Kozlu Grevindeki Görüntüsü

1965 Kozlu olaylarından yaklaşık üç yıl sonra patlak veren ikinci Kozlu-Üzülmez grevinde işçi-devlet ilişkilerinin beliren görüntüsünü şu şekilde özetleyebiliriz :

1. Greve yaklaşık 15,000 işçi katılmıştır. Gerek toplam grevci, gerek katılma yüzdesi, gerek yitirilen toplam işgünü açısından Kozlu grevi kesim ortalamalarının çok üstünde bir şiddette geçmiştir.

2. Grev-öncesi dönemde, özellikle teknik personel, işçiye karşı horlayıcı tutumlarını sürdürmüşler; gerek primlerin, gerek konutların dağıtımında işletme yöneticileri siyasal kayırmalar yapmışlardır.

3. Üye sayısının azlığına rağmen toplu sözleşme yetkisi Türk-İş'e bağlı Zonguldak Maden İşçileri Sendikası'na verilmiş, bir siyasal eylemle birlikte düşünülmesi gereken DİSK'e bağlı sendika üyelerinin toplu sözleşmeden yararlandırılmayacağı söylentileri yaydırılmış, böylece (i) DİSK'ten işçilerin ayrılacağı, (ii) sendikaları birbirine karşı oynayarak herhangi bir grev hareketinin kolaylıkla kırılabileceği düşünülmüştür.

4. İlk Kozlu olaylarının aksine, grevyerine askerî birlikler gönderilmemiş ve yersel yöneticilerin dikkatli davranışları sonunda olayların fazlaca yayılması engellenmiştir.

5. İkinci Kozlu olaylarında işçinin hareketi, bir yanıla, işbirlikçi sendikacılığa karşı olmuş, devletin grev kırıcı çabalarının yerini adı geçen tipteki sendikanın grev kırıcı çabaları almıştır.

6. Özetlersek, (i) toplu sözleşme görüşmelerinin uzamasından da anlaşılabilceği gibi işçi isteklerine uzun süre kayıtsız kalınmış, (ii) işçilere karşı genellikle horlayıcı bir tutum takınılmış, (iii) temsil niteliğinin yokluğuna rağmen toplu sözleşme yetkisi işveren yanlısı sendikaya verilmiş ve devletin güvenlik kuvvetleri yerine, bu «sarı sendika» yoluyla grevlerin kırılmasına çalışılmış, (iv) bir yandan grevi durdurmak ve diğer yandan DİSK'e bağlı sendikanın güçlenmesini önlemek için bu sendika üyelerinin toplu sözleşmeden ve ücret artışlarından yararlanamayacağı söylentileri çıkarılmıştır. Kısacası, *devletin özündeki işçiye karşılıklıta değışen birşey olmamıştır.*

X

Örneklenen Kamu Kesimi Grevlerinin Ortak Görüntüsü

Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu'nun yürürlüğe girişini izleyen beş-buçuk yıllık dönemde (Temmuz 1963-Aralık 1968) kamu kesiminde toplam 85 grev uygulanmıştır. 85 kamu kesimi grevi arasından 1/6 oran ve 445 - 35,000 kayıp işgünü aralığında örneklenen

1. Bursa Belediyesi Otobüs İşletmesi (Mİ), 7-27 Kasım 1963
2. Türkiye Petrolleri A. O. Batman (KİK), 8-18 Temmuz 1964
3. Devlet Başbakanlık Basımevi (MHTT), 21 Temmuz-10 Ağustos 1964
4. EKİ Kozlu-Karadon Ocakları (KİK), 10-14 Mart 1965
5. Ziraat Bankası Basımevi (KİK), 1-5 Haziran 1965
6. Mannesman-Sümerbank (DK), 25 Kasım 1965-15 Ocak 1966
7. TPAO Malatya Akaryakıt Deposu (KİK), 7 Şubat-4 Mayıs 1967

TPAO Batman Merkez Atelyesi (KİK), 7 Şubat - 4 Mayıs 1967

TPAO Batman İnşaat Servisi (KİK), 7 Şubat - 4 Mayıs 1967

TPAO Batman Tamir Servisi (KİK), 7 Şubat - 4 Mayıs 1967

TPAO Batman Rafineri Servisi (KİK), 7 Şubat - 4 Mayıs 1967

TPAO Sosyal Hizmet Servisi (KİK), 7 Şubat - 4 Mayıs 1967

13. Manisa Belediyesi (Mİ), 11 Mayıs - 18 Aralık 1967

14. Kozlu - Üzülmaz (KİK), 6 - 8 Şubat 1968

grevlerinde toplam 155,247 ve grev başına 11,089.1 işgünü yitirilmiş, adı geçen 14 işyerindeki toplam 24,682 işçiden 23,447'si grevlere katılmış ve greve katılma oranı yüzde 95.06 olmuştur. Örnekleme yapıırken grevlerin, tek tek düşünüldüklerinde, (i) işçi-devlet ilişkilerinin bir ya da birkaç özgül görüntüsünü yansıtmalarına ve bir bütün olarak da (ii) 1963-1968 döneminin her yılını kapsamasına, (iii) a. Merkezî hükümet ve taşra teşkilâtını, b. Kamu iktisadî kuruluşlarını, c. Mahallî idareleri, d. Devlet katılışlarını içermesine özellikle dikkat edilmiştir.

İşçi-devlet ilişkilerinin örneklediğimiz 14 grev uygulamasına bağlantılı olarak beliren ortak görüntüsünü şu ana başlıklar altında toplamak olanaklıdır :

1. *DEVLET*, grevlerin tümünde, (i) açık yasal yasaklara rağmen üretim yaparak, (ii) açık yasal yasaklara rağmen üretileni grevlerinden çıkartarak ya da çıkartmaya çalışarak, (iii) dolaylı ya da doğrudan, tek tek ya da toplu olarak grevcilerle konuşup işten çıkarma, gündelik kesme, mahkemeye verme gibi gözdağları vererek, (iv) yersel yöneticiler ve güvenlik kuvvetleri yoluyla işçileri sindirmeğe çalışarak, (v) Uzlaştırma Kurullarının çoğunlukla haklı buldukları işçi isteklerini uzun süre benimsemeyerek, (vi) Kozlu olaylarında ve TPAO Malatya-Batman grevinde de görülebileceği gibi, sendikal bölünmeyi destekleyip işçi hareketinin bütünlüğünü bozarak *GREV KIRICILIĞI YAPMIŞTIR*.

2. *DEVLET*, T. P. A. O. Malatya-Batman grevi örneğinden de görülebileceği gibi, yürütme organı hükümet eliyle ve fazlaca geçerli sayılamayacak bir «ulusal güvenlik» gerekçesiyle *GREV ERTELEMİŞTİR*.

3. *DEVLET*, daha tutarlı bir deyişle devletin çeşitli yönlerinin cisimleştiği hizmet ya da üretim kuruluşları, (i) toplu sözleşme görüşmelerini uzatarak, (ii) içinde kendi tarafsız aracısının da bulunduğu Uzlaştırma Kurulu kararlarını kabul etmeyerek, (iii) grevin başlamasından sonra uzun süre uzlaşmaya yanaşmayarak *İŞÇİ HAKLARININ VERİLMESİNİ OYALAMIŞTIR*.

4. *İŞVEREN DEVLET*, mal üretilen, bir başka deyişle artık değer üretiminin söz konusu olduğu işyerlerinde tam anlamıyla *KAPİTALİST BİR İŞVEREN GİBİ DAVRANMIŞ*, buna karşı verilemeyeyle oluşan kamu fonlarını ücret artışı olarak işçilere dağıtmak olanağına sahip bulunduğu ölçüde ve çoklukla «hizmet» götürülen işyerlerinde görelî olarak daha ılımlı davranmıştır.

5. *DEVLETİN BÜROKRATİK İÇERİĞİ*, bir başka deyişle greve gidilen kuruluşun yöneticileri ve teknik personeliyle grevci işyerinin bulunduğu il ya da ilçenin yönetim ve güvenlik yetkilileri (vali, kaymakam, emniyet müdürü vb.) *İŞÇİNİN KARŞISINDA YER ALMIŞ*, hatta Manisa Belediyesi grevi gibi aşırı bir örnekte de görülebileceği gibi *HALKI GREVCİLERE KARŞI KIŞKIRTMIŞTIR*.

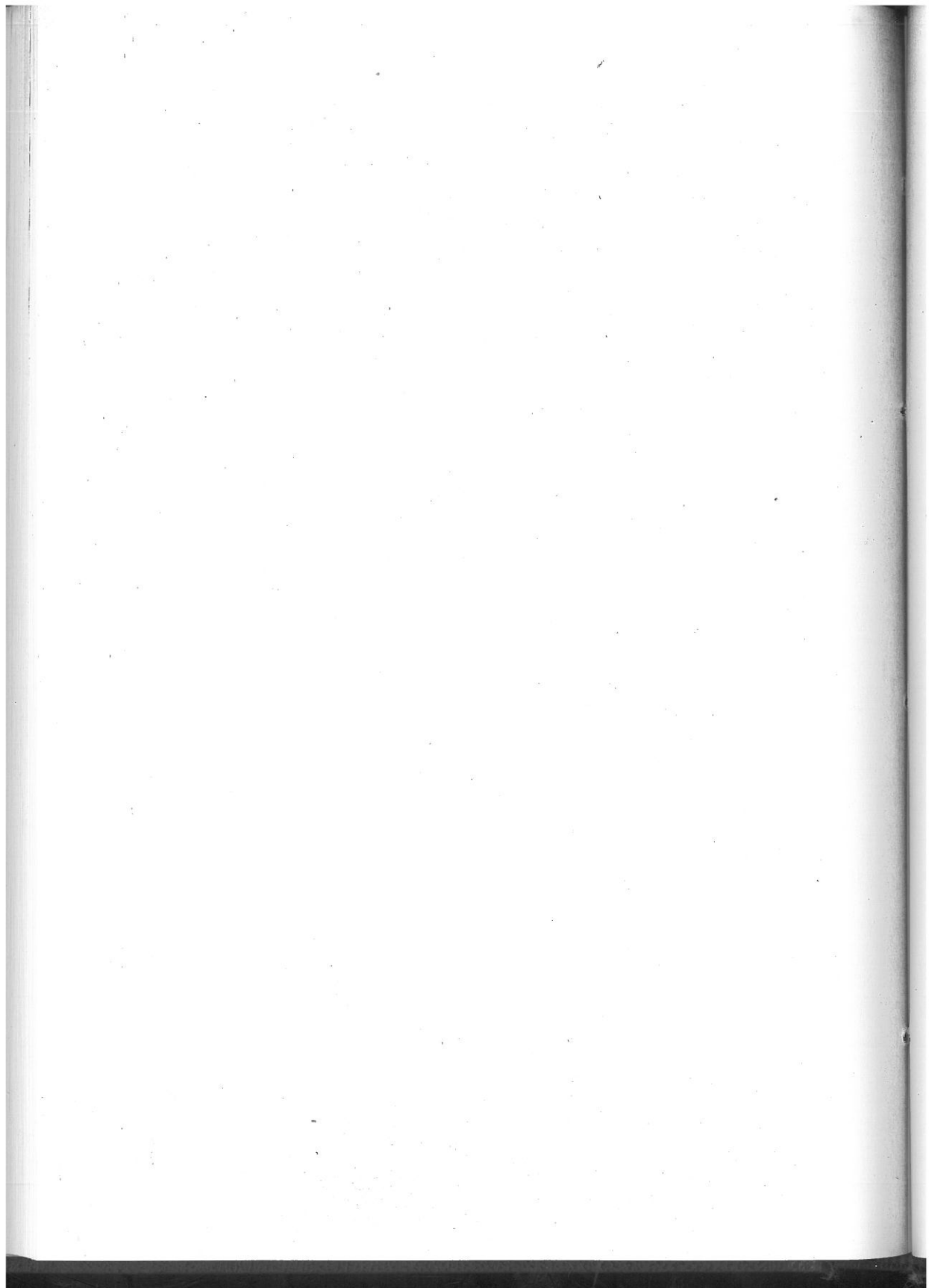
6. Grevlerin hemen tümünde, özellikle üretimin ya da hizmetin yasal yasaklara rağmen sürdürülmesi yüzünden, işletme yöneticileriyle işçiler arasında çatışmalar olmuş, (i) 1965 Kozlu, (ii) 1966 Mannesman-Sümerbank, (iii) 1967 TPAO Malatya-Batman ve (iv) 1968 Kozlu-Üzülmüş grevlerinde *DEVLETİN GÜVENLİK KUVVETLERİYLE İŞÇİLER ÇARPIŞMIŞ*, çok sayıda işçi ve polis yaralanmış, bu grevlerden birincisinde iki işçi ölmüştür.

7. Özellikle Kozlu grevinin son derece seçik bir şekilde ortaya çıkarmış olduğu gibi, *DEVLETİN BÜROKRATİK UNSURLARI* ile işçi arasında önemli bir uçurum vardır ve işyeri ilişkileri gelişkin olmaktan çok uzaktır. Gerek işletme yöneticileri ve gerekse teknik personel, özellikle bu sonuncusu, *İŞÇİYE KARŞI HORLAYICI BİR TUTUM İÇİNDEDİR*.

8. *DEVLET*, işçi istekleri karşısındaki tutumunu grevlerin sona ermesinedek yumuşatmamış ve *İSTEKLERE KAYITSIZ KALMIŞ*, anlaşma ortamının yaratılması sendikanın büyük ölçüde ödünler vermesiyle mümkün olmuştur. Nitekim, işçi isteklerinin bütünüyle reddedildiği ve grevin tam bir başarısızlıkla sonuçlandığı Mannesman-Sümerbank Boru Fabrikası olayları başta olmak üzere-

re, işçilerin başlangıçta istedikleriyle sonuçta benimsedikleri arasında önemli farklılıklar olmuştur.

Türkiye'de işçi-devlet ilişkilerinin tarihsel gelişiminden soyutladığımız nesnel ve özünde çelişki barındıran ölçütlerini, son iki bölümde, bu tarih çizgisinin uzantısı olan 1963-1968 dönemine uyguladım. Üretim sürecinde açıkça bir işçi-işveren ilişkisi olarak cisimleşen ve kaçınılmaz şekilde sınıfsal bir çelişkiyi içeren bu işçi-devlet beraberliğinden ne gibi genel yargular çıkarılabilir? Ele alınması gereken temel sorun budur.

(DÖRDÜNCÜ BÖLÜM)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Örgütün çalışan ve çalıştıranyla bir bütün olduğunu ve aynı işyerinde toplanmış kişilerin çıkarlarının eşdoğrultuda geliştiğini varsayan geleneksel işyeri ilişkileri kuramı,¹ bu noktadan hareketle, çalışma barışını veri almakta ve grev gibi, lokavt gibi, uyuşmazlık gibi çalışma barışının bozulduğu anları «doğal durum»dan sapma, daha açıklayıcı bir deyişle hastalıklı (patolojik) durumlar olarak değerlendirmektedir.

1. Burjuva toplumbilimcileri de, sorunlara henüz sınıf açısından bakmakla birlikte, artık yavaş yavaş bu geleneksel yaklaşımdan uzaklaşmağa başlamışlar, fabrikayı ya da işyerini çelişen çıkarların cisimleştiği bir arena olarak görmeğe yönelmişlerdir. Örgüt-içi ilişkilerdeki hastalıklı durum sınıf açısından değerlendirilmediği içindir ki, soruna bir çözüm getirilmemekte, bilinçsiz (ya da son derece bilinçli) bir biçimde olaylara «kişisel» gözlüklerin ardından bakılmaktadır. Hastalığın sezilmesi fakat sağlıklı bir çözüm getirilmemesinin somut bir örneğini Etzioni vermektedir: «..Gerçeklere bütünüyle aykırı 'mutlu' bir manzara canlandıran; fabrikayı, bazıları ortak, bazıları da çelişkili değer ve çıkarları bulunan

Bir toplumun hangi gelişme aşamasında bulunduğuna, bir başka deyişle üretim biçiminin egemen niteliğine bakmaksızın ya da bu niteliği bilmeksizin sözü geçen işyeri ilişkileri kuramı doğrultusunda genellemeler yapmak sakıncalı ve yanlıştır. Genellikle Yönetim Bilimi ve özellikle Personel Yönetiminde İnsan İlişkileri (human relations in personnel management), bugün ulaşılmış bulunduğu gelişkinlik düzeyinde ve hiç değilse işyeri ilişkilerindeki aksaklıklara getirdiği düzenlemeler açısından, davranışsal bilimlerdir; bir başka deyişle, kişilerin tek tek ya da toplu olarak davranışlarını, biçimlendirici-belirleyici toplumsal koşullardan yalıtılarak evrensel geçerliği olduğu varsayılan bazı davranış kurallarına bağlamaya ve toplumsal yapı değişkeninden bağımsız kılmaya çalışır.

Şurası tartışma götürmez bir gerçektir ki, belirli bir varsayımdan hareketle kurulan modelin matematiksel ya da mantıksal kurgusu iç-tutarlılık açısından üstünlüğe ne kadar yakınlaşırsa, hareket noktası olarak benimsenen varsayım yanlış olduğunda, varılan sonuç da o derece yanlış olacaktır.

Bu nedenle, geleneksel işyeri ilişkileri kuramına karşı çıkanlar, daha açık bir deyişle uyuşma karşı uzlaşmazlığın ya da çelişkinin «doğal durum» olduğunu savunanlar, temeldeki varsayımları çürütmekle, yani (i) örgütün çalışan ve çalıştıranyla bir bütün olmadığını, (ii) bir işyerinde toplanmış kişilerin çıkarlarının eşdoğrultuda gelişmediğini ve (iii) davranışların toplumsal yapı değişkeninden bağımsız olarak düşünülemediğini kanıtlamakla çözümlmelerine başlamak durumundadırlar.

Türkiye'nin özgül durumunun incelenmesinden çıkarılan sonuçları burada değerlendirmeden önce, sanırım, temel bazı kavramların anlam ve içeriğiyle birlikte benimsenen görüş açısını kısaca tanımlamakta yarar vardır. Bu tanımlama, aynı zamanda, geleneksel işyeri ilişkileri kuramının özündeki varsayımların tarihsel ve kuramsal plandaki yargılanışı da olacaktır.

grupların bir iktidar mücadelesi olarak değil, bir aile olarak gören; yine fabrikayı, yabancılaştırmanın değil de, insanların tatmininin ana kaynağı olarak değerlendiren İnsan İlişkileri, çalışma hayatının gerçeklerini örtbas etmektedir. İşçiler arasındaki hoşnutsuzluk, temeldeki çıkar çatışmasının belirtisi olarak değil, işçilerin içinde buldukları durumu kavrayamamalarının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.» (Amitai Etzioni, *MODERN ORGANIZATIONS*, Foundations of Modern Sociology Series, Prentice-Hall Inc., N. J., 1964, s. 42).

A. «Bütünlük» Görüşününün Geçerliği Evrensel Midir?

1. Tarihsel gelişimin bir görüntüsü olarak emeğin giderek özgürleştiğini ve son tahlilde geçimini sağlayabilmek için emekgücünü *serbestçe* işgücü piyasasında satışa çıkararak bir gündelikçiler ordusunun oluştuğunu biliyoruz. Bu tek nokta bile, insan davranışlarını kısıtlayan yapısal sınırlamaların tarih içinde ve ancak aşamalı olarak ortadan kalktığını, dolayısıyla farklı aşamalarda bulunan toplumlarda bireysel ya da toplu davranışların kaçınılmaz bir şekilde farklılaştığını göstermeye yetecektir.

2. Geleneksel işyeri ilişkileri kuramı, (burjuvazi = işveren) denkleminin geçerli olduğu kapitalist toplumlarda, sınıfsal planda gözlenmesi gereken fakat bireysel planda gözlenen çatışıklıkları bazı düzenleyici ve açıklayıcı kurallara bağlamak için geliştirilmiştir. Emekle sermayenin çalışmadığını, üretim araçları üzerindeki mülkiyetle belirlenen işçi-işveren ayırımına rağmen bu iki ögenin uyuştüğünü ve bu noktadan hareketle de işyeri uyumsuzluklarının bireysel düzeydeki bazı düzenlemelerle (örnekse, insan ilişkilerini geliştirerek) giderilebileceğini varsaymaktadır.

Bu varsayımlar, kapsamak durumunda oldukları kapitalist üretim biçiminin özüyle çalışmaktadırlar. Şöyle ki, kapitalizmin özü, bir üretim ilişkisi olan *SERMAYE*² ve bu ilişkinin cisimleştiği *DEĞER*'dir.

Kapitalist işverenin üretim sürecinde kullandığı sermaye, (i) ham madde ve makinelerden meydana gelen *değişmez sermaye*, (ii) emekgücünün satın alınmasında kullanılan *değişken sermaye* diye ikiye ayrılır. Birincisine *değişmez sermaye* denmesinin nedeni, üretim sürecinde herhangi bir değer değişikliğine uğramaması, ikincisine *değişken sermaye* denmesinin nedeni de hem kendi eşdeğerini ve hem de değişen tutarlarda bir artık değer yaratmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, bir malın içerdiği «gerekli toplumsal emek süresi» (socially necessary labor time) ile ölçülen *DEĞER*'in dökümü, $(c + v + s)$ denkleminde yansımaktadır. Burada «c» *değişmez sermayeyi*, «v» *değişken sermayeyi* ve «s» de artık değeri temsil etmektedir. «s/v» sömürme derecesini ya da artık değer oranını, «c» ve «v» nin oranı da «sermayenin içsel bileşimi»ni (organic composition of capital) meydana getirdiği için, bu içsel bileşim ne

2. Burada kullanıldığı anlamıyla «sermaye» kavramı için bkz. yukarıda, s. 23, n. 55.

kadar yüksek olursa, artık değer oranı aynı kaldığı (yani «c» değişmediği) sürece kârlılık oranı da o derece düşmektedir.

Demek oluyor ki, «sermaye» olgusunun özünde çelişki vardır ve bu nedenle «doğal durumdan sapma» niteliğini taşıyan olay, iş yerinde çalışma barışının bozulması değil, tam karşıtı, bozulmasıdır. Yine bu çözümlemenin doğal uzantısı olarak diyebiliriz ki, «işveren»ler aynı zamanda işçi ya da işçiler aynı zamanda işveren olmadıkları sürece, (i) örgütün amaç bütünlüğünden ve (ii) çalışanlarla çalıştıranların çıkarlarının eşdoğrultuluğundan söz etmek olanaksızdır.

B. Bu Model İçinde Devletin Yeri Nedir?

Bu ilişkiler bütünü içinde DEVLET'i nereye yerleştirmek gerekir? Tartışmanın hareket noktası olarak, sanırım, devletin ne amaçla doğduğunu ve tarih içinde nasıl bir gelişim gösterdiğini (kısacası, varlık nedenini) belirlemek zorunludur.

DEVLET kavramı bir soyutlamadır; güvenlik, hukuk, yargı, yönetim, parlamento ve hükümet gibi tarih içinde giderek artan ve karmaşıklaşan bir kurumlar ağında cisimleşir. DEVLET kavramının somuta indirgenmiş görüntüleri ilk kez Tarımsal Devrim'in (neolithic) gerçekleşmesini izleyen dönemde belirmiştir. İlkel topluluktan yerleşik tarıma geçilmesiyle birlikte bir ürün fazlası oluşmuş ve böylece insan toplumlarının tarihinde ilk kez bazı kişilerin üretime katılmadan üründen pay almaları olanağı yaratılmıştır. Bir yandan üretime katılmayıp üründen pay alanların varlığı ve diğer yandan üretim yapıp kattıkları oranda üründen pay almayanların bulunuşu, ilkel düzeyde de olsa, insan toplumlarındaki ilk sınıflaşmadır. DEVLET bu çelişkinin sonucu olarak ve yaratılan ürün fazlasından üretime emek-güçleriyle katılmayanların pay almalarını sağlamak, bir başka deyişle bu ilkel sınıfsal çatışıklığın üretime katılmayanların zararına gelişmesini önlemek için oluşturulmuştur.³ Örnekse, üretim araçları üstündeki özel mülkiyet bu gasp olayını yasallaştıran bir hukuk düzenlemesi, güvenlik ve yargı da yasalarca belirlenen düzen-koruyucu sınırların korunmasını amaçlayan kurumlardır.

3. Ayrıntılı bilgi için bkz. Friedrich Engels, *AİLENİN, ÖZEL MÜLKİYETİN VE DEVLETİN KÖKENİ*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1967.

Çıkış noktası olarak sınıfsal düzeydeki bu çelişkiyi alan DEVLET, tarih içinde sınıfsal içeriğini sürdürmüş, toplumsal gelişmeye koşut olarak gitgide karmaşık bir görünüm almış ve iktisadî iktidarın bir türevi olarak tarihin belirli çağlarında başka başka egemen sınıfların egemenliklerini yansıtmıştır.

C. *Bu Bütün İçinde Türkiye'nin Yeri Nedir?*

Anadolu toplumları, bir yandan doğayı dönüştürecek yeni üretim güçlerinin geliştirilememesi ve diğer yandan da emperyalizmin sanayileşmeyi yıkıcı etkileri yüzünden ağır bir tarih yolculuğu yapmışlar, böylece emeğin giderek özgürleşmesi ve emek-sermaye çelişkinin son tahlilde egemen olması gecikmiştir. Sınıf çatışmasının öznel ve belirleyici nesnel koşullarının yavaş oluşması yüzünden kapitalizmin «Siyamlı İkizler»i, yoksulluk ve zenginlik, Türkiye'de uzun süre birlikte ve toplumsal barış içinde yaşamışlardır.

Bu barış ilk kez 1871 yılında, sınıf esasına dayanan ilk örgütün kurulması ve 1872 yılında da Kasımpaşa Tersanesi işçilerinin greve gitmesiyle bozulmuş, ne var ki toplumsal gelişmenin (daha tutarlı bir deyişle, nesnel koşulların oluşmasının) yavaşlığı yüzünden kapitalist çelişkiler çoklukla su yüzüne çıkamamıştır. Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun 1961 sonrası dönemde yürürlüğe girmesiyle birlikte çalışma barışının özündeki perdelenmiş çelişkilere yüzeyüstüne çıkma olanağı verilmiştir. Burjuva-devlet-işçi üçlüsünün bu dönüm noktasındaki ilişkilerini görmezden önce, bu ilişkilerin kapitalistleşme süreci çerçevesindeki evrimini kısaca tanımlamakta yarar vardır.

İstanbul'un 1453 yılında Osmanlı'larca alınmasından sonra üretim güçleri hızla gelişmiş, bu merkezî kentin gereksemeleri büyük ölçüde artmış ve geleneksel tipolojiye yabancı olarak yöredeki ham madde kaynaklarını elinde tutan bir *büyük toprak sahipleri* sınıfıyla bu kaynakları merkezî kente bağlayan bir *ticarî kapitalist sınıf* doğmuştur. Onaltıncı yüzyılda uluslararası ticaret yollarının değişmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticareti azalmış ve bunu yeniden artırmak için yabancılara ilk ayrıcalıklar dağıtılmış, Avrupa piyasalarına Amerikalılar'dan altın akmasıyla önemli fiyat artışları olmuş ve bu artışlar özellikle ham madde fiyatlarında görülmüş, böylece Osmanlı İmparatorluğu çekici bir ham madde kaynağı durumuna gelmiştir. Büyük toprak sahipleriyle tüccarların çıkarlarının Avrupa pazarlarıyla eşdoğrultuya girmeye başla-

diği onaltıncı yüzyılı ondokuzuncu yüzyıla bağlayan dönem, bir yandan toprak mülkiyetinin belirli ellerde toplanmasına bağlı olarak mülksüzleşen kitlelerin kentlere akması, diğer yandan da ticaretin ve toprak üzerinde özel mülkiyetin yayılmasını engelleyen kısıtların yok edilmesi çabalarından özelliğini almaktadır.

1838 - 1846 ticaret sözleşmeleri Anadolu toplumlarının evriminde önemli bir dönüm noktası olmuş, bu sözleşmelerle tanınan ticaret ayrıcalıkları Osmanlı ekonomisini kapitalist Avrupa ülkelerinin gereksemelerine ayarlamış, tarım kesiminde pazar için üretim (yani kapitalistleşme) gelişirken yerli yapımcılık çökmüş, kapitalistleşme sürecinin doğal sonucu olarak başlangıçta tarım kesiminde ve sonra da madenlerle demiryolu yapımında bir işçi sınıfı oluşmağa başlamıştır.

Kurtuluş Savaşı (1919 - 1923), Türkiye ekonomisinin yabancı sermayeyle göbek bağlarını kesmeye çalışmış fakat İzmir İktisat Kongresi'nde yeni ekonominin güdümlenici olarak eski dönemin işbirlikçileri (büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisi) seçildiğinden, yeniden bağımlılaşma kaçınılmaz olmuştur. 1929 Buhranı işbirlikçilerle yabancı sermaye arasındaki bağları zorunlu olarak koparmış ve DEVLET, yabancı sermayeden boşalan «destek» görevini üstlenerek özel girişimciliği geliştirmeye çalışmıştır.

Devletçilik uygulamasının sonuçları, örnekse çalışma alanında alınan (daha tutarlı bir deyişle alınmayan) tedbirler ve özel sermayede görülen toplasma ya da tekelleşme olayı, devletçilik uygulamasının işçiye karşı ve özel girişimciden yana özünü yansıtmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sırasında, devletin aldığı tedbirler, sermaye sahiplerinin çıkarlarını daha da geliştirmiş ve savaş yıllarından güçlü olarak çıkan işbirlikçi sınıflar, devletçiliği, artık destek değil, köstek olarak görmeğe başlamışlardır. 1946 sonrası uygulama bir yandan kapitalistleşme sürecini hızlandırırken, diğer yandan da ekonomiyi yeniden yabancı sermayeye bağımlı duruma getirmiştir. Tüm Cumhuriyet dönemi süresince devletin temel görevi özel girişimciliği yaşatmak ve geliştirmek olmuş, işçinin yaşayışını çevreleyen koşulların düzeltilmesi yönünde son derece sınırlı, özel girişimciliği geliştirmek için gerekli görüldüğü ölçüde, tedbirler alınmıştır.

1961 Anayasası'yla işçi sınıfına tanınan grev hakkı 1963 yılında çıkarılan Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'yla gerçek-

leşmiştir. Grev uygulaması, soyut devletin somut öğeleriyle işçi sınıfı arasındaki ilişkileri⁴ mikro düzeyde ve bir büyüteç altında görebilmemizi sağlayan bir olanak yaratmıştır.

D. 1963-1968 Dönemi Devlet Kesimi Grevlerinin Morfolojisi

1963-1968 döneminde toplam 339 greve gidilmiş, bunların 254'ü özel kesimde ve 85'i de kamu kesiminde uygulanmıştır. Nicel göstergelere dayanılarak yapılan çözümlemenin sonuçlarını şu temel başlıklar altında toplayabiliriz : (i) Dönemin bütünü içinde kamu kesimi grevlerinin toplam grevlere oranı, 1968 yılındaki düşme dışında, sürekli bir artış göstermiştir; (ii) Grevlerde yitirilen ortalama grevgünü bakımından iki kesimin grevleri yaklaşık olarak aynılık göstermektedir; (iii) Toplam grevlerin yaklaşık olarak dörtte birinin uygulandığı kamu kesiminde, toplam grevci işçilerin yarısından fazlası bulunmaktadır; (iv) Kamu kesimi grevlerindeki katılma yüzdesi, bir başka deyişle toplam grevci işçilerin grevci işyerlerindeki toplam işçiye oranı, özel kesim grevlerine kıyasla daha yüksektir; (v) Kayıp işgünü göstergesine göre kamu kesimi grevleri, özel kesime kıyasla, daha şiddetli geçmektedir.

Bu karşılaştırmalı çözümlemenin daha da sağlıklı yapılabilmesi için, her iki kesimdeki grevlerin, *mal üreten* ortak paydasına indirilmesinde yarar vardır. Şöyle ki, içsel dökümünde birörneklik göstermeyen kamu kesimi, (i) merkezî hükümet ve taşra teşkilâtı, (ii) mahallî idareler, (iii) kamu iktisadî kuruluşları ve (iv) devlet katılışları diye bölümlere ayrılıp incelendiğinde, önemli farklılaşmalara sahne olmaktadır. Vergileme yoluyla oluşturulan kamu fonlarının ücret artışı şeklinde tekrar işçiye aktarma olanağına sahip bulunmayan ve işçi-işveren ilişkilerinin artık değer üretiminde düğümlendiği kamu iktisadî kuruluşlarında, grevlerin görelî şiddeti, gerek özel kesimden ve gerekse kamu kesiminin diğer alt bölümlerinden çok daha yüksektir. Devletin ekonomiye müdahaleci yönünü cisimleştiren kamu iktisadî kuruluşlarında mal

4. Kamusal ve özel kesimlerde işveren devlet ve işveren kapitalistin ücretli emekle olan ilişkileri, kuşkusuz, *artık-değer oranında* cisimleşmektedir. Her iki kesim için ayrı ayrı yaptığı artık değer oranı hesaplarında Kenan Somer şu sonuçlara varmıştır : Artık değer oranı her iki kesim için yüzde 263, özel kesim için yüzde 243 ve kamu kesimi için yüzde 284'tür. Bir başka deyişle, devlet kesiminde sömürü derecesi daha yüksektir (bkz. Kenan Somer, «Resmî İstatistiklere Göre İmalât Sanayiinde Artı-Değer Oranı», *FORUM Dergisi*, No. 348, 1 Ekim 1968, s. 6).

üretici niteliğin ağır bastığını varsayarak, bu kuruluşlardaki grevlerin son derece yüksek şiddette geçmiş olması, kaçınılmaz olarak, (i) DEVLET'in değer üleşiminde, tümüyle, mal üretici özel kesimden bile daha kıskanç davrandığını ve (ii) işçiye karşı somut tutumunda kapitalist işverenden daha kapitalistçe durum aldığı vargılamamızı gerektirecektir. Bunun garipsenecek bir yanı yoktur çünkü bu tutum, özgül tarihsel gelişimi içinde, tek başına ayakta durma olanağından yoksun bir özel girişimciliği devletin tüm kaynaklarını seferber ederek güçlendirmeyi amaçlayan bir «devletçilik» anlayışının tarihsel özüne tam anlamıyla uygun düşmektedir.

E. 1963-1968 Dönemi Devlet Grevlerinin Sosyolojisi

Tarihsel gelişimin incelenmesinden edindiğimiz somut veri ve yargıları bu gelişimin birer görüntüsünü meydana getiren tek olaylara uygulamak, bir başka deyişle (i) çözümlemeyi mikro düzeye indirmek ve (ii) DEVLET'in bu bağımsız görünüşlü olaylardaki davranışlarını bütünü ölçütleri ışığında değerlendirebilmek için örneklenen 14 kamu kesimi grevinin gözlem sonuçlarını şu başlıklarda toplayabiliriz :

1. Örneklenen grevler süresince, DEVLET'in yürütme organı olan hükümet «erteleme» kararı aldığı bir durum dışında olaylara çoğunlukla seyirci kalmış, devletin bürokratik içeriğini oluşturan yersel yönetim ve güvenlik yetkilileri işverenden yana çıkmış ve çeşitli yollarla grevci işçileri sindirmeye çalışmış, işletme yöneticileri de üretimi sürdürerek ya da üretilenleri yasal yasaklara rağmen grev yerinden çıkararak grev kırma çabalarına katılmışlardır.⁵

5. Elimizde yeterince örnek kolay bulunmaması ve bulunanların da fazlaca «temsil edici» olmamaları yüzünden inceleyemediğimiz bir durum, *memur* ve *işçi* kavramlarının kapsam esnekliği ve bu esnekliğin grev kırmadaki etkinliğidir. 1965 yılında uygulanmasına geçilen ve memur oldukları gerekçesiyle durdurulan TOTSİS (Türkiye Opera ve Tiyatro Sanatçıları ve İşçileri Sendikası) greviyle, aynı şekilde, 1969 yılında uygulanan ve durdurulan Karayolları Genel Müdürlüğü teknik personelinin grevi, *işçi* kavramının giderek daraltılmasına karşı, *memur* kavramının giderek genişletildiğinin önemli belirtileri arasındadır. Böylece, Anayasa'nın 47. maddesiyle işçilere tanınan GREV HAKKI, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 27. maddesindeki GREV YASAĞI tarafından sınırlanmakta, Anayasa'nın grev hakkına ilişkin maddesi işlemez duruma getirilmektedir. Devletçe geliştirilen bu kısıtlayıcı eğilim ve uy-

2. Grevlerde yitirilen ortalama grevgününden de kolayca anlaşılacağı gibi işçi isteklerine direnilmiş ve bu direniş özellikle artık değer üretiminin söz konusu olduğu durumlarda daha uzun süreli olmuştur.

3. Kısmen DEVLET'in bürokratik öğelerinin işçiye karşı ta-kindıkları horlayıcı tutum ve büyük ölçüde de yasal sınırları aşan grev kırıcı çabalar yüzünden, işçiyle DEVLET'in güvenlik kuvvetleri, grevlerinde patlak veren çatışmalarda karşı karşıya gelmişlerdir.

4. DEVLET'in «sendika politikası» da işçi sınıfına karşı tutumunun somut örneklerinden biridir. İşbirlikçi sendikaların kurulmasına yer yer önyak olmakta ve işyerlerinde *bilinçli olarak* sendikaları birbirlerine karşı oynamaktadır.⁶

gulanan grev kırıcı tedbirlerin aldığı garip görünüş konusunda, TEKSİF, DYF-İŞ, ŞEKER-İŞ, LİKAT-İŞ, TARIM-İŞ, TES-İŞ, GENEL-İŞ ve SAĞLIK-İŞ, geçtiğimiz günlerde, ortak bir yayın çıkarmışlardır (bkz. «Memur mu, İşçi mi?», ortak yayın, Üçel Basım ve Ciltevi, Ankara, 1969).

6. Burayadek geliştirdiğimiz çözümlemelerde, devletçe girilen grev kırıcı eylemleri ve bugünkü yapı içinde devletin işçiye karşıtlığını gördük. İzleyecek derinlemesine araştırmaların ele almak durumunda buldukları bir konu da, ilk belirtileri 1965 yılında görülen ve «Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu-Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu» bölünmesinin sonrasında hızla gelişen, işveren yanlısı «sarı» sendikaların kesinkes işverenden yana ve işçinin karşısında yer almalarıdır. 1965 ve 1968 Kozlu, 1968 Filyos Ateş Tuğlası Fabrikası, yine 1968 Derby Lastik Fabrikası grevlerinde olanca berraklığıyla ortaya çıkan bu durum konusunda, yararlı bazı ipuçları vermesi bakımından, Türkiye Petrol, Kimya ve Atom İşçileri Sendikasının TPAO işyerlerindeki 1965 tarihli «*düşük*» grevine kısaca göz atmak yararlı olabilir.

Batman Petrol İşçileri Sendikası'nca 1964 yılında TPAO Batman işyerlerinde uygulanan grevi kırmak için işverence kurdurtulan (bkz. yukarıda s. 152) ve kısa sürede toplu sözleşme yapma yetkisini ele geçiren Türkiye Petrol, Kimya ve Atom İşçileri Sendikası (Petrol-İş), «petrolün millileştirilmesi» savaşının hızla yayıldığı bir sırada, 1965 yılında, Türkiye Petrolleri A. O. işyerleri için grev kararı aldı. Grev kararını açıklayan sendika başkanı Ziya Hepbir, Türkiye Petrolleri'nin zaten kâr etmediğini, 70 milyon lira olarak görülen kârın vergi bağışlıklarından geldiğini söylüyor, sözlerini şöylece bağlıyordu: «..Müessesede tam bir bilgisizlik ve lakaydı hüküm sürmektedir. Yabancı şirketler, müessesenin araştırma sahaları civarında zengin petrol kaynakları bulurken, Türkiye Petrolleri A. O. idarecilerinin milyonlarca lirayı kuyulara gömmesi, bu müesseseyi yönetenlerin millî serveti heba ettiklerini göstermektedir..» (Hürriyet Gazetesi, 13 Mayıs 1965).

Tek tek ele alındıklarında bağımsız görünen fakat tarihsel gelişim içinde değerlendirildiklerinde bir bütünüün bağlantılı parçaları olarak beliren kamu kesimi grevlerinin bu ortak özellikleri, DEVLET'in, işçinin karşısında yer aldığı ölçüde burjuvaziden yana olan özünü yansıtmakta ve kapitalist işverenden yana tedbirler almadığı durumlarda işçiyle olan ilişkilerinde kapitalist işveren gibi davrandığını ortaya koymaktadır. Kuşkusuz, bu son gözlemin daha da bütünleştirilebilmesi için, grev dışı günlük ekonomik ilişkilere ışık tutan başka çalışmaların da geliştirilmesi gerekmektedir.

F. Bütünden Gelişen Temel Gözlemler

Toplumsal yapının karmaşıklığı yüzünden işçi-devlet ilişkilerinin ilk bakışta gözden kaçabilecek belirleyici-biçimlendirici yü-

TPAO işyerlerinde başlatılacak bir grevin sonunda, yerli petrol üretiminin azalması ölçüsünde, yabancı petrol şirketlerinden sağlanan ham petrolün artacağı açıkça ortadaydı. Sendika başkanı, «petrolün millileştirilmesi» çabasının alabildiğine yaygınlaştığı bir ortamda, yabancı şirketlerin (Mobil ve Shell) övgüsünü düzüyor ve Mobil'in yayın organı durumundaki DURUM dergisi de buna dört elle sarılarak, bir yandan TPAO yöneticilerini suçlarken, diğer yandan da Ziya Hepbir'i «millî kahraman» kertesine yükseltiyordu. Kamuoyunun sert tepkisi karşısında Petrol-İş'in 1965 Batman grevi ölü doğdu. 9 Temmuz günü, işçiler için 3.25 liralık gündelik artışını «Adalet yerini buldu. Allah bereket versin» (10 Temmuz 1965 tarihli gazetelerden) sözleriyle benimseyen ve grevin yapılmayacağını açıklayan Hepbir, böylece, işveren TPAO'nun yaklaşık iki ay önce (3 Temmuz 1965) vereceğini söylediğini gündelik artışını «adaletin tecellisi» olarak değerlendiriyordu.

Verileceği zaten söylenmiş bir gündelik artışını paravan diye kullanıp greve gitmeyi kararlaştıran, grev hazırlıkları süresince yabancı sermaye kuruluşlarına övgüler yağdıran, «ulusal petrol» konusundan dikkati uzaklaştırmaya çalışan bu işbirlikçi sendika anlayışı konusunda Prof. Muammer Aksoy, şunları yazıyor : «..Sosyal adalet ve işçi hakları kalkanı arkasına saklanarak sosyal adaletin bir numaralı düşmanları hesabına ve yabancı sermaye yararına oyunlar çevrilmesine karşı da bütün varlığımızla mücadele etmemiz pek tabiidir. Zira yalnız «iktisadî bağımsızlığımıza kasteden bir takım yabancı sermaye uşakları» ile değil, aynı zamanda «işçi teşkilâtı gibi pek değerli bir sosyal varlığı soyuzlaştırmak isteyen kimseler» ile de savaşmanın zorunluluğuna inanmaktayız. Sendikacılar, ancak sosyal adalet ilkesi için çarpışan mücahitler oldukları ve böyle kaldıkları sürece kendilerine saygı ve sevgi gösterilecek kişilerdir. «Sarı sendikacı» veya «kara sendikacı» olarak geri ve kirli amaçlara yöneldikleri zaman ise asla!..» (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Prof. Dr. Muammer Aksoy, «Bir Grevin Arkasında Dönenler», YÖN Dergisi, sayı 130-131, 24 Eylül-1 Ekim 1965).

zeyaltı görüntüsüne ışık tuttuğu ölçüde ele aldığımız grev olaylarının ve bunları yaratan tarihsel gelişimin, işyeri ilişkileri kuramını yeniden gözden geçirmemizi kaçınılmaz kılan vargılarını şu ana başlıklar altında toplayabiliriz :

1. Sermaye olgusunun barındırdığı çelişki, işyeri ilişkilerindeki aksaklıkları temeldeki çatışıklığın doğal uzantısı durumuna getirmekte ve (burjuvazi = devlet) denkleminin geçerli olduğu toplumlarda bu aksaklıkların, insan ilişkilerini geliştirmek gibi kişisel ve yüzeyde bazı tedbirlerle değil, sınıfsal yaklaşımlarla çözümlenmesi zorunluluğunu doğurmaktadır.⁷

2. Sermayenin egemen olduğu toplumlarda (yani kapitalist toplumlarda), DEVLET, tarihsel işlevi gereği, üretim araçlarının mülkiyetini ellerinde tutanların devleti olmaktadır. Egemen kapitalist ilişkiye dokunmaksızın gerçekleşen «devletin işverenliği» durumlarında, gerek devletin yürütme organı olan hükümet, gerek devletin bürokratik içeriğini meydana getiren yersel yöneticiler, gerek devletin ekonomik müdahaleciliğini cisimleştiren işletme yetkilileri, kapitalist işvereni andırır bir tutumla işçinin karşısında yer almaktadırlar. Bunun nedeni açıktır : *Söz konusu olan artık değer üretilmesidir.*

3. Tarihsel gelişimin betimlediğimiz bu nesnel çizgisi, Türkiye'nin özgül gelişimi için de geçerlidir.

4. *Yönetim bilimine* ve özellikle *personel yönetiminde insan ilişkilerine* konu olan işçi-devlet ya da işçi-işveren ilişkilerini bazı davranış kurallarına bağlamaya çalışmak, toplumsal gelişimin toplumdan topluma eşdüzeylilik göstermemesi yüzünden, sakıncalı ve yanlıştır. Davranışlara ilişkin değişmez kurallar geliştire-

7. Bu çatışıklığın ne şekilde çözüleceği konusu, görüşüme göre, bütünüyle ayrı bir sorundur ve dolayısıyla ayrı bir çalışmayı gerektirmektedir. Çalışmamın amacı, GİRİŞ bölümünde de belirttiğim gibi, hastalıklı bir durumun tedavi yollarını aramak değil, o hastalığın saptanmasıdır. Gelgelelim, «tedavi yolları»nın genel çizgilerini kısaca vermek yararlı olacaktır. İşyerlerindeki bu çatışıklık, toplumdaki temel çelişkinin çözümlenmesine bağlı olarak çözülecektir. Kapitalist üretim biçiminin temel ilişkisi, üretim faaliyetinin giderek edindiği «sosyal» nitelikle üretim ilişkilerinin özel mülkiyetçe belirlenen «özel» tabanı arasındaki çelişkidir. Üretim faaliyetiyle üretim ilişkilerinin aynı ortak «sosyal payda»ya indirilmesi, yani gelişmekte olan üretim güçlerini temsil eden sınıfın üretim araçlarını giderek kamulaştırması, işyerindeki çatışıklığın da giderek kalkması sonucunu doğuracaktır.

bilmenin tek yolu, (i) ilgili toplumun dünü ve bugünü bir bütün içinde görmek, (ii) böylece egemen ilişkinin niteliğini belirlemek, (iii) ilişkinin barındırdığı çelişkiden hareketle yalnız birörneklik gösteren toplumlar için davranış genellemeleri yapmaktır.

5. Türkiye'deki geçerli yönetsel ilişkileri değerlendirirken, (i) bu ilişkiler bütünü içinde halkın DEVLET'i nasıl gördüğünden değil de nasıl görmesi gerektiğinden hareketlenmek, (ii) örnekse halkın, «Allah hâkim, hekim ve hükümetin eline düşürmesin» özdeyişinde cisimleşen devlete karşıtlığının tarihsel özünü görmezlikten gelmek, kaçınılmaz olarak, atılan ilk adımın yanlış yönde olması sonucunu doğuracaktır.

Son söz olarak, *yönetim ve örgütlenme* her toplumun sorunudur. Üretim ilişkileri açısından bağımsız bir kurumlar ağı geliştirmek olanaksız olduğuna göre, diyebiliriz ki, yönetsel bilimlerin Türkiye'deki geleceğini ve hızla yerleşimini, (i) toplumsal yapının, (ii) yönetsel yapının ve bunlara bağlı olarak (iii) davranışlar bütününe en yakın bir gelecekte çözümlenmesi belirleyecektir.

**YARARLANILAN
KAYNAKLAR**

I. KİTAPLAR :

- Ağralı, Sedat, **Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı**, Son Telgraf Basımevi, İstanbul, 1967.
- Akdağ, Mustafa, **Celâli İsyânları**, D.T.C.F. Yayınları, Ankara, 1964.
- Akdağ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi, 1243 - 1453**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959.
- Anhegger ve İncalcık, H., **Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmanî**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959.
- Atatürk'ün **Söylev ve Demeçleri, I**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, No. 1, İstanbul, 1945.
- Atatürk'ün **Söylev ve Demeçleri, II**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, No. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1952.
- Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.
- Aydemir, Şevket S., **İkinci Adam**, Cilt I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.
- Aydemir, Şevket S., **Tek Adam**, Cilt III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.
- Bailey, F. E., **British Policy and the Turkish Reform Movement**, Harvard University Press, London, 1942.

- Berkes, Niyazi, **200 Yıldır Neden Bocalıyoruz**, Yön Yayınları, İstanbul, 1964.
- Bernstein, Eduard, **Evolutionary Socialism**, Independent Labour Party Yayını, London, 1909.
- Blaisdell, D. C., **Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Kontrolü**, Çev. H. A. Kuyucak, İstanbul 1940.
- Boratav, Korkut, **Türkiye'de Devletçilik, 1923 - 1950**, Türk İktisadî Gelişmesi Araştırma Projesi, S.B.F. Yayınları, No. 16, Ankara, 1962.
- Boukharine, N., **La Theorie Du Materialisme Historique**, Paris, 1967.
- Cillov, Halûk, **Türkiye Ekonomisi**, 2. bası, İstanbul İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1965.
- **Cumhuriyet Halk Partisi Programı**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.
- Çalgüner, Cemil, **Türkiye'de Ziraat İşçileri**, Ankara, 1943.
- Derin, Haldun, **Türkiye'de Devletçilik**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1940.
- Divitçioğlu, Sencer, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu**, İstanbul İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1967.
- Earle, E. M., **Turkey, The Great Powers and the Baghdad Railway**, New York, 1923.
- Engels, Friedrich, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1967.
- Erişçi, Lütfi, **Türkiye İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)**, İstanbul, 1951.
- Etzioni, Amitai, **Modern Organizations**, Foundations of Modern Sociology Series, Prentice - Hall Inc., N. J., 1964.
- Godelier, Maurice, **Asya Tipi Üretim Tarzı**, Çev. Selâhattin Hilav, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1966.
- Issawi, Charles (ed.), **The Economic History of the Middle East, 1800 - 1914; A Book of Readings**, University of Chicago Press, Chicago, 1966.

- Karpat, Kemal, **Turkey's Politics, The Transition to a Multi-Party System**, Princeton University Press, Princeton, N. J., 1959.
- Kıvılcımlı, Hikmet, **Türkiye'de İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı**, İstanbul, 1935.
- Kıvılcımlı, Hikmet, **Türkiye'de Kapitalizm, I**, İstanbul, 1965.
- Koçi Bey, **Koçi Bey Risalesi**, haz. A. K. Aksüt, İstanbul, 1939.
- Kuruç, Bilsay, **İktisat Politikasının Resmî Belgeleri**, Türk İktisadî Gelişmesi Araştırma Projesi, No. 15, S.B.F. Yayınları, Ankara, 1963.
- Lange, Oskar, **Ekonomi Politik**, Çev. Muvaffak Şeref, Ataç Yayınevi, İstanbul, 1965.
- Lefranc, Georges ve Sülker, Kemal, **Dünyada ve Bizde Sendikacılık**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1966.
- Marx, Karl, **Kapital**, Cilt I, Kitap 1, 2, 3, 4, 5, Çev. Mehmet Selik, Sol Yayınları, Ankara, 1966 - 1967.
- Marx, Karl, **Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri**, Çev. Mihri Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1967.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich, «**The Communist Manifesto**», The Essential Left: Four Classic Texts on the Principles of Socialism adlı eserden alınmıştır, George Allen and Unwin Ltd. London, 1960, s. 9 - 47.
- Ökçün, A. Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi, 1923 - İzmir**, S. B.F. Yayınları, Ankara, 1968.
- Selik, Mehmet, **Türkiye'de Yabancı Özel Sermaye, 1923 - 1960**, Türk İktisadî Gelişmesi Araştırma Projesi, No. 5, S.B.F. Yayınları, Ankara, 1961.
- Sencer, Oya, **Türkiye'de İşçi Sınıfı**, Habora Yayınevi, İstanbul, 1969.
- Sweezy, Paul M. ve Baran, Paul A., **Monopoly Capital**, Penguin Books, London, 1966.

- Şahingiray, Özel (der.), **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri, Ekonomik Konulara Dair, 1921 - 1938**, Doğu Ltd., Ankara, 1955.
- Şanda, Hüseyin Avni, **1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar**, İstanbul, 1932.
- Şanda, Hüseyin Avni, **Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi**, İstanbul, 1932.
- Şanda, Hüseyin Avni, **Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri**, Evren Yayınları, İstanbul, 1962.
- Talas, Cahit, **İçtimai İktisat**, 2. baskı, S.B.F. Yayınları, Ankara, 1961.
- Talas, Cahit, **Türkiye Cumhuriyetinde Sosyal Politika Meseleleri, 1920 - 1960**, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, No. 1, S.B.F. Yayınları, Ankara, 1960.
- Tekinalp, **Kemalizm**, İstanbul, 1936.
- Tuncer, Baran, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu**, S.B.F. Yayınları, Ankara, 1968.
- Tunçay, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar, 1908 - 1925**, S.B.F. Yayınları, Ankara, 1967.
- **Türk Çiftçisinin İstihsal ve Geçinme Vaziyeti**, Ekonomi Bakanlığı Konjonktür Servisi, Ankara, 1938.
- **Türk-İş 7'nci Genel Kurulu Çalışma Raporları**, Türk-İş Yayınları, Ankara, 1968.
- **T. C. Devlet Teşkilâtı Rehberi**, T.O.D.A.İ.E. Yayınları, Ankara, 1968.
- Ulianov, V. I. (Lenin), **The State and Revolution** (The Essential Left : Four Classic Texts on the Principles of Socialism'den alınmıştır), George Allen and Unwin Ltd., London, 1960, s. 149 - 254.
- Weber, Max, «Politics as a Vocation», **From Max Weber**, yay. Gerth and Mills, New York, 1946.

II. MAKALELER :

- Aksoy, Muammer, «Bir Grevin Arkasında Dönenler», **YÖN Dergisi**, No. 130 - 131, 24 Eylül - 1 Ekim 1965.
- Arol, Mediha, «Çalışan Kadınların Durumu», **İçtimai Siyaset Konferansları**, 3. Kitap, İstanbul İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1950, s. 84 - 102.
- Atayılmaz, Behçet, «Petrol Deyince», **Gündem Gazetesi**, 8.6.1964.
- Barkan, Ö. L., «XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'nin Geçirdiği Buhranların Sosyal Yapı Üzerindeki Tesirleri», **İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri**, Ekonomik ve Sosyal Etüdümler Konferansı Heyeti Yayınları, 2. Konferans, İstanbul, 1963, s. 17 - 36.
- Başar, A. Hamdi, «1923 Türkiye İktisat Kongresinden 1948 Türkiye İktisat Kongresine», **Türkiye İktisat Mecmuası**, No. 10, Kasım 1948.
- Cvetkova, Bistra, «L'évolution du regime feodal turc», **Etudes Historiques II**, Sofya, 1960, s. 171 - 206.
- Çavdar, Tefik, «Türkiye'de Toprak Dağılımının İşletme Büyüklükleri Yönünden Yapısal Çözümlemesi», **Maliye Enstitüsü Konferansları**, 1966, S.B.F. Yayınları, Ankara, 1967, s. 49-73.
- Ekin, Nusret, «Türkiye'de İş Uyuşmazlıkları, Grev ve Lokavtlar», Türkiye'de Emek - Sermaye Münasebetleri Konulu Uluslararası Seminere Sunulan Bildiri, **İktisadi Araştırmalar Tesisi**, İstanbul, 1967.
- Fişek, Kurthan, «Anadolu Toplumlarının Evrimi Üstüne Düşünceler», **S.B.F. Dergisi**, Cilt XXII, No .1, Ankara, 1967, s. 173 - 229.
- Fişek, Kurthan, «Osmanlı Dış Borçları Üstüne», **S.B.F. Dergisi**, Cilt XXII, No. 3, Ankara, 1968, s. 157 - 167.
- Gürtan, Kenan, «Türkiye'de Ücret İstatistikleri ve Ücret Tahavvülleri», **Sosyal Siyaset Konferansları**, İstanbul İktisat Fakültesi Yayınları, 12. Kitap, İstanbul, 1961, s. 17 - 30.
- Kafaoglu, A. Başer, «Kömür ve İşçisi», **Sosyal Adalet Dergisi**, Nisan 1965.

- Kessler, Gerhard, «Zonguldak ve Karabük'teki Çalışma Şartları», Çev. Ekmel Zadir, **İçtimai Siyaset Konferansları**, 2. Kitap, İstanbul İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1949, s. 7 - 33.
- Nalbandoğlu, Reşat, «Türkiye'de Ziraat İşçilerinin Durumu», **İçtimai Siyaset Konferansları**, 1. Kitap, İstanbul İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1948, s. 16 - 31.
- Novichev, A. D., «Development of Agriculture in Anatolia», **The Economic History of the Middle East, 1800 - 1914 : A Book of Readings**, University of Chicago Press, Chicago, 1966.
- Özeken, A. Ali, «Türkiye'de Sanayi İşçileri», **İçtimai Siyaset Konferansları**, 1. Kitap, İstanbul İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1948, s. 56 - 81.
- Sarç, Ö. Celâl, «Tanzimat ve Sanayimiz», **Tanzimat I**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 423 - 440.
- Smilianskaya, I. M., «From Subsistence to Market Economy, 1850s», **The Economic History of the Middle East, 1800 - 1914 : A Book of Readings**, University of Chicago Press, Chicago, 1966, s. 226 - 247.
- Somer, Kenan, «Resmî İstatistiklere Göre İmalât Sanayiinde Artı-Değer Oranı», **Forum Dergisi**, No. 348, 1 Ekim 1968.
- Şahin, İsmail, «Başbakanlık Devlet Basımevinde Grev» **Sosyal Adalet Dergisi**, Ankara, Ağustos 1964.
- Tengirşenk, Y. Kemal, «Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Haricî Ticaret Siyaseti», **Tanzimat I**, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s. 289 - 320.
- Toydemir, Sedat, «Türkiye'de İş İhtilâflarının Tarihçesi», **İçtimai Siyaset Konferansları**, 4. Kitap, İstanbul İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1951, s. 45 - 66.
- Tunç, Halil, «Kozlu Olayları ve Nedenleri», **Türk-İş Dergisi**, Ankara, Mart 1965.
- Türkay, O., Işıklı, A., Uluatam, Ö., «Fiyatların ve Ücretlerin Seyri Hakkında Not», Türk İktisadî Gelişmesi Araştırma Projesi için yapılmış fakat yayınlanmamış hazırlık çalışması.

- Ünsal, Engin, «Manisa'da Anayasa İçin Grev Yapılıyor», **Milliyet Gazetesi**, 13.7.1967.
- Ünsal, Engin, «Zonguldak Olayları», **Milliyet Gazetesi**, 10.2.1968
- Velikov, Stefan, «Sur le mouvement ouvrier et socialiste en Turquie apres le Revolution Jeunes-turque en 1908», **Etudes Balkaniques**, Sofya ,No. 1, 1964, s. 29-48.
- Yalçın, Aydın, «İşçi Şikayetleri», **Öncü Gazetesi**, 5.12.1961.
- Yıldız, Şaban, «Üç Grev Olayı», **İşçi Gücü Gazetesi** (Türkiye Motorlu Taşıt İşçileri Sendikası Organı), 1.12.1963.
- Yücekök, Ahmet, «XIX. Yüzyıl Osmanlı Ticaret Sözleşmesi», **S.B.F. Dergisi**, Cilt XXIII, no. 1, Ankara, 1968, s. 381-425.
- Zaim, Sabahattin, «Türkiye'de Mensucat Sanayiinde Ücretler», **İçtimai Siyaset Konferansları**, 8. Kitap, İstanbul İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1956, s. 25 -41.

III. SÜRELİ YAYINLAR :

A. Günlükler :

Anadolu Ajansı Bültenleri

B. Gazeteler :

ADALET	İŞÇİ GÜCÜ	TERCÜMAN
AKŞAM	İŞÇİNİN SESİ	ULUS
ANKARA TELGRAF	İŞÇİ POSTASI	VATAN
CUMHURİYET	MEDENİYET	YENİ GAZETE
DÜNYA	MİLLİYET	YENİ İSTANBUL
GÜNDEM	ÖNCÜ	YENİ TANIN
HABER	RESMÎ GAZETE	ZAFER
HAVADİS	SON BASKI	
HÜRRİYET	SON HAVADİS	

C. Dergiler :

AKİS	FORUM
SOSYAL ADALET	DURUM
TÜRK-İŞ	

D. Yıllıklar :

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **İSTATİSTİK YILLIĞI - 1930**, Ankara, 1930.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **SANAYİ İSTATİSTİKLERİ - 1932-1939**, Neşriyat No. 156, Ankara, 1941.

International Labor Office, **YEARBOOK OF LABOR STATISTICS**, Geneva, 1962.

IV. DİĞER KAYNAKLAR :

T. C. Çalışma Bakanlığı Grev Tescil Fişleri.

T. C. Çalışma Bakanlığı Grev Döküm Cetvelleri.

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Kayıtları.

Sendika Aşivleri.

S U M M A R Y

Based on the very simple assumption that ORGANIZATION (employer and employees included) constitutes an indivisible and harmonious whole, classical industrial relations theory postulates that labour and capital peacefully co-exist and that cases of industrial conflict, such as strikes and lockouts, are nothing more than exceptions to the rule.

Those who wish to argue to the contrary, i.e. to state that the contradictions inherent in the phenomenon called capitalistic society elevate industrial conflict to a position where it is not the exception but the rule, have to deflate not the classical theory in itself, for it may be watertight for all one cares, but the very foundations and underlying assumptions on which it rests. Hence, the primary objective of this essay is a critical analysis of the social foundations of classical industrial relations theory.

As Sweezy once stated, «the final test of truth is not anyone's subjective judgement but the objective course of history.» (Paul A. Baran and Paul M. Sweezy, **MONOPOLY CAPITAL**, Penguin Books, London, 1968, s. 12). This abstraction presents, in a nutshell, the methodological core around which my essay has been elaborated, i.e. giving a sketch of the overall conception in its true historical perspective and then attaining internal unity by organizing around the central theme events which taken alone explain very little but when taken dialectically reveal everything.

In abstract, I have argued on historical premises that industrial conflict is not the exception but the rule in capitalistic society, that due to the contradictions inherent in capital, industrial conflict cannot be solved by such superficial measures as improving

human relations, that the matter has to be dealt with on a class and **not** repeat **not** personal basis and finally that the **STATE**, operating within the framework of capitalistic society, as a cobweb of institutions, is inevitably geared to the interests of the ruling classes, i.e., the bourgeoisie. **In concrete form**, I have elaborated on the skeletal evolutionary course of relations of production in Anatolian society, emphasizing that the state inevitably bears a class content and that, **in the final resort**, its institutionalized forms have faced the Turkish working class as a capitalist employer. Details pertaining to the present-day relations of production within the public sector, where the state faces the Turkish working class as a representative of the propertied classes on the one hand and as an individual entrepreneur (or capitalist employer) on the other, have been filled in with special reference to a morphological and sociological analysis of the public sector strikes in the 1963 - 1968 period.

It may be argued that strikes are not representative appearances and that they, more or less, tend to take the form of exaggerated industrial relations. To this argument I bring the counter-argument that strikes are not exaggerations but aggrandizements, that those cases or happenings ruled «exceptional» according to ordinary standards actually shed light on underlying conditions which may otherwise go unnoticed.

For these very simple reasons, it is my belief that the failure or success of this critical analysis of human relations theory should be judged not by shortcomings observed in detail or sampling, but by the extent to which attention has effectively been focused on the irreconcilability of the interests of the working class and the state, **within the mode of production prevalent in present-day Turkey.**

The **INTRODUCTORY SECTION** functions as a proclamation of what may be termed «The Platform» of the essay. The obvious flaws in and the bourgeois idealizations of classical industrial relations theory are pointed out in an undetailed manner; an outline of the primary working hypotheses, instruments of analysis, methodology and strived ends is sketched. As a functional part of the working hypotheses, I elaborate on the basic theories regarding the

«State» in general and the «Class Content of the State» in particular.

CHAPTER ONE deals in detail with the evolution of relations of production in Anatolian society, placing special emphasis on the emergence of the Turkish working class as a result of the concentration of landownership in the hands of a feudal minority and the devastating yet sub-structurally revolutionary impact of imperialism. The historical foundations of the coalition of merchant capitalists (the comprador bourgeoisie), big landowners, collaborating bureaucrats and imperialist powers against the Turkish working class are analyzed with special reference to the fact that imperialism has been the unknowing instrument of history in bringing about the disruption of the feudal order and the realization of the bourgeois revolution. Within this basic historical framework I have pointed out that the imperialist powers were forced away from the helm of the Turkish economy, partly as a result of the war of Independence and mostly due to the Great Depression of 1929, and that state capitalism (statism) took over where the imperialist powers left off, i.e., as the crutches of an otherwise crippled collaborationist private sector. Herein lies the historical roots of state employership in Turkey.

CHAPTER TWO provides a morphological analysis of the public sector strikes in the post-1963 period. Utilizing such criteria as **workday losses** (number of strikers x duration of strike), **rate of participation** (number of strikers/total number of workers), **average number of days on strike** (duration of strike), etc., it is concluded that the strikes in the public sector compare in intensity with strikes in the private sector.

CHAPTER THREE gives a detailed account of fourteen sampled strikes and abstracts that in all fourteen cases the various organs of the State have resorted to strike-breaking measures, that an attitude of utter indifference has been adopted towards the workers and that, in several instances, clashes have occurred due mostly to the degrading attitudes of the public officials. In one case (the Manisa strike of 1967), security officials have actually incited the public against the workers. It has been further noted

that the degree of intensity of the strikes tend to rise in the State Economic Enterprises where the problem is that of the realization of surplus value.

CHAPTER FOUR, which serves as a conclusion, argues that it is impossible to abstract and universalize behavioural norms irrespective of the prevalent mode of production and that the contradiction inherent in capital prevents one from abolishing industrial conflict at a personal level, i.e., without abolishing class conflict. The problem and the solutions of the problem have to be dealt with on a purely class basis.

Ö Z E T

Geleneksel işyeri ilişkileri kuramı, örgütün çalışan ve çalıştırana bir bütün olduğu varsayımından hareketle, «emek» ve «sermaye»nin barış içinde birlikte yaşadıklarını, grev ve lokavt gibi çalışma barışını bozan durumların da «doğal durumdan sapma» niteliğini taşıyan hastalıklı olaylar olduğunu öne sürmektedir.

Karşı görüşü savunanlar, bir başka deyişle kapitalist toplumların barındırdığı çelişkiler yüzünden uyuşma karşı uzlaşmazlığın «doğal durum» olduğunu tartışanlar, herşeyden önce, geleneksel işyeri ilişkileri kuramının temel varsayımlarını çürütmekle işe başlamak durumundadırlar. Bu nedenle, araştırmamızın öz amacı, adı geçen işyeri ilişkileri kuramının toplumsal temellerinin eleştireci çözümlemesidir.

Sweezy, «**Gerçeklerin tek mihenktaşı, herhangi bir kişinin öznel yargısı değil, tarihin nesnel çizgisidir.**» demektedir. (Paul A. Baran ve Paul M. Sweezy, MONOPOLY CAPITAL, Penguin Books, London, 1968, s. 12). Araştırmamızın yöntemsel özü bu soyutlamada cisimleşmektedir. Bir başka deyişle, başlarken, ilişkiler bütünüünün en genel çizgileri tarihsel gelişimleri içinde verilmekte, sonra da tek başlarına alındıklarında pek anlamlı olmayan fakat diyalektik ilişkiler içinde görüldüklerinde herşeyi açıklayan bir olaylar zinciri bu öz çerçevesinde geliştirilerek içsel birlik ve düzenlilik sağlanmaktadır.

Ana çizgileriyle ve soyut olarak öne sürülenler şunlardır: (1) Kapitalist toplumlarda «doğal durum», uyuşma değil, uzlaşmazlıktır ve bu uzlaşmazlık yapının özünden gelmektedir; (2) Sermaye olgusunun barındırdığı içsel çelişki yüzünden, işyeri uyuşmazlıkları gibi sıklıkla görülen durumları, insan ilişkilerini geliştirmek gibi geçici ve yüzeysel tedbirlerle çözmek olanaksızdır; (3) Sorunun,

kaçınılmaz olarak, toplumu meydana getiren ana sınıflar açısından ele alınması gereklidir; (4) DEVLET'in bir sınıfsal içeriği vardır ve bu sınıfsal içerik, kapitalist toplumlarda, devlet makinesinin burjuvazinin çıkarlarına uyarlanmış biçimde işlemesine yol açmaktadır. Bu temel önermelerden hareketle, Anadolu toplumlarında üretim ilişkilerinin evrimi üstünde en genel çizgileriyle durulmuş ve devletin, **son tahlilde**, kapitalist işveren olarak Türkiye işçi sınıfının karşısında yer aldığı vurgulanmıştır. Bu sonuca varmada kullanılan ölçüt 1963 - 1968 dönemi devlet kesimi grevleri ve bu grevlerin karşılaştırmalı morfo - sosyolojik görüntüsüdür.

İşçi-devlet ilişkilerini belirlemede grevlerin temsil edici bir nitelik taşımadığı, bunların işyeri ilişkilerinde abartılmış «aşırı durum»lar olduğu söylenebilir. Buna verilebilecek bir cevap toplumsal olaylara ilişkin varsayımların ancak toplumsal olaylarla sınırlanabileceği, grevler de birer toplumsal olay olduğundan «grev» ölçütünün geçerli sayılması gerektiğidir. Üstelik, «aşırı» ya da «olağanüstü» sayılabilecek durumların bir büyüteç görevi gördüğü ve sıradan durumlarda gözden kaçabilecek yüzeyaltı ilişkileri yüzeyüstüne çıkardığı bir gerçektir.

Bu saydığımız nedenlerden dolayıdır ki, işyeri ilişkilerinin bu eleştirici çözümlemesinin başarı ya da başarısızlığını ölçmede yararlanılacak ölçüt, ayrıntılarda ya da örneklemelerde görülen eksiklikler değil, Türkiye'deki egemen üretim ilişkileri çerçevesinde beliren işçi-devlet uzlaşmazlığına dikkati çekmedeki etkinlik olmalıdır.

GİRİŞ bölümünde araştırmanın amacı betimlenmekte, geleneksel işyeri ilişkileri kuramının dolup taşıdığı burjuva idealizasyonları ve eksiklikler belirtilmekte, temel varsayımlar, çözümleme araçları ve yöntem sorunları ele alınmakta, temel varsayımların bir parçası olarak «devlet» ve «devletin sınıfsal içeriği» kavramları üstünde durulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM'de, bir yandan toprak mülkiyetinin bir büyük toprak sahipleri sınıfının elinde toplanmağa başlamasının bir sonucu olarak Türkiye işçi sınıfının doğuşu ve diğer yandan da emperyalizmin bağımlılaştırıcı fakat aynı zamanda kapitalistleştirici etkileri üzerinde durulmakta, böylece Anadolu toplumlarındaki kapitalistleşme süreci ana çizgileriyle betimlenmektedir. Türkiye'de feodal yapının yıkılması ve burjuva devriminin gerçekleşmesinde

tarihe bilinçsiz olarak araçlık eden emperyalizmin ülke-içi paravanı olarak **büyük toprak sahipleri-aracı (komprador) burjuvazi-işbirlikçi bürokrasi** koalisyonunun Türkiye işçi sınıfına karşı yer alışı süreci incelenmekte; yine bu tarihsel çerçeve içinde, bir yandan Ulusal Kurtuluş Savaşı ve diğer yandan da 1929 Buhranı'nın sonucu olarak, emperyalist güçlerle yerli işbirlikçi sınıfların tüm bağlarının koptuğu, işbirlikçi özel girişime bel bağlamış bir ulusal ekonominin koltuk değnekleri olarak **emperyalizmden boşalan yerin «devletçilik» tarafından doldurulduğu** öne sürülmektedir. Bu çözümler ışığında, «devletçilik», daha tutarlı bir deyişle devletin ekonomik güdümlenmesi, özü gereği, bir özel girişimcilik yaratmayı amaçlamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 1963 sonrası dönemdeki kamu kesimi grevlerinin karşılaştırmalı ve morfolojik bir çözümlemesini getirmektedir. **Kayıp İşgünü** (grevci sayısı x grevde geçen gün sayısı), **katılma yüzdesi** (grevci işçi sayısı/grev yerindeki toplam işçi sayısı), **grevde geçen toplam gün** gibi ölçütlerden yararlanılarak, 1963-1968 döneminde uygulanan kamu kesimi grevlerinin özel kesim grevlerine kıyasla daha şiddetli geçtiği yargılanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM'de, örneklenen 14 kamu kesimi grevinin tümünde, (1) Devletin çeşitli öğelerinin grev-kırıcılığı yaptıkları, (2) işçi isteklerine hemen bütünüyle kayıtsız kalındığı, (3) devlet yetkililerinin işçilere karşı takındıkları çoklukla aşağılayıcı tutum yüzünden grev yerlerinde çatışmalar olduğu, (4) Devletin, özellikle 1967-sonrası dönemde, «sarı sendikalar» yoluyla işçi hareketini bölmeye yöneldiği saptanmaktadır. Örneklenmiş 14 kamu kesimi grevine ilişkin olarak çıkarılan bir diğer sonuç, artık değer üretiminin söz konusu olduğu (çoklukla) kamu iktisadî kuruluşları işletmelerinde, grev şiddetinin, özel kesim grevlerinin bile yaklaşık iki katına çıktığıdır.

Bir sonuç ve değerlendirme bölümü niteliğini taşıyan **DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**'de, (1) egemen üretim ilişkilerine bakmaksızın davranış biçimlerinin soyutlanıp evrenselleştirilemeyeceği, (2) Sermayenin barındırdığı içsel çelişki yüzünden, kapitalist toplumlarda, işyeri uyumsuzluklarının kişisel düzeyde alınacak tedbirlerle çözülemeyeceği sonucuna ulaşılmaktadır. Sorun ve sorunun çözümü, olaylara sınıf açısından bakmada yatmaktadır.